

Dorp in Oorlog

Zoetermeer 1940-1945

Zoetermeer

2000

Verantwoording

De teksten van de interviews in dit boek zijn samengesteld op basis van de uitgewerkte gesprekken die door de Interviewgroep Sprekend Verleden zijn gehouden. De afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer, tenzij anders vermeld.

Redactie

Louis van den Burg, Ronald Grootveld,
Michiel Huisman

Beeldredactie

Gertjan Moers

Vormgeving

Bouke Tuinstra

Druk

Grafia Print & Media bv, Pijnacker

Uitgave

Gemeentearchief Zoetermeer / Historisch
Genootschap Oud Soetermeer

© 2000 Gemeentearchief Zoetermeer /
Historisch Genootschap Oud Soetermeer
Alles uit deze uitgave mag worden ge-
kopieerd en/of openbaar gemaakt, mits met
voorafgaande toestemming van de uitgevers
en met bronvermelding.

Dorp in oorlog : Zoetermeer 1940-1945 /
Ton Vermeulen. – Ill. – Zoetermeer : Ge-
meentearchief Zoetermeer / Historisch
Genootschap Oud Soetermeer, 2000. – Met
lit.opg.

Omslag:

Gebrandschilderd raam in de Nicolaaskerk;
bunker in het Westerpark; monument in het
Wilhelminapark en vrijwilliger van de
Bijzondere Vrijwillige Landstorm; topo-
grafische kaart Zoetermeer 1950

Gemeente
Zoetermeer

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Het tweelingdorp in de jaren 1930	7
2. Dreiging boven Zoetermeer 1938-1940	25
3. Oorlog met Duitsland 10-14 mei 1940	43
4. Dorp in oorlog	61
5. Het net wordt strakker aangehaald	79
6. De hongerwinter	107
7. Het verzet	127
8. Op weg naar de vrede	163
Lijst van intekenaren	185
Gebruikte bronnen en literatuur	187
Uitgaven van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer	190
Lijst van geïnterviewde en aangehaalde personen	192

Het Lagereind, het meest oostelijke deel van de Dorpsstraat. De Citosabus stopt bij het pakhuys van de fa. C. & A.J. Noordam dat tegenover warenhuis Roos lag. Links staat een van de leden van de familie Van der Spek voor de ingang naar de gelijknamige boterhandel (foto: M.J. van der Tas, eind jaren 1930).

Inleiding

Het beeld van de Tweede Wereldoorlog is voor een groot deel bepaald door het levenswerk van Lou de Jong in zijn werk voor de televisie en in de vijftiendelige publicatie *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Hierin speelde het 'goed' en fout' een grote rol.

Daarnaast waren er de traumatische ervaringen van de mensen die de oorlog hebben meegemaakt. Als naoorlogse generatie heb ik bij lastige eters nog steeds de neiging de woorden van mijn ouders te gebruiken: 'eet je bord leeg, want in de oorlog moesten de kinderen tulpenbollen en suikerbieten eten.' De hongerwinter heeft voor met name de stedelingen alle andere ervaringen uit de oorlog overschaduwd.

Naast de hongerwinter waren ook de gevechtshandelingen in de meidagen van 1940, de verzetsdaden van de ondergrondse en de Duitse represailles in het geheugen van de mensen gegrift.

In de wederopbouwjaren werd de oorlog weggedrukt. In de afgelopen vijftien jaar bleek echter steeds vaker dat de herinneringen niet verstoofd konden blijven. Mensen wilden erover praten en legden hun ervaringen vast.

Toch blijkt tot op de dag van vandaag dat veel zaken taboe zijn: wat was het belang van de ondergrondse voor de bevolking? Waarom kregen de burgerslachtoffers na de oorlog geen aandacht? Wat gebeurde er met bijltjesdag? Hoe werden (kinderen van) Duitse inwoners, NSB'ers, profiteurs en collaborateurs na de oorlog behandeld? Was de

situatie tijdens de oorlog in Zoetermeer nou wel zo slecht? Hoeveel leden honger? Hoe was de huisvesting?

Oud-Zoetermeesters kennen een deel van de antwoorden maar meestal wil men daar niet over praten, omdat het al zo lang geleden is of omdat het vervelende herinneringen ophaalt. Of mensen durven het niet, uit angst voor negatieve reacties.

Ook dit boek zal niet op alle vragen antwoorden geven. Het schetst een beeld van de oorlog zoals deze in archieven en publicaties is beschreven. Daarnaast geven Zoetermeesters, die de laatste vijftien jaar hun herinneringen aan de volgende generaties vertelden, hun ervaringen over de oorlog weer. Soms spreken ze elkaar tegen; het blijven echter hun herinneringen, hun beelden van vijf jaar oorlog in Zoetermeer die door naoorlogse generaties niet altijd volledig zullen worden begrepen.

Ton Vermeulen.

1 Het tweelingdorp in de jaren 1930

In 1930 bracht een Haagse journalist een bezoek aan Zoetermeer, of beter gezegd Zegwaard, dat tegen Zoetermeer aan lag. Hij beschreef daarin op zeer nostalgische wijze de rust op straat en bij de mensen, alsook de schoongeboende stoepjes en de dorpschonen die hij zo miste in het jachtige en

drukke stadsleven, vol met de herrie van al die nieuwerwetse zaken als jazzbands en 'den jankenden en zenuwvretenden stofzuiger'.

Beerputten, lantaarnopstekers en een hotel met één bed

Dat dorpsbeeld was evenwel sterk gekleurd door de nostalgie van de verslaggever, een heimwee naar de periode van voor de Eerste Wereldoorlog 1914-1918. Ook Zoetermeer-Zegwaard was niet meer zo idyllisch. Een zuivelfabriek zoals Zelandia en de vele privaten loosden hun afval op de Buurvaart die om de dorpskern heen liep. Menselijk afval werd opgevangen in beerputten die een overstort naar de sloot hadden; vaak stond het toilet zelfs direct boven de sloot. Een riolering zou toen nog dertig jaar op zich laten wachten. De gemeentereiniger haalde samen met particuliere bedrijfjes wekelijks het afval op dat met een schuit werd afgevoerd. Dat was maar een deel van het afval: resten van groenten, fruit en aardappelen gingen naar de kippen en de geiten, kolenas en ander stevig materiaal werd gebruikt als verharding van walkanten, erven en paden. Slechts 2900 meter van alle openbare wegen, ofwel vooral de Dorpsstraat, had een klinkerbestrating. De resterende 20.000 meter van de Voorweg, Broekweg, Zwaardslotseweg, Middelweg, Stationsstraat, Schinkelweg, Den Hoorn, Rokkeveenseweg en Zegwaartsseweg moest het doen met keien, grind of steenslag.

Journalist A. Graumans schreef een idyllisch epos over het landelijke tweelingdorp Zoetermeer-Zegwaard op een zaterdagochtend ('s Gravenhage in Beeld, 17-01-1930).

Na zonsondergang werden deze straten verlicht door 169 elektrische lantaarns die de gemeentelijke lantaarnopsteker stuk voor stuk langs ging om aan te doen.

Omdat Zoetermeer-Zegwaard een knooppunt was van wegen, reed over al deze straten veel verkeer. Drie busmaatschappijen waren er gevestigd. De bedrijven van P. van der Burg, J. van Bergen Henegouwen en Jelle Kok vervoerden hun passagiers naar het spoorwegstation Zoetermeer-Zegwaard en de omliggende steden Den Haag, Rotterdam en Delft. Daarnaast lieten ook de eerste personenauto's zich op de wegen zien. Mogelijk dat hun bestuurders zich 's nachts te ruste hebben gelegd in het dorps hotel De Gouden Leeuw aan de Dorpsstraat 18, waar in 1931 17 gasten het ene bed hadden beslapen. Café's telden de beide dorpen Zoetermeer en Zegwaard in voldoende mate. Van de 18 mensen die de veldwachter dat jaar noodgedwongen arresteerde, was het merendeel dronken.

Tweelingdorp

Tot 1935 bestonden de gemeenten Zoetermeer en Zegwaard naast elkaar. Ze werden al eeuwen gescheiden door de Leidse- en Delftsewallen en hadden beide een eigen gemeenteraad met in elk van de dorpen een raadhuis.

Op vele terreinen werkten de dorpen echter met elkaar samen. Zo was er voor elk van de katholieke, hervormde en gereformeerde volksdelen één school en één kerkgebouw. Er was één Dorpsstraat en zelfs de burgemeester deelde men. De burgemeesters kwamen al sinds mensenheugenis uit het invloedrijke geslacht Bos. In 1931 stierf de laatste telg, Frederic Sophie Guillaume Bos, waarop hij met pracht en praal vanuit zijn woning 't Oude Huis aan de Dorpsstraat 7 naar zijn laatste rustplaats achter de Oude Kerk werd gedragen.

Twee belangrijke wegen uit de jaren 1930: de straat en het water. De Vlamingstraat ter hoogte van Akkerlust telde vele ophaal- en draaibruggetjes (‘s Gravenhage in Beeld, 08-08-1930).

De begrafenis van burgemeester F.S.G. Bos in 1931; de stoet is onder enorme belangstelling op weg van 't Oude Huis aan de Dorpsstraat 7 naar de Oude Kerk. Aanzegger Wieriks, de man die alle sterfgevallen aan huis aankondigde, loopt voorop.

Zoetermeer-Zegwaard voor de lens

A.A.L. Graumans

(3 Gravenhage in beeld 44 (17-1-1930) 862-863)

Als het je gelukt is, onbeschadigd door de verkeershel heen te dringen op het Bezuidenhout het stationsplein op, om aan het station S.S. (Staatsspoor, red.) te stappen in het boemeltje naar Zoetermeer, zooals er den heelen dag slechts vijf van hier af rijden; als je dan geschud bent door de landelijke omgevingen van Voorburg en Nootdorp (de twee stations die je aandoet!) om dan na twaalf minuten ongeveer uit te stappen op het Zoetermeersche station-netje, dan kom je toch even in 'n andere wereld.

'n wereld, die je bekend is uit je jeugd. Eene, waar alles van de laatste vijftientig jaren zoo goed als voorbijging. In 'n wereld, waar je even op adem komt. Waar geen suizende automobielen en motorfietsen van allen kant op je aankomen razen met moordlust in de

starre glazen 'oogen' der lantaarns. Waar je rustig loopen kunt en wandelend denken, aangezien je niet als 'n opgejaagde kakkerlak over de wegen hoeft te springen.

In fijnen motregen, die bijna onzichtbaar over het groene grasland hing als een vochtige voile, kwamen we op het rustig, bijna verlaten perronnetje aan, dat aan den kant van het Zoetermeersche dorpke als een eiland te drijven lag in de groene natte vlakten.

Zaterdagochtend was het en de regen deed aan als een Zaterdagse schoonmaak over dit zindelijke dorpstade met z'n ouderwetsche geveltjes en winkelpuien, waarachter zich de witgeschuurde plankenvloeren gemakkelijk lieten raden. (...)

De frissche, rustige, Zoetermeersche meiskens stonden gebukt, op heur wit-geschuurde klompjes, de verhoogde en net-betegelde stoepjes voor de winkelpuien te kuischen, dat geen spatje kleven bleef aan de gele, zwarte en terra-cotta-glanzende tegels.

Uit den bakkerswinkel golfde de lekkere lucht van het verschgebakken brood, dat op witgeschuurde houten rekken te geuren en te dampen lag, of op toonbank en voor winkel-raam was uitgesteld met zijn glimmend-gebakken bruine ruggen.

Hagelwit en schoon gestreken spleten de kanten gordijnen vaneen voor de smetteloze raampjes der éénverdiepige huizen met de ouderwetse topgeveltjes en we blikten met gretig oog in de rustige Zondagsfeer van deze ordelijke binnenkamertjes — salonnetjes — waar het gehaakte loopertje smetteloos te prijken lag op het felglanzend geboende tafelblad. Waar een intiem lichtje brandde in 'n donkeren hoek voor 'n heiligenbeeld of waar het ouderwetsche huisorgel, beladen met familieportretten, zoo heerlijk huiselijk en zalig rustig den grootstadschen mensch aandeed, wiens gehoor is verbrijzeld door een neger- of negerachtige Jazzband; wiens gezicht nog slechts is gewend aan 'diepzinnige', vaag gemodelleerde beeldjes, die hem eigenlijk niets, maar dan ook niemendal zeggen!

Wiens oog gewend is aan kamers met hoekige, scherpe meubelen van grijzen toon, waarin geen glimlichtje te vinden is van 'n stukje ouderwetsch koper, gepoetst om er scheel van de worden (moeder's trots!), maar waarin de doffe, stofvrije netheid alleen, doch nadrukkelijk, den jankenden en zenuwvretenden stofzuiger verraadt.

't is misschien nogal ouderwetsch van me, conservatief, maar in dezen tijd van jacht en koelheid, van zenuwvretterij en onderlingen haat (...), besluit me in deze soort van dorpkes 'n heimwee naar het verleden van voor den oorlog (die van 1914-1918, red.).

(...) Want je moet jezelf werkelijk eenig zacht geweld aandoen, gewend als je bent alles haastig en met nuttigst effect zoo gauw mogelijk af te werken, als je deze dorpskinderen vraagt even te passeeren. Het gaat langzaam, met een lach en met rust, waar je je met zelfdwang zoo onmerkbaar mogelijk bij aan wilt passen. Het gaat alles met de klaarte en de kalmte waarmede de natuur ook te werk gaat en het op 't eind altijd wint!

En die heerlijke vraag, zelfs van meisjes (o, ijdele stadsfreuletjes): "Maar 'k kom toch niet in de kraant?!"

(...) Op het erf langs het achterhuis waar de varkens hun weemoedig knor-knor met het eentonig geluid van den snijmolen voor het pulpvoer monotoon vermengen in deze bedrijvige stilte van den boer. Langs de wegen die zich strekken door de onafzienbare weilanden heen, (...) waarin smalle stroompjes rustig voortkabbelden langs talloze achtererfjes van dorpswoningen, waarboven 'n kleppend molentje en de fraaie spitsen der kerkjes zich paars (als paar, red.) verhieven in de laaghangende wolkenlucht (...).

Schepen kwamen aan over de Leidsewallenwetering. Vlak achter de Dorpsstraat was een breder stuk waar de schepen konden keren; bij de kade aan de voorzijde werden de goederen gelost en geladen ('s Gravenhage in Beeld, jaren 1930).

Vanaf die tijd veranderde er iets in het dorp: de burgemeester kwam niet meer uit een van beide dorpen maar van buiten. Leopold R. Middelberg was de eerste in die rij. Hij ging direct werken aan een reeds lang bestaand plan: de samenvoeging van de twee gemeenten die eigenlijk al een siamees tweelingdorp waren.

Samensmelting: loyaal en niet te pietluttig

In 1935 was het zover. In april sprak burgemeester Middelberg de beide gemeenteraden in een gecombineerde vergadering toe en memoreerde de afgelopen drie jaren: "t Heeft ontegenzeggelyk lang geduurd. Soms leek het alsof de zaak in het zand verliep. Sommige deden blyk geven van ongeduld, terwyl ik van anderen zoo nu en dan een ironische glimlach mocht opvangen. Dat de

Staatsmachine langzaam werkt is my echter niet vreemd. Geen oogenblik heb ik dan ook getwyfeld aan de totstandkoming der vereeniging'. Vervolgens vertelde Middelberg over eerdere fusiepogingen vanaf 1846 en meende dat na 1932 alles anders was geworden: bezuiniging was niet meer de grootste drijfveer achter de fusie en het tweelingdorp werd door het toenemende verkeer steeds meer verbonden met en opgenomen in de regio. 'Het meer op coöperatieve grondslag regelen van verschillende zaken, waarvoor een gemeente op zichzelf niet krachtig genoeg was, eischte een gezamenlyke oplossing van diverse vraagstukken als drinkwaterleiding, hulpverlening bij brand, gezondheidsdienst enz. (...)'. De burgemeester vond echter een waarschuwing op z'n plaats: 'Toch zal de zuinigheid moeten worden betracht al zyn de gemeenten samen financieel sterker. Men moet daardoor niet te pietluttig zyn,

Het raadhuis van Zoetermeer aan de Dorpsstraat 3 met de witte boerderij Op Doortocht van raadslid A.G. Scheer aan de overzijde. (uitgave: C. van Schuppen, eind jaren 1930).

doch men moet een loyaal standpunt innemen'. Middelberg besloot met de wijze woorden: 'Men moet zich aan de vereniging aanpassen en niet laten uitkomen "ik te Zoetermeer"; "ik te Zegwaart". Moeite moet gedaan worden om zich spoedig één te voelen (...)'.

De raad van elf

Vanaf 1 mei 1935 regeerden elf raadsleden over 4940 Zoetermeerse inwoners, 1839 uit het voormalige Zoetermeer en 3101 personen uit Zegwaart. De raad van elf weerspiegelde de diversiteit aan meningen binnen de Zoetermeerse gemeenschap, vooral op religieus gebied. Vier protestant-christelijke partijen hadden vijf zetels, de katholieken stemden op één partij en leverden vier raadsleden en de liberale Vrijheidsbond en de socialisten waren ieder vertegenwoordigd met één raadslid. Al met al zeven partijen in

een gemeenteraad van elf mannen; de eerste vrouw zou pas dertig jaar later haar intrede doen.

Over het huis der gehangenen en de strop

De versplintering in de raad leidde bij een van de eerste vergaderingen al tot politieke spanning. De 47-jarige Arie G. Scheer van de Antirevolutionaire Partij wenste wethouder te worden. Zijn partij had immers twee zetels en anders zou volgens hem toch zeker een van de andere christelijke collega-partijen een wethouder moeten leveren naast die andere wethouder van katholieken huize. Helaas bleek hij geen kans te maken. Blijkbaar hadden de andere partijen nog wat oude rekeningen met hem te vereffenen uit zijn wethouderschap tussen 1927 en 1935 en wensten daar verder publiekelijk niet over uit te weiden. Of zoals zijn negen jaar oudere collega-raadslid Johannes A. Duiniveld

beeldend verwoordde: 'In het huis van de gehangenen spreekt men niet over de strop'. De christelijke partijen sloten wel de verdeelde gelederen als bijvoorbeeld de zondagsrust ter sprake kwam. Jacobus M. van der Tas trok regelmatig fel van leer tegen het voetballen, het dansen, de wielrijders die op zondag veel te hard door de Dorpsstraat reden en de café's die op deze geheiligde dag geopend waren. Meestal haalden zijn voorstellen het net niet met vijf tegen zes stemmen. Wel werden op een zekere zondag 62 wielrenners door de politie op de bon geslingerd.

Minder problemen gaf het om de plaats van het nieuwe raadhuis te bepalen. Dat van Zegwaart aan de Dorpsstraat 96 werd voor f 8000,- verkocht aan margarinefabrikant Brinkers en het raadhuis van Zoetermeer aan de Dorpsstraat 3 werd verbouwd. De ambte-

naren van de twee voormalige gemeenten werden daarin ondergebracht. Nu moet men zich van de organisatie geen al te grote voorstelling maken. Behalve de burgemeester was Cornelis P. Blaauwhof op het raadhuis werkzaam; sinds 1918 bekleedde hij het secretarissambt, ook al was hij 's ochtends niet altijd op tijd achter zijn bureau te vinden. Twee andere ambtenaren completeerden de secretarie-afdeling. Behalve de bode, concierge en een gemeente-opzichter waren de andere ambtenaren veelal buiten het raadhuis te vinden: de onderwijzers van de openbare lagere school, de veldwachters, de wegwerker die de kuilen in de wegen opvulde, vuilophaler L. Reuneker, ook wel De Neus genaamd naar zijn vorstelijk voorkomen, en de lantaarnopsteker die twee keer per dag bij elk van de elektrische straatlantaarns de knop moest omdraaien.

In losse dienst

H.J.Oskam

Henk J. Oskam woonde na zijn geboorte in 1917 in een huisje van de spoorwegen want zijn vader was stationschef. Na zijn schooltijd ging hij werken.

'Ja, hoe was het in die tijd, je werkte natuurlijk in de zomer in zo'n agrarisch dorp, zoals Zoetermeer was, bij de tuinders. Of als je daar zin in had dan kon je ook in de zomer bij Nutricia gaan werken. De Nutricia had in de zomer altijd veel meer melk dan in de winter. Vroeger was het zo: als de koeien op stal gingen dan gaven ze veel minder melk en in het voorjaar als ze weer de stal uit gingen dan kwam er meer melk en dan had Nutricia mensen nodig. In April of zo kreeg je weer bericht dat je weer bij Nutricia kon gaan werken. Maar prompt natuurlijk als het dan oktober was dan ging je d'r weer uit. Dan was er geen werk genoeg. Nou, dan kon je nog een poosje bij de boeren werken als bietenrooier of zo. Vervolgens was je dikwijls werkeloos een enkele keer kon je nog eens een paar dagen werken bij een boer als ze gingen dorsen in de winter. Maar verder was het altijd in die dertiger jaren een slechte tijd hoor. In de winter liepen er heel veel mensen werkeloos.

Ik trouwde in 1938 en ben naar de Molenstraat verhuisd. Het begin was heel moeilijk. Het was een tijd dat je in de winter heel dikwijls werkeloos liep. Dan had je een uitkering van de steun van tien gulden en vijfenveertig cent en daar moest dan direct drie gulden vijfenzeventig voor de huur af. Kun je nagaan wat je dan nog overhield. Toen ik pas getrouwd

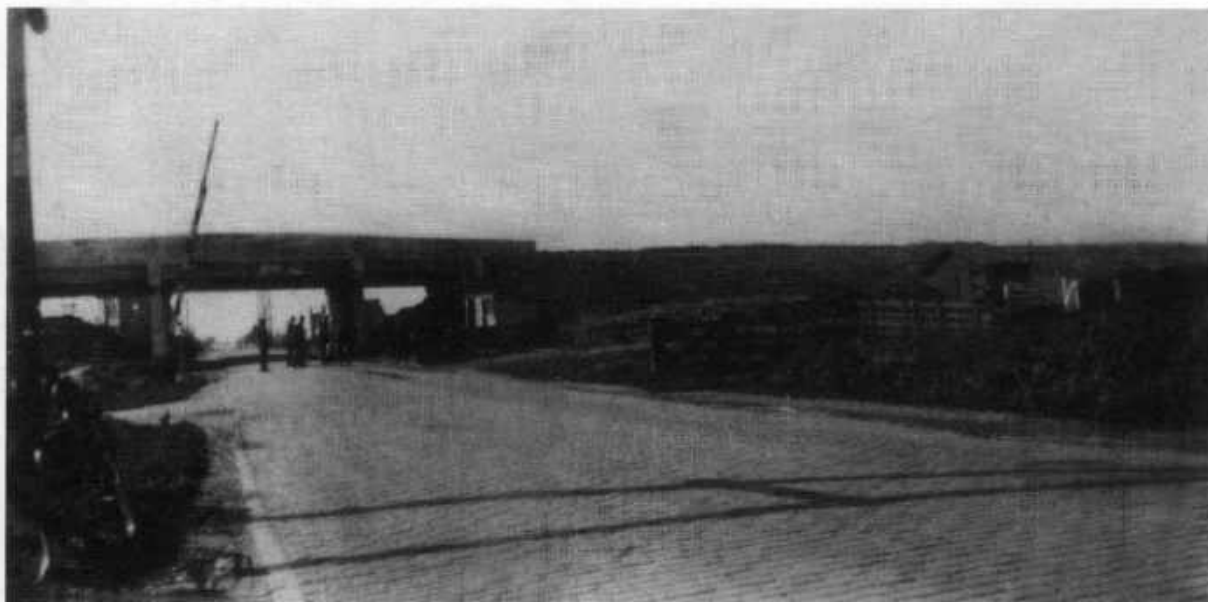
was en de eerste weken en maanden werkeloos was toen had je negen gulden steun omdat je toen nog geen kinderen had en van die negen gulden moest eerst die drie gulden vijftienzeventig nog af. Dus ken je nagaan wat je toen nog overhield voor je levensonderhoud'. De woonomstandigheden waren volgens dhr. Oskam niet voor iedereen even goed. 'Vooral voor de mensen met kleine inkomens was het bijzonder slecht. Het was zo dat vaste arbeiders niet bij een boer werkten en daar dus elk jaar per half maart weer werden ingehuurd voor een heel jaar. Die woonden meestal in arbeiderswoningen die vlak bij de boerenwoning stonden. Aan de Voorweg stonden er veel en aan de Zegwaartseweg ook, kleine arbeidershuisjes. Die waren in het bezit van de boeren. Het waren dus eigenlijk bedrijfswoningen en als je dan per half maart weer werd ingehuurd dan was het geen probleem, dan had je tenminste een dak boven je hoofd voor een heel jaar weer. Maar als je in zo'n jaar eens veel ziek was of je had eens wat onenigheid gehad met de baas dan had je grote kans dat per half maart gezegd werd dat ze een andere knecht namen. Je moest dat huis dan uit'.

Geen knooppunt van wegen meer

De gebeurtenissen in de wereld buiten Zoetermeer kwamen regelmatig de raadszaal binnen en dat waren niet alleen de besluiten van regering of provincie. In 1936 werd de heugelijke verloving bekend gemaakt van prinses Juliana en prins Bernhard von Lippe

Biesterfeld, gevolgd twee jaar later door de geboorte van prinses Beatrix.

Diezelfde buitenwereld bracht ook de grootste verandering aan de rand van en tegelijk ook binnen Zoetermeer tot stand. Het betrof de aanleg van de verkeersweg, nu A12, aan de zuidzijde van het dorp met een viaduct over de Stationsstraat heen. In 1937

Het viaduct in de Nieuwe Verkeersweg is net aangelegd; de werkzaamheden aan de weg zijn nog in volle gang (collectie: W.J.E. Begemann-Scheer, 1935-1936).

Een van de eerste elektrische treinen doet het station Zoetermeer-Zegwaard aan; na het verdwijnen van de stoomtreinen werd het station in mei 1938 enkele jaren gesloten voor reizigersvervoer (foto: J.A. Bonthuis, 1938).

was de weg gereed en Zoetermeer verloor in één klap haar rol als verkeersknooppunt van wegen in het hart van Zuid-Holland. Eeuwen lang hadden reizigers van Den Haag richting Gouda door de Dorpsstraat moeten lopen of rijden en ook in de noord-zuidroute Leiden-Rotterdam was Zoetermeer de kortste weg. Door de aanleg van de nieuwe verkeersweg verminderde de hoeveelheid verkeer in de Dorpsstraat in korte tijd met 75%.

Economische malaise bij een gouden standaard

Voor de vele café's was dat een aderlating. En in die jaren was het economische klimaat toch al niet zo gunstig. De wereldwijde malaise hield ook Nederland in zijn greep

omdat het land door haar ruime import en export afhankelijk was van ontwikkelingen elders. Na de beurscrash van Wall Street in oktober 1929 daalden de exporten en de prijzen van agrarische grondstoffen. Dat werd op landelijk niveau nog enige tijd gecompenseerd door ruime investeringen en een hoog uitgavenpatroon door de consument. 1932 werd het keerpunt: terwijl andere landen weer de economische weg omhoog vonden, daalde Nederland nog vier jaren naar een verder economisch dieptepunt toe. Grotendeels was dat een gevolg van het vasthouden door de regering en de Nederlandsche Bank aan een harde gulden, gekoppeld aan de goudwaarde, terwijl andere landen als Groot-Brittannië in 1931 de gouden standaard loslieten waardoor hun munt devalueerde. De Nederlandse producten werden daardoor te duur en de

export kelderde met 40%. De regering Colijn kreeg daardoor minder belasting-inkomsten binnen en in een poging de begroting in evenwicht te houden en de concurrentiepositie tegenover het buitenland te verbeteren werden lonen, salarissen en uitkeringen verlaagd. Dwars daar tegenin werden bepaalde delen van de economie beschermd tegen de lage buitenlandse prijzen. Dit protectionisme hielp de landbouw maar daardoor waren de prijzen van voedsel in vergelijking met de wereldmarktprijzen uitermate hoog en stegen derhalve de kosten van levensonderhoud. De boeren die het een tiental jaren tot 1932 slecht hadden gehad, kregen door dat protectionisme enig inkomensherstel. Toen echter Frankrijk en Zwitserland ook de gouden standaard los lieten, kwam Nederland op zichzelf te staan en op 27 september 1936 moest ook hier de regering de relatie

met goud verbreken. De gulden devaluceerde sterk en export kreeg nieuwe kansen. Doch al snel noopte oorlogsdreiging tot het nemen van maatregelen. Met de gedachte in het hoofd dat Nederland wederom neutraal zou blijven, net als in de Eerste Wereldoorlog, werd een rantsoeneringsstelsel opgezet en werden voorraden aangelegd van belangrijke producten en grondstoffen die het land zelf niet bezat.

Zoetermeer in de melk

Een aantal grondstoffen was wel in ruime mate aanwezig. In het begin van de jaren 1930 was Zoetermeer-Zegwaard een tweelingdorp dat vooral gericht was op de landbouw. Bijna 1800 hectare land werd gebruikt als weiland, en ruim 1200 hectare als akkerland. De meeste boerenbedrijven

Zoetermeer, Achterzijde Dorp

Aan de zuidzijde van het dorp lagen in de jaren 1930 weilanden zover men kijken kon. Vanaf korenmolen De Hoop had men een weids uitzicht (uitgave: fa. G.P. Roos & Zn.).

waren gemengd: zij hadden zowel koeien en ander vee waaronder trekpaarden, terwijl een ander deel van het land gebruikt werd voor de verbouw van voedergewassen zoals bieten, haver en grote mangelwortelen. Andere akkerbouwgewassen waren wintertarwe, gerst, erwten, aardappelen en suikerbieten. 480 mannen waren werkzaam in de veeteelt en akkerbouw en 40 man in de opkomende tuinbouw. Vanuit de landbouw ontstond handel, dienstverlening en industrie. Veertig boterhandelaren werden geteld, zoals Brinkers, Noordam en verschillende heren uit de Van der Spekfamilie. Veehandelaren bezochten onder meer de markten in Rotterdam, Delft en Leiden. En jaarlijks werd in de Dorpsstraat een paardenmarkt gehouden waar meer dan honderd paarden van eigenaar wisselden. Al deze mensen waren weer afhankelijk van vervoerders die per schip via de Leidsewallenwetering of per auto grond-

stoffen en producten aan- en afvoerden. De boeren verwerkten zelf weinig melk meer tot boter of kaas maar verkochten het meeste aan de zuivelfabrieken. Nutricia maakte hiervan voedingsproducten voor zuigelingen en zieken. De zuivelfabriek Zelandia, gelegen midden in de Dorpsstraat en in 1935 overgenomen door buurman margarinefabrikant Brinkers, maakte in deze jaren behalve gehomogeniseerde en gepasteuriseerde melk ook boter en vooral melkpoeder. In totaal waren ook zo'n 200 mensen dagelijks in de weer met hun winkel, ambacht of kleine industriële vestiging; het overgrote deel was in Zegwaard te vinden. In de zuidelijke punt van dat dorp, aan de Berkelseweg, stond een carrosseriefabriek.

Vanaf het viaduct van de rijksweg, op '12 km van Den Haag' is op de achtergrond de molen te zien; rechts de fabriek van Nutricia (uitgave: C. van Schuppen, collectie: G.J.J. Moers)

Werkloos in Zoetermeer

De economische crisis trof ook Zoetermeer en gezien de economische structuur werd de landbouw het meest getroffen. Cijfermatig is het moeilijk uit te drukken omdat in archieven alleen gegevens over steunverlening zijn te vinden. Zelfstandige ondernemertjes kregen geen uitkering, inwonende kinderen ook niet. Dit betekende dat eigenlijk alleen arbeiders die kostwinner waren steun ontvingen en in Zoetermeer varieerde het aantal sterk, omdat in de landbouw gedurende de wintermaanden de vraag naar arbeiders daalde. Rond 1933 kregen 80 mensen steun

in de slappe tijd, in de zomermaanden daalde dat tot ongeveer 15.

De lonen in de landbouw daalden van f 22,- per week in 1930 tot f 16,- in 1934. Dat betrof dan de lonen voor de vaste werkrachten die meer dan twaalf uur per dag in de weer waren. 's Morgens begon de werkdag tussen vier en vijf uur met melken en ook zondag konden de koeien niet in ruststand worden gezet. Losse arbeiders verdienden voor twaalf uur werken zo'n f 2,50 per dag.

Plagerij: de 'ontspanning' der werklozen

Leo Lens

Alhier (te Zoetermeer-Zegwaart) zijn twee ontspanningslokalen voor de werklozen. Behalve de bladen der Arbeiderspers worden er de Tribune en de Banier niet toegelaten. Ook mag er niet aan kaartspel gedaan worden in het christelijk gebouw, zoodat de christelijke werklozen in het katholieke lokaal kaart gaan spelen. (Voorwaarts)

*Vrind, je zult het nu wel weten,
Dat van alles wordt gedaan
Om in onze werklozen
Alle vreugde dood te slaan.
Elke dag staan nieuwe staaltjes
In mijn Voorwaarts strevend blad
Van ontaarde plagerijen
Die weer hebben plaats gehad:
Hier is op de steun beknibbeld;
Daar te weinig uitgekeerd;
Ginder heeft een smalend raadslid
Iets heel vies gedebiteerd;
Ja het schijnt een sport te worden
Bij de rijke lui van Rechts
Om elkaar te overtreffen
In 't bedenken van iets slechts.
Zie dit Zoetermeersch berichtje;
Lees het eens, en noggereens;*

*Zag je ooit iets zoo kleinzielig,
Iets zoo in- en in-gemeens??
Eerstens is het al verbazend
Meer dan kinderachtig flauw
Zulke knanten te verbieden
In een christelijk gebouw;
Maar het is bepaald misdadig,
Ongeëvenaard brutaal,
Zelfs het kaarten te verbieden
In een christelijk lokaal.
Is het wonder dat de christen
Die zoo graag een potje kaart
Noodgedwongen in de haven
Van de Roomschen binnenvaart?
Geen Tribune, geen pandoertje
Gunnen ze den kleinen man ...
Eén geluk: dat hij op Voorwaarts'
Voorspraak huizen bouwen kan!*

Bedeling

Gehuwde kostwinners ontvingen vanaf 1932 een f 7,50 per week, met een toelage voor kinderen onder de leerplichtige veertien jaar uitlopend tot een maximum van f 12,-.

Daarnaast werd door het plaatselijke Crisiscomité zogeheten B-steun gegeven in natura. Dat kon in de vorm van (goedkope) kleding, schoeisel, gehakt in blik, margarine en kolen voor het fornuis. Als de weekhuur van de woning boven de f 3,75 uitkwam, bij 220 van de 370 arbeidershuizen het geval en vooral in Zegwaart, was een woontoeslag mogelijk.

De gemeente was niet de enige die de werklozen steun verleende. De verschillende armbesturen kregen in juli 1932 een verzoek van de lokale overheid om hulp. C. Boonekamp, de voorzitter van het katholieke armbestuur, meldde dat al velen zich bij het armbestuur hadden aangemeld, ook kostwinners die 'niet met een kleine aalmoes geholpen zijn. Ons armbestuur zal wel zooveel mogelijk voorkomen dat groote armoede geleden wordt, maar de finantieele toestand van ons bestuur laat in geen geval toe om geregelde bedeling aan werklozen te doen, en daarom zijn wij ook zeer huiverig om aan ondersteuning van werklozen te beginnen'. De hervormde diaconie betreurde de droeve omstandigheden van de werklozen maar had behalve de beperkte financiële middelen ook een principieel bezwaar: 'Wanneer hij ook de werklozen zou bedelen, meent hij zich op een weg te gaan begeven, die voor de gemeente niet heilzaam is; immers, hier dient allereerst door werkverschaffing getracht te worden gebrek lijden te voorkomen en dit ligt op het terrein van de overheid'. De kerken steunden vooral weduwen, armen en zieken met incidentele hulp. In 1936 werd door de gemeente zelfs weer na ruim 60 jaar een burgerlijk armbestuur in het leven geroepen maar dat gaf in de gemeenteraad constant discussie over

welke diaconie of armbestuur welke mensen moest bedelen. De gemeente probeerde de werklozen ook aan het werk te krijgen door middel van werkzaamheden aan wegen en vaarwegen en de aanleg van de nieuwe verkeersweg.

Behalve bij overheid en kerken kon de werkloze ook terecht bij de verschillende bonden waar hij een verzekering had afgesloten. Die bonden oefenden tevens druk uit op de gemeentepolitiek om steun. Met de winter in het verschiet kwamen de Algemene Nederlandse Bouwarbeidersbond, de Nederlandse Bond van Land en Tuinbouwarbeiders en Zuivelbedrijf en het katholieke St. Deus Dedit met het verzoek om de werklozen wekelijks van een kolenbon te voorzien.

In heel speciale gevallen was extra hulp mogelijk. In 1931 was de 29-jarige chauffeur Erris H. Oskam ziek geworden, longtuberculose. Via de Raad van de Arbeid kreeg hij uit de Ziektewet een uitkering maar een noodzakelijke sanatoriumopname werd afgewezen. Zijn werkgever Nutricia gaf een toelage en de hervormde diaconie droeg bij. Zijn vader, gepensioneerd spoorwegbeambte, kon 50 cent per week missen maar alles bij elkaar was dat nog maar f 10,- per week. Andere familieleden voelden er weinig voor te helpen, terwijl Oskam's vrouw voor de verzorging opdraaide en wegens zwakheid ook niet kon bijverdienen. Hulp van buiten was geboden. De burgemeester schreef daartoe medio 1932 een brief aan prinses Juliana die in 1931 het Nationaal Crisis-Comité had opgericht ten behoeve van individuele aanvullende steun aan werklozen. Erris ging uiteindelijk op reis, waarschijnlijk naar een sanatorium, maar overleed al op 17 november 1932 te Utrecht.

Het Gebouw der Ned. Hervormde Kerk in de Dorpsstraat dat in de jaren 1930 mede als werklozenlokaal werd gebruikt.

Stempelen en ontspanning

Met ingang van 1932 moesten de werklozen twee maal per dag een stempel laten zetten op hun kaart. Zowel om 11 uur als om 3 uur 's middags moest de gang naar het stempel-lokaal worden gemaakt om te voorkomen dat de werkloze in het geniep bijverdiende. De gemeentesecretarie waar men moest stempelen was op die tachtig mensen niet berekend: geen loketten, geen verwarming en geen ruimte om schrijfwerk te verrichten. Bij slecht weer kon worden geschuild in het schuurtje bij het raadhuis of in de gang. Bovendien was het gedrag van de stempe-laars zodanig dat de veldwachter regelmatig de orde moest herstellen. A. Stuyvenberg van de Voorweg meende zich schriftelijk te

moeten beklagen bij de burgemeester over het vreselijke vloeken tijdens de stempeluren. In 1939 kregen de veldwachters Jan F. Steenhuisen en J. van den Bos f 60,- per jaar om controle uit te oefenen. Ook werd W. Knijff aangesteld om de werklozen thuis te controleren.

De werklozen hadden weinig te doen. De hervormde en katholieke kerken richtten daartoe beide een ontspanningslokaal in waar de werklozen overdag konden verpozen, deels gesubsidieerd door de gemeente met f 25,- per lokaal en vanaf 1935 f 75,-. Het Comité tot Zedelijken Steun aan Protestantsche Werkeloozen en het rooms-katholieke kerkbestuur zorgden voor de nodige koffie, thee en tabak. De protestanten waren welkom in Het Gebouw van de hervormde gemeente, de voormalige remonstrantse kerk. Katholieken en anderen konden terecht in het RK ontspannings-lokaal.

Kortstondig optimisme

De economie herstelde zich snel na het loslaten van de gouden standaard en de resulterende devaluatie van de gulden eind 1936 en begin 1937. Het optimisme weer-spiegelde zich in de geestdriftige toon van burgemeester Middelberg waarin hij onder-nemend Zoetermeer in een speciale uitgave van het blad *De Standaard* aankondigde: 'mijn vertrouwen in de ingezetenen van deze gemeente, die met energie de moeilijkheden van deze tijden hebben getracht te overwin-nen'. Van de reclame in het blad verwachtte hij veel succes en nieuwe aandacht van het publiek dat 'den opbloei van land- en tuinbouw, handel en bedrijf ter plaatse zal stimuleeren en dit moge medewerken den dageraad van een betere toekomst te doen gloren'.

In *De Standaard* van 15 maart 1937 werd het Zoetermeerse bedrijfsleven breed uitge-

Boeren in de jaren 1930

W. Vis

Wim Vis had net het landbouwbedrijf van zijn vader aan de Voorweg 125 overgenomen toen in 1929 de crisis uitbrak.

'Het was toen in die tijd al heel moeilijk om een boerderij te krijgen. Ik was zo onderhand negenentwintig jaar en ik had al een jaar of vier verkering, dus het was beter dat ik ging trouwen. En ja, toen was mijn vader toch op een leeftijd, hij kon er moeilijk mee ophouden, maar hij was toch al zeventig. Toen stelde hij dan voor dat ik de boerderij zou krijgen, maar ik had een broer die vijf jaar ouder was en die had er ook vanaf zijn jonge leven aan gewerkt. We verdienden niks, we werden aangekleed, maar het was dan de bedoeling dat je een boerderij zou krijgen, maar dat ging niet. Dus zei mijn vader: "Moet jij de boerderij maar doen." Mijn broer was vrijgezel. Ik zeg: "Wat moet Bas dan gaan doen?" "Ja," zegt hij, "dan moet die maar bij jou werken." Ik zeg: "Dat wil ik niet." "Wat

dan?" Ik zeg: "Nou ja, goed, dan zou ik het samen willen doen." Nou, dat vond hij natuurlijk een geweldige oplossing en daar heb ik mij altijd ontzettend goed mee bevonden. Wij waren allebei baas. En dat is altijd best gegaan en ik ben ontzettend blij en ik geloof werkelijk, dat ik daar ook gezegend mee ben.

Dus zo ben ik toen boer geworden en dat was net de tijd, dat de crisisjaren begonnen. Bijvoorbeeld: mijn vader die verkocht zijn laatste erwten van de laatste oogst voor 23 cent de kilo en die erwenteelt was toen erg goed. En toen wij de volgende oogst gingen verkopen, toen begonnen we met 14 centen. Zo was dat terug gelopen. En dat is nog lager gaan lopen. Al die prijzen zijn ontzettend afgebrokkeld, dus dat was een hele moeilijke tijd.

Om de boeren op de been te houden is er een Tarwewet gekomen. De tarwe die werd keurig gewogen en een maat van een halve hectoliter netjes afgestreken en dan moest je

Voorzorg staat nog steeds te pronken aan de Voorweg 125. In de oorlogsjaren werd hier door velen uit de regio bij de familie Vis per fiets aardappelen gehaald (foto: Rijksdienst Monumentenzorg, 1942).

dat wegen en dan kwam je in een bepaalde klasse en dan kreeg je een vastgestelde prijs. Ik denk dat het ook zoiets even boven de 20 cent kwam, ik weet het niet zo precies meer. Dat was dus een garantieprijs, daar werd de tarwe voor overgenomen. Dus dat was ook weer eventjes een beetje een stijfhouder. Je kon je net zo'n beetje bedruipen.

Met de melk hadden we nog geluk, dat wij een afnemer hadden, Jansen uit Leidschendam, die ze in Den Haag ging uitpinten [per pint uitventen bij particulieren, red.] en nog wat grossieren bij bakkers. Die kocht dan de melk, dan kregen we vijf kwartjes meer voor de 100 liter als de fabrieken gaven. Dan moesten wij die melk koelen.

We hadden zo'n gaswel, een soort gasbron, waarbij ook water naar boven kwam en daar kon je die melk goed in koelen. Dus dan zetten we die melk direct in de koeling en dan haalde Jansen die melk de volgende dag. 's Zaterdags haalde hij 's middags ook nog gauw even de melk van zaterdags. En ik heb gemerkt, dat ze dat tegenwoordig ook doen: de melk direct koelen. Dan is die melk veel houdbaarder, dus dat had die man goed door. We moesten er natuurlijk wel wat voor doen, maar het scheelde toch op die melk die je leverde aan de fabriek. We moesten ook nog een quantum leveren, we probeerden iedere dag zo mogelijk zo'n 600 liter te produceren en dat bracht ons toch nog meer dan 1000 gulden in een jaar op. Duizend gulden was dan toch een heel bedrag. Daar kon je nog al wat voor doen; dus we waren eigenlijk nogal gelukkig ook.'

meten, waarschijnlijk degenen die daarvoor in de buidel hadden getast. Accountantskantoor R. Krol was sinds 1931 actief in het dorp en in een pand aan de Dorpsstraat gevestigd waar wel zes assistenten werkzaam waren. In het Zegwaarts Warenhuis van de familie Roos aan de oostzijde van de Dorps-

straat, het Lagereinde, was alles te koop, de laatste tijd zelfs meubelen en bedden. Vervolgens werden de autobusonderneming J. van Bergen Henegouwen, de tienjarige Foto Studio Dekker, handelaar in boter, kaas en eieren A. van der Spek, bankier T. Goede- waagen & Zoonen en schoenenzaak Ooster- om geprezen om hun kwaliteit en dienst- verlening. De meeste ruimte werd inge- nomen door verhalen over de Spar en Brinkers. A.J.M. van Well richtte in 1932 te Zoetermeer-Zegwaart het Vrijwillig Filiaal- bedrijf De Spar op waarin kruideniers gezamenlijk inkochten. Ook in de verkoop opereerden ze als één geheel: op het gebied van reclame met jaarlijks vier miljoen weekbladen en identieke uitmontering. Brinkers Roomboterfabrieken NV werd in De Standaard uitgebreid beschreven met haar nieuwe grondstoffen uit melk ten behoeve van bakkerijen, waardoor brood dagen lang "versch" bleef en veel meer voedingswaarde had en koekjes hun vettige smaak verloren. De ronkende reclame eindigde met een lofzang op de directeurs:

BRINKERS' ROOMBOTERFABRIEKEN N. V.

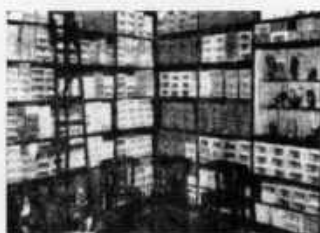
ZOETERMEER

Afdeeling BAKKERIJ-GRONDSTOFFEN

Deze en volgende pagina: In 1937 kwam De Standaard met een verhaal over 'bedrijfsgig Zoetermeer' waarin handel en nijverheid zich mochten presenteren (De Standaard, 15/03/1937).

Schoenenmagazijn G. A. Oosterom

TELEFOON 29

ZOETERMEER

ZEER GROOTE VOORRAAD

HET VOORDEELIGST ADRES
VOOR H.H. WEDERVERKOOPERS

RUBBERLAARZEN

'dat de heeren Brinkers in deze, ook voor ons land zeker niet gemakkelijke, tijden zich met alle energie en ten koste van groote sommen geld hebben gezet aan een zoo belangrijken nieuwen tak van industrie, is voor ons een reden niet te twijfelen aan het succes der nieuwe onderneming'.

Een nieuwe burgervader: de kat uit de boom kijken

Burgemeester Middelberg maakte de door hem verwachte glorieuze toekomst in Zoetermeer niet meer mee. Hij vertrok met om zijn hals als geschenk de ambtsketen van Zegwaart en werd in 1939 opgevolgd door de jonge mr. Noé Vernède die er net zeven jaar als burgemeester in Rozenburg op had zitten. Op 2 maart maakte hij zijn opwachting in de gemeenteraad waar hij door wethouder en loco-burgemeester A.J.M. van Well werd verwelkomd met een lofzang op Zoetermeer: 'U komt hier in een gemeente, waar het economisch aspect zich in een groote verscheidenheid presenteert. Naast groote landbouw en veeteelt en tuinbouw-bedrijven, welke beide eersten een groot deel van het economisch leven van onze gemeente uitmaken, vindt u hier belangrijke industrieën, zeer beduidende handelszaken, alsmede expeditie- en autobusondernemingen en tenslotte talrijke vooruitstrevende middenstandszaken'. Hij moest wel rekening houden met het speciale karakter van de

Zoetermeeders: 'De aard onzer bevolking is er nu juist niet naar om direct met een nieuwe burgemeester "weg te lopen". Men is hier in het algemeen in den eersten tijd ietwat voorzichtig, men wil hier, om het zoo eens te noemen altijd eerst de kat uit den boom kijken'. Met een verwijzing naar het aantal partijen in de raad wees Van Well fijntjes op een teer punt: 'U zult dus op dit gebied als voorzitter van den raad een pracht gelegenheid hebben u steeds weer te oefenen en te scherpen op twee voorname punten: tact en beleid'.

Een raadslid te laat met stempelen

Tact en beleid kon de burgemeester al snel in praktijk brengen bij zijn geuite wens meer aandacht te geven aan de werkloosheid. Socialistisch raadslid Klaas Dekkers was officieel werkloos en had zich door aardappelrooien en een lekke fietsband te laat gemeld bij het stempelkantoor. De ambtenaar had hem een stempel geweigerd en dat kostte Dekkers zijn uitkering. De zaak werd gesust met de opmerking van Vernède dat de ambtenaar formeel gelijk had maar dat het bij zo'n voorval beter was eerst een waarschuwing te geven.

WINKELIERS - INKOOPCENTRALE

De Spar

HET EERSTE NEDERLANDSCHE VRIJWILLIG FILIAALBEDRIJF

"SPAR"-AFDEELINGEN ZIJN GEVESTIGD TE

AMSTERDAM - DORDRECHT - GRONINGEN

HENGLO - LEEUWARDEN - KRUIJNINGEN

NIJMEGEN - NIEUWKUIK - OLDEBOORN

PURMEREND - ROOSENDAAL - ZOETERMEER

Daarnaast had de plaatselijke Steuncommissie op verzoek van de gemeenteraad goederen bij plaatselijke middenstanders gekocht ten behoeve van de zogeheten B-steun. De prijzen waren evenwel in sommige gevallen te hoog en de kwaliteit beneden de maat. Bovendien keurde de zojuist genoemde Dekkers het af 'dat dames uit den gegoeden stand zijn aangewezen voor het doen van huisbezoek en dat de arbeidersvrouwen, die daar beter over kunnen oordeelen zijn uitgeschakeld'. Met alle respect voor hun moeite voelden zij, in tegenstelling tot een arbeidersvrouw, toch niet aan den lijve wat armoede echt betekende. De burgervader kon zich nog zo met 'tact en beleid' over werkloosheid willen ontfermen, andere dreigingen zouden de komende jaren meer van hem vergen.

A. van der Spek poseert trots in zijn auto. Hij was een van de vele Van der Spekken die in Zoetermeer-Zegwaart in boter, kaas en eieren handelde. Het bedrijf van Arie, A.v.d.Spek & Zn werd door de Zoetermeesters vanwege de blauwe auto's ook wel de 'blauwe Spekken' genoemd om deze te kunnen onderscheiden van de 'groene Spekken' (foto: mw S. van der Spek-Pars, 1932).

Burgemeester Vernède en zijn vrouw worden met een klassieke groet, die erg veel leek op de Hitlergroet, ingehaald door de Zoetermeerse jeugd. Achter hen op de achtergrond loopt de gebrilde D. Ceelen, voorzitter van de Burgerwacht (foto: Van der Reyken Delft, 1939)

2 Dreiging boven Zoetermeer 1938-1940

In de jaren 1930 leefde de oorlog van 1914-1918 nog sterk in het geheugen van de inwoners van Zoetermeer. Die Eerste Wereldoorlog had vooral buiten de grenzen van Nederland in België en Frankrijk verwoestingen aangericht maar het neutrale Nederland ontkwam niet aan de gevolgen. Belgische burgervluchtelingen moesten hier worden opgevangen, gevluchte soldaten moesten officieel worden ontwapend en geïnterneerd en de overzeese handel stagneerde door aanvallen van Duitse onder-

zeeboten op koopvaardij schepen. Graan uit de Verenigde Staten kwam mondjesmaat binnen en aan de toenemende vraag naar aardappelen kon niet worden voldaan omdat deze in ruil voor steenkolen naar Duitsland gingen. Veel andere grondstoffen van overzee waren moeilijk te krijgen en dat leidde in sectoren als de textielindustrie tot werkloosheid. Het leger was al die jaren gemobiliseerd maar was tot nietsdoen veroordeeld.

De Landstorm staat in 1925 aangereden achter het Spaarbankgebouw, waar in het Gymnastieklokaal regelmatig werd geoefend.

Landstormkorpsen voor orde en rust

In het laatste jaar en in de nasleep van de oorlog ontstonden opstanden in Rusland en Duitsland. In Rusland kwam de communistische Lenin aan de macht en werd de tsarenfamilie gedood, in Duitsland werd een soortgelijke machtsgreep bloedig neergeslagen. In Nederland riep socialistenleider Troelstra de arbeidersklasse op de macht te grijpen. Weinigen voelden voor zo'n revolutiepoging maar de schrik zat er goed in. Overal in het land ontstonden vrijwilligerskorpsen van voormalig dienstplichtige soldaten die voor orde en rust konden zorgen bij binnenlandse beroeringen. In 1936 waren er 19 Landstormkorpsen met 1310 plaatselijke afdelingen met meer dan 84.000 mannen.

Ook in Zoetermeer bestond zo'n afdeling

van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm met bijna honderd leden. In eerste instantie was deze vooral gericht tegen communisten en socialisten die een revolutie zouden kunnen ontketen. In 1936 werd breder gedacht: 'Ook de nationaal-socialistische en fascistische groepen in ons land, wier streven evengoed als dat van de communisten en socialisten vernietiging van onze volksvrijheden beteekent, kunnen uit het bestaan van den Bijzonderen Vrijwilligen Landstorm leeren, dat het verstandig is, slechts wettige wegen te bewandelen'.

In de praktijk betekende lidmaatschap van de Landstorm vooral het jaarlijks houden van een twintigtal schietoefeningen in het Gymnastieklokaal achter de Spaar- en Voorschotbank in de Dorpsstraat 135 en het bijwonen van regionale schietwedstrijden. Regelmatig werd ook een passende film

De Burgerwacht Zoetermeer organiseerde in 1936 een bazar in het Gymnastieklokaal ten behoeve van nieuwe uniformen; ook hier ontbrak het 'rad van fortuin' niet.

bekeken zoals 'Sluit de gelederen'. Een speciale motordienst van 18 man onderhield de contacten met de afdelingen in de omgeving. Het bestuur kwam regelmatig bijeen en bestond uit notabelen van het dorp zoals de burgemeester, de geestelijkheid en leiders van de Landstorm zoals D.D. Ceelen, E.H. Chardon, J. Vollebregt en J. van Doornen.

Burgerwacht en onbezoldigd veldwachterschap

Naast de Landstorm bestond tevens de Burgerwacht. Ook deze moest orde en rust handhaven en verleende steun bij natuurrampen. Voorzitter sinds de oprichting in 1919 was de gepensioneerde sergeant van de veldartillerie David Dolfijn Ceelen, die ook sterk betrokken was bij de Landstorm. Ook

de Burgerwacht hield schietwedstrijden in het Gymnastieklokaal. In 1932 waren ongeveer 37 van de 80 man bij machte met scherp te schieten. Zeventig geweren had de Burgerwacht daartoe in bezit, de grendels waren evenwel standaard opgeborgen in een kluis. De voorraad werd in 1938 aangevuld met drie revolvers uit Amsterdam en bij inspectie bleek telkens dat alle wapens en bijbehorende riemen en holsters goed werden onderhouden.

In 1939 werd een deel van de Burgerwacht als onbezoldigd veldwachter toegevoegd aan de vier dorpsveldwachters omdat een nieuwe dreiging boven Zoetermeer hing.

De Oranjegarde paradeert rond 1936 bij de boerderij van Koetsier aan de Vlamingstraat 2-4. Zij was in 1933 opgericht om de liefde voor vaderland en vorstenhuis uit te dragen.

Nationaal-socialistische dreiging

In 1933 was de nationaal-socialistische voorman Adolf Hitler na verkiezingen in Duitsland aan de macht gekomen. Al snel werden politieke tegenstanders monddood gemaakt en werd Joden het leven zuur gemaakt. Velen probeerden het land uit te vluchten, ook naar Nederland. De autoriteiten hier waren daar echter niet zo blij mee: er zaten immers veel lieden tussen die een arbeidersrevolutie propageerden en een machtig buurland als Duitsland stootte je niet zo maar voor het hoofd met het asiel verlenen aan mensen die daar op z'n minst achter tralies verdwenen. Daarnaast was de instroom van nieuwe arbeiders niet zo gewenst omdat er hier meer dan voldoende werklozen waren.

In Duitsland werd de economie door overheidsbestedingen in bijvoorbeeld wegenbouw en wapenindustrie flink aangewakkerd en het land ademde naar buiten toe rust en orde uit. Ontevreden in Nederland die leden onder de economische crisis —

boeren, kleine middenstanders — en stedelijke rijken keken met achting naar de grote buur en naar het vergelijkbare Italië van Mussolini. Dit gaf de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) onder leiding van Anton Mussert de nodige aanhang. In 1935 kreeg zij 8% van de stemmen in de verkiezingen voor de Provinciale Staten. In Zoetermeer werden 101 stemmen voor de NSB geteld, op een totaal van ruim 2000 stemmers. Twee jaar later bleven daar bij de Tweede Kamerverkiezingen 56 stemmen van over, hooguit 3% van het totale aantal kiezers in het dorp.

Tal van maatschappelijke organisaties hadden zich inmiddels tegen het nationaal-socialisme gekeerd, zoals de verschillende kerkgenootschappen die hun leden voor de NSB waarschuwden. Ook de overheid maakte het de NSB moeilijk door in 1936 in de Wet op de Weerkorpsen alleen de Burgerwacht en de Landstorm toe te laten. De geüniformeerde Weerafdeling (WA) van de NSB moest worden ontbonden.

N.S.B.'ers pesten

P. van Herwijnen

Aan het einde van de jaren 1930 verkochten N.S.B.'ers en S.D.A.P.'ers, van de latere PvdA, op straat hun eigen lijfblad. Ze kwamen elkaar daarbij wel eens tegen in het dorp. Toen liepen de N.S.B.'ers hier over de straat te demonstreren met Volk en Vaderland en daarnaast hadden we de S.D.A.P. en die liepen met Vrijheid, Arbeid, Brood en al in die tijd zaten we de N.S.B.'ers als jonge gasten al in het vaarwater, want dat waren een beetje pesterijen en zo.

De N.S.B.'ers hadden de gewoonte om in een rij van vier of vijf over de straat te gaan lopen, dwars over de straat en iedereen die daar aankwam moest dan voor hen wijken. En op een gegeven moment stonden wij aan Den Hoorn, ter hoogte van waar de bakkerij van Postuma was op nummer 9. Daar stonden wij met een man of vijf, zes, ik weet het niet precies meer. Maar in ieder geval, zij kwamen vanaf het dorp richting Den Hoorn lopen en toen zeiden wij elkaar: "nou moet je eens luisteren: Als zij op straat kunnen gaan lopen, kunnen wij het ook". Dus wij vormden een keten, ook met een man of vijf, zes en zo gingen we ze tegemoet. Er was er onder andere één van Most bij en ik dacht ook

mijn neef Piet Lengkeek en Wout Postuma. Wij gingen niet opzij en de N.S.B.'ers gingen ook niet opzij en toen werden wij bedreigd met gummiknuppels. Maar voordat zij de gummiknuppels konden gebruiken, doken wij op hen en lagen wij te rollen. Ik weet wel, op een gegeven moment moesten wij dan toch wel vluchten, want ja, wij hadden natuurlijk geen gummiknuppels bij ons. De andere dag moest ik bij Steenhuisen komen, dat was de veldwachter hier van het dorp, en die dreigde ons: "dat wil ik niet meer hebben, want ze zijn hier wezen klagen en jullie zorgen maar dat ze niet meer kunnen klagen".'

DROEVE KENNISGEVING.

Alle Partijen in Nederland maken hiermede bekend, dat heden, 26 Mei 1937, na kortstondig lijden is overleden de

N. S. B.

De begrafenis heeft plaats onder groote belangstelling en blijdschap van het oprechte

NEDERLANDSCHE VOLK.

Een tegenstander van de Nationaal Socialistische Beweging kondigt met blijdschap de verkiezingsnederlaag in 1937 van deze partij aan.

Luchtbescherming

Van overheidswege kwam ook de opdracht in elke gemeente een luchtbeschermingsplan op te stellen. Vliegtuigen waren voor het eerst in de Eerste Wereldoorlog gebruikt en de resultaten van verrassende aanvallen met bommen en gifgassen waren in de media breed uitgemeten.

In Zoetermeer werd direct na de afkondiging van de wet in 1936 gewerkt aan de opstelling van een plan en eind dat jaar werd het Luchtbeschermingsplan bij de Commissaris der Koningin van Zuid-Holland ingediend. In februari 1938 wist de burgemeester met trots te vermelden dat het Zoetermeerse plan was goedgekeurd en dat deze de tweede in de hele provincie was.

Nu zat Zoetermeer niet direct in de gevarenzone: het dorp lag op ruime afstand van industriële centra, de havens en militaire installaties. Toevalstreffers waren echter altijd

mogelijk. Het Luchtbeschermingsplan voorzag dan ook in de oprichting van een plaatselijke Luchtbeschermingsdienst (LBD) dat onderverdeeld werd in diverse organen als de Waarschuwings- en Alarmerings-, Luister- en Uitzikdienst (WALU), de Reddings- en Transportploegen, de Opruimploegen en de Brandweer.

Als commandant werd aangesteld de veearts J.L. Moerkercken van der Meulen, al spoedig opgevolgd door Spar-directeur A.J.M. van Well, die een jaar later op zijn beurt het leiderschap weer doorgaf aan Johan van Doornen, in het dagelijks leven boekhouder bij Brinkers.

Reeds voor de goedkeuring van het plan door de provincie werden meer dan 100 inwoners van Zoetermeer in juni 1937 'vrijwillig aangewezen' om mee te werken in de verschillende organen van de LBD.

De WALU kwam onder leiding te staan van H.B. Groenheijde sr. die aan de Dorpsstraat 60 zijn Radio Groenheijde had gevestigd en waar inwoners een abonnement konden nemen op zijn uitzendingen. Tevens bezat hij een geluidswagen die als een soort dorpsomroeper door de straten reed. Tussen zijn zaak en de toren van de Oude Kerk aan de

overzijde werd een speciale telefoonlijn gelegd; boven in de toren werd voor de Uitkijkdienst van de WALU een telefoon-toestel geïnstalleerd. Een aantal mensen met motor, ordonnansen genoemd, zorgden ervoor dat na via de radio of vanuit de toren gemeld onraad, de verschillende hoofden en de burgemeester zo snel mogelijk werden bericht.

Mosterdgas en een scholier met scheikunde

Twee Reddings- en Transportploegen waren voorzien van een verpleegster, een brancard en een verbandtrommel en stonden onder leiding van de gemeentelijke geneesheren J.W. Palte en W.E. Steur. Zij moesten personen redden uit door bommen getroffen

gebouwen en met gas besmette personen ontsmetten.

De Eerste Wereldoorlog had beelden opgeleverd van mensen die een verschrikkelijke dood gestorven waren aan aanvallen met mosterdgas. Binnen Zoetermeer werd daarom iemand gezocht die enig gevoel voor chemie had. Daartoe werd de 23-jarige Jacob C. Scheer aangezocht die scheikunde op de vijfjarige HBS had gehad en vlak voor zijn examen wegens zijn gezondheid had moeten afhaken. Hij moest de gascursus maar gaan volgen; immers, 'een ander is hier in 't dorp niet te vinden' met enige kennis van chemie, aldus het hoofd van de LBD. Ook de aanschaf van gasmaskers had prioriteit. Al snel had men de beschikking over tien G35-gasmaskers, speciaal geschikt voor LBD'ers te fiets, motor of te paard. Later kwamen

De noodslachterij van de familie Westgeest, Voorweg 174, was rond 1940 een van de meldingsposten voor de Luchtbeschermingsdienst (collectie: C.J. Westgeest).

Vol trots laat de Vrijwillige Brandweer de motorspuit zien die in februari 1940 in gebruik werd genomen; in het midden staat commandant, en tevens veldwachter, J. Steenhuisen (foto: Zoetermeer, november 1969).

daar nog 48 zogeheten volksgasmaskers bij. Naast WALU en Reddings- en Transportploegen bestonden ook nog de Opruimingsploegen en de Brandweer. De eerste stonden, hoe kan het ook anders, onder leiding van twee aannemers, P. Smits van de Leidsewallen en D. Huurman van Den Hoorn. De Brandweer bestond uit de reeds bestaande vrijwillige brandweerploeg.

Motor- en babyspuit

De Brandweer had sinds 1921 een eigen onderkomen aan de Leidsewallen achter het postkantoor. Het merendeel van het materiaal was daar opgesteld, een ander deel stond in de spuihuisjes aan de Voorweg en de Zegwaartseweg. De kern bestond uit een aantal handbrandspuiten om eventuele brandhaarden te bestrijden. Reeds lang bestond de wens om een motorbrandspuit aan te schaffen en na lang wikken en wegen besloot de gemeenteraad in september 1939 een automielbrandspuit en een draagbare motorbrandspuit aan te schaffen voor f 6300,-. De Brandspuitenfabriek Gebr. Kronenburg te Culemborg wist de spuiten in februari 1940 te leveren. De brandspuit was

gemonteerd op een rode Ford V8 met open cabine en had een capaciteit van 2000 liter per minuut. Achterin was op banken plaats voor zes brandweerlieden met tussen hen in de draagbare brandspuit, liefdevol ook wel 'babyspuit' genoemd.

Oorlogsdreiging

De gemeenteraad was in september 1939 niet zo maar overstag gegaan met de uitgave van f 6300,-. Lang werd beraadslaagd over de noodzaak. De motieven van Burgemeester en Wethouders gaven de doorslag: 'De ernstige tydsomstandigheden en de gevolgen, welke daaruit kunnen voortvloeien zyn oorzaak geweest, dat Burgemeester en Wethouders verschillende malen hebben vergaderd en de verantwoordelijkheid onder de oogen hebben gezien van den Raad en Burgemeester en Wethouders. Er moet rekening worden gehouden met het feit, dat Nederland in den oorlog kan worden betrokken.'

In september 1939 was de dreiging van oorlog niet voor iedereen maar wel voor velen zeer reëel geworden. Vanaf 1936 was het Duitsland van Hitler zich actief gaan bemoeien met gebieden buiten haar grenzen. Elzas-Lotharingen, sinds 1918 door Frankrijk bezet, was ingelijfd en in Spanje werd de opstand van Franco met de inzet van de meest moderne wapens als tanks en vliegtuigen gesteund. In 1938 werden de Duitse troepen met gejuich onthaald in Oostenrijk, later dat jaar moest het westen van Tsjechoslowakije het ontgelden omdat daar zoveel Duitsers zouden wonen die beschermd moesten worden. Engeland en Frankrijk gaven toe om de lieve vrede te bewaren. Medio 1939 liep de spanning weer op. In april was Italië Albanië binnengetrokken, waarop de grenstroepen werden gemoobiliseerd. Duitsland en Rusland tekenden in augustus een niet-aanvalsverdrag en de

Soldaten en hun meerderen

P.G. Roos

'Ik ging op 29 augustus 1939 met twee broers van mij vissen in de Weipoort. We beschikten in die tijd niet over een draagbare radio, zodat we bij thuiskomst pas vernamen dat de mobilisatie was afgeroepen. Dat gaf de nodige consternatie met vier broers direct onder de wapenen.'

De gebroeders Roos werden in 1939 onder de wapenen geroepen (collectie: P.G. Roos).

Duitse druk op Polen liep op. Na een in scène gezet en opgeblazen grensincident vielen op 1 september Duitse troepen Polen binnen. Eerder gegeven garanties leidden ertoe dat Engeland en Frankrijk Duitsland de oorlog verklaarden.

Broer Jaap — had zich ooit opgegeven voor de Bijzondere Vrijwillige Landstorm voor de verdediging van het koningshuis — moest een van de eerste dagen als gemeen soldaat naar het postkantoor en liep een luitenant tegen het lijf, die op luide toon de niet saluerende, nooit in dienst geweest zijnde Jaap vroeg: "zie je niets aan me?", waarop Jaap antwoordde: "ik kan je niet thuisbrengen" '.

Neutrale oorlog: mannen, paarden en vrachtwagens

Nederland hield krampachtig vast aan haar al sinds 1815 bestaande neutraliteit. Wel werden op 28 augustus de lichten 1929-1938, mannen die in die periode hun militaire dienstplicht hadden vervuld, onder de wapenen geroepen. De algehele mobilisatie was nu een feit. 200.000 man werd in enkele dagen bij de bestaande krijgsmacht van honderdduizend soldaten gevoegd. Zo ging de Zoetermeerder Theo Windmeijer, die net in dienst zat in Den Haag bij de Jagers, naar Brabant en moest Piet Krijgsmann van de lichte 1929 naar Leiden. Elke gemeente diende een lijst aan te leggen van mannen tussen de 18 en 59 jaar, buiten hen die ambtenaar of geneeskundige waren of bij de luchtbescherming zaten. Dezen konden worden opgeroepen voor werkzaamheden als dat nodig was.

Behalve de mannen die Zoetermeer per trein verlieten, ging nog meer het dorp uit. In 1935 was al een lijst gemaakt van bijna 200 paarden, waarvan de meeste door J.C. van Dorp geleverd moesten worden. De Landstorm had contracten gesloten met 20 boeren om paarden voor f 10,- per span te verhuren ten behoeve van keukenwagens. Eigenlijk waren zware Belgische paarden nodig die een zware wagen konden trekken maar deze waren niet voorhanden. Eind augustus werden 68 paarden gevorderd tegen een vergoeding van ruim f 32.700,-. Ze

Zoetermeer tijdens de strenge winter van begin 1940 (collectie: mu. Van der Velden).

moesten op het station Zoetermeer-Zegwaard, nu Zoetermeer-Oost, worden afgeleverd waarna ze verder werden vervoerd. In februari 1939 was ook een lijst gemaakt van 28 personenauto's en vrachtwagens die in tijd van oorlog gebruikt konden worden. Uiteindelijk werden 25 stuks gevorderd, meest Fords en Chevrolets, waarvoor de gezamenlijke eigenaren bijna f 29.000,- kregen uitgekeerd. Maar zonder auto was een aantal chauffeurs zwaar gedupeerd en ondanks het geld was een nieuwe niet zo maar te pakken te krijgen in deze tijd. W. Lexmond vroeg wanhopig om autobanden om ten minste met een van zijn andere auto's toch nog melk bij de boeren te kunnen ophalen.

Bijtijds was ook een aantal noodvoorzieningen getroffen. Zo was bij calamiteiten ruimte beschikbaar om rundvee onder te brengen. Bij R. Visser aan de Stationsstraat 84 was ruimte voor 40 stuks, bij A.G. Scheer aan de Dorpsstraat 8 voor 50 en bij J.L. de Groot voor één koe minder.

Aan mensen was ook gedacht. Voor vluchtelingen was voldoende ligstro voorhanden. Begin mei 1940 werd zelfs gerekend op 2500 mensen die per trein aangevoerd zouden worden. Beddezakken, kachels en kookpotten waren nodig. Bijna 30.000 kilo stro voor die beddezakken lag gereed bij Muller & Co. in de Rotterdamse Merwedehaven.

Mobilisatie in het dorp

Het dorp raakte wel veel mannen, paarden en auto's kwijt maar kreeg daar weer mobilisatietroepen voor terug. In Zoetermeer werd een zogeheten Ziektenstal Eenheid voor paarden en een afdeling van de Genie gelegerd, een Verlichtingseenheid. De stroom voor de bijbehorende lampen die een gevechtsterrein konden verlichten, werd opgewekt door met de hand een apparaat aan te draaien. De manschappen kwamen

Hoofd van de Luchtbeschermingsdienst

J. van Doornen

'Door de steeds slechter wordende internationale toestand, werden ook maatregelen genomen voor de bescherming van de burgerbevolking. In de zomer van 1939 werd ik door burgemeester Vernède aangezocht om hoofd te worden van de Luchtbeschermingsdienst (LBD). Deze dienst was opgedeeld in Bewaking, Redding, Transport, Verpleging en Opruiming. De namen spreken voor zichzelf.

Voor de Verpleegafdeling zijn vele jonge vrouwen tijdens de mobilisatie opgeleid voor hulpverpleegster onder leiding van de wijkzuster van het Groene Kruis, alom bekend als zuster Vermeulen. De Reddingsploegen kregen EHBO-lessen van de artsen Palte en Steur. Een van de opdrachten van de LBD was de voorbereiding tot eventuele levering van

ledikanten, lakens, slopen en dergelijke voor inrichting van een hospitaal in een school te Leidschendam. Deze artikelen werden voorgevorderd bij winkeliers en burgers om ze bij nood op te kunnen halen.

De Verlichtingseenheid was tijdens de mobilisatie vanaf september 1939 in Zoetermeer gelegd. Herman Salie poseert bij een zoeklicht (collectie: H. Klos).

terecht in het Gymnastieklokaal, de onder-officieren in het ervoor gelegen Spaarbankgebouw en de officieren bij burgers. De paarden die de wagens trokken, werden gestald bij A.G. Scheer aan de Dorpsstraat. Schuin aan de overkant konden de soldaten terecht op de zolder van een pakhuis van de firma Brinkers aan de Vlamingstraat. Daar konden ze zich ontspannen. Eén van hen leefde zijn creativiteit uit op de muren: cartoonachtige schilderijen van lotgenoten en paarden sierden al spoedig de zolder. Ook konden de soldaten de winteruitvoeringen van gymnastiekvereniging Pro Patria bijwonen in het Gymnastieklokaal. Een drietal avonden lang werd dan gevuld met een turnuitvoering, een toneelstuk en een loterij met op de laatste avond bal na.

Heel veel werk hadden de soldaten niet. In de strenge wintermaanden van 1939/1940 werden ze ingezet bij sneeuwruimen waarbij de gemeente de kosten van het busvervoer droeg alsmede de f 2,20 aan verstrekte koffie. Ook zorgden ze ervoor dat Sinterklaas

hoogst persoonlijk Zoetermeer met een bezoek vereerde.

Tevens werden enkele oefeningen gehouden. Daar was de Zoetermeerse bevolking wel aan gewend want reeds in 1935 en 1937 waren eskadrons Huzaren van ongeveer 150 man en 130 paarden in het dorp langs geweest. In 1938 volgde een regiment Genietroepen, de VIIde Zoeklichtenafdeling, maar daar was een aantal klachten over binnengekomen bij de gemeente. J. van Reeuwijk en J.W. Groenewegen hadden aan de Voorweg schade aan hun gras opgelopen en de zoeklichten hadden onrust veroorzaakt bij enkele koeien die juist daar waren neergezet om vóór de gang naar het slachthuis in alle rust flink uit te dijen. Groenewegen gaf toe dat de laatste bedrijfsschade moeilijk was te bepalen maar wilde daar toch wel vier maal f 2,50 voor ontvangen.

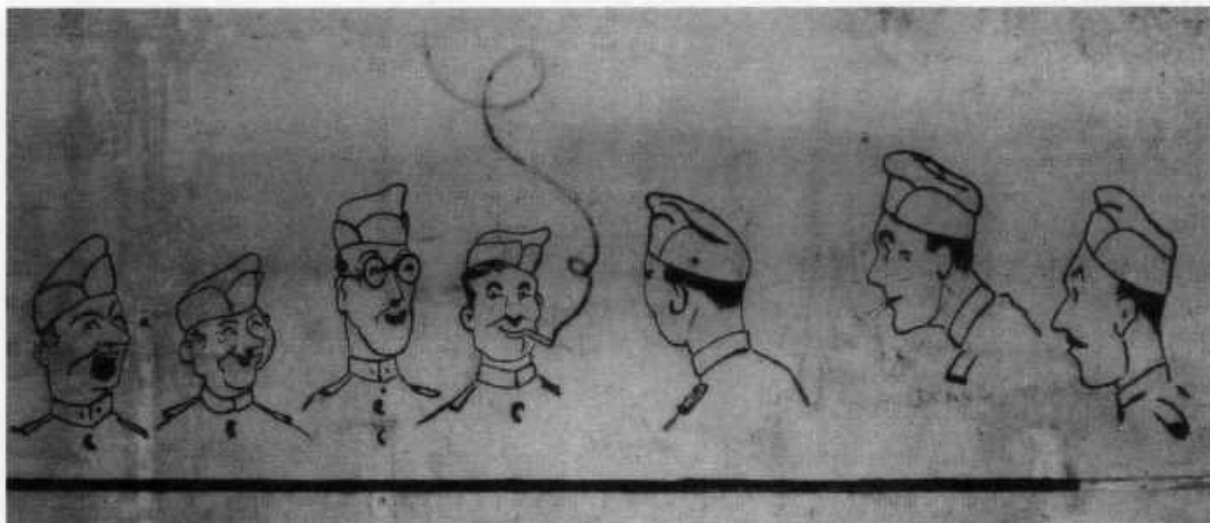
De LBD paraat met toeter en brancard

Ondertussen had de LBD, de Luchtbeschermingsdienst ook niet stilgezeten. De burgemeester nam 23 september 1939 het besluit tot de officiële instelling van de

Luchtbeschermingsdienst met de reeds hierboven genoemde afdelingen en een reeks bevoegdheden. Het woonhuis van het hoofd J. van Doornen aan de Stationsstraat 136 werd het hoofdkwartier en was bereikbaar via telefoonnummer 12. Iedereen kon worden aangewezen dienst te doen in een van de afdelingen. Ook de Burgerwacht werd hierin opgenomen; uit hun rangen was al eerder hulppolitie aangesteld. Nu werden, naast de vier beroepsveldwachters, onder wie twee nachtwakers annex lantaarnopstekers, 19 man uit de LBD aangewezen als onbezoldigde hulpveldwachters.

Als tijdelijke ziekeninrichtingen voor de behandeling van met gifgas besmette personen werden de fabrieken van Zelandia aan de Dorpsstraat en Nutricia aan de Stationsstraat aangewezen. Gewone gewonden konden worden opgevangen in het Gymnastieklokaal achter de Spaarbank in de Dorpsstraat. Acht zanddepots werden aangewezen, waar op bevel vijf m³ zeezand gestort zou worden.

In 1938 vond de Inspectie voor de Bescherming tegen Luchtaanvallen nog dat de aanschaf van gasmaskers, medicijnen en gasdichte emmers wel over vijf jaar uit-

Een cartoonist onder de soldaten tekende zijn collega's op de zoldermuren van het pakhuis van Brinkers aan de Vlamingstraat (foto: A. Hoogland).

Defileren en ijsschotsen zagen

Th. Windmeijer

Theo Windmeijer werd in 1919 geboren als zoon van een Zoetermeerse tuinder. In april 1939 ging hij in dienst en kwam terecht bij de Jagers in Den Haag. In de Mobilisatietijd was hij in Brabant gelegerd en hij kwam in de meidagen van 1940 via Zeeuws-Vlaanderen in Calais terecht. Pas in augustus zag hij Zoetermeer weer terug.

'Ik ben in april 1939 in dienst gegaan en toen was ik nog maar negentien jaar, want ik ben 22 december jarig. Ik ben opgekomen in Waalsdorp bij Den Haag. Daar was toen een heel barakkenkamp. Ik was bij de Jagers. Je had natuurlijk Grenadiers en Jagers. De Jagers dat waren de kleintjes en de Grenadiers waren de grote, lange mensen. Het was allemaal Infanterie. Het was een soort Keurkorps. Ik heb wat gelopen daar in Den Haag, defileren bij het Noordeinde en zo, met die kistjes met dat ijzer er onder. Je ging soms bijna onderuit op die keien. 's Zaterdagmiddags mocht je naar huis, maar 's morgens moesten we nog met de Militaire Kapel marcheren, uren achter elkaar. Dat was op het exercitieterrein. Na een paar maanden moesten we in de straten defileren. Dan was je volleerd met lopen, maar met schieten niet. Ik heb één keer met het geweer geschoten. Dat was zo'n grote, zo'n lange, 1914 stond er op. Het jaartal 1914, zo oud was het. Het was er een met zo'n grendel. Ik heb in totaal één schietoefening gehad. We mochten een paar schoten lossen, twee of drie. Als soldij kregen we één gulden en vier cent in de week en tijdens de Mobilisatie was het een

De soldaten verpoosden zich ook in de Zoetermeerse café's. Ons Genoegen van Toon van Fraassen, hier op de voorgrond, was een populaire gelegenheid midden in de Dorpsstraat (collectie: J. van Fraassen).

rijksdaalder in de week.

Toen we naar Eindhoven werden overgeplaatst gingen we met de trein. Dat was in augustus. Eerst in Aalst, in Eikenburg, dat was een Internaat. Aalst is een plaatsje bij Eindhoven in de buurt. Ik heb daar overal gelegen, dan bij die brug en dan bij die brug. Ik heb al die tijd daar wacht gelopen. Dan hadden we wel eens veertien dagen vrij, dan waren we in de kazerne. En bij zo'n brug bleven we dan ook een aantal dagen. Dan werden we daar ingekwartierd. Ook wel bij burgers. In dat Internaat was dat bij de paters. Het lag helemaal in de bossen. Er vlak bij had je een riviertje en daar was weer een bruggetje over en daar zat allemaal springstof onder en daar stonden wij. De laatste was bij Batadorp, waar de Batafabrieken, de schoenfabrieken stonden. Die had je daar bij Best.

Telkens werd het verlof weer ingetrokken. De laatste maanden voor het uitbreken van de oorlog ben ik niet thuis geweest. De laatste weken heb ik bij die Batafabrieken gezeten. Daar lag een brug, daar liep het Wilhelminakanaal en er was een zijtak en die liep naar Eindhoven, dat was het Julianakanaal. En daar lag een brug en die moest bewaakt worden.

Smid Jan van Duijvenbode aan de Dorpsstraat 140 had regelmatig soldaten op bezoek (collectie: E.W. van den Burg).

In de winter hebben we ook nog ijs moeten zagen met die grote zagen op het Wilhelminakanaal. Dat ijs moest je zagen, met de hand. En dat ijs moest je onder het andere schuiven, zo dat het kanaal open was. Dat was om de vijand tegen te houden.

Je had van die lange onderbroeken voor in de winter. Je had hemden, die waren zo groot, die konden over je hele uitrusting heen. Als er nou sneeuw lag, dan moest je zo'n hemd aandoen. Dan was je gecamoufleerd. We hebben daar ook mee geëfend'.

gesmeerd kon worden en de tweede rijdende brancard van f 127,50 overbodig was. Nu werd de voorraad materialen aangevuld. Een motorbrandspuit was reeds besteld. In september telde de inventarislijst 50 armbanden, drie handsirenes, drie toeters, gasmaskers, vier paar gummilaarzen en handschoenen, een verrijdbare brancard en drie demontabele brancards, genees- en verbandmiddelen, vier gasverbanddozen en 16 vrachten zand. Alleen de stalen helmen die waren ontvangen, vielen niet in goede aarde bij Van Doornen, want deze waren geleverd 'zonder ledergarnituur daar wij daar zelf voor moeten zorgen'.

Een Friese boerenzoon met een Zoetermeerse vrouw

H.F.Sloot

Hendricus Sloot, beter bekend als Rik, was een Friese boerenzoon uit 1908 die na zijn diensttijd in het westen als boerenarbeider werk vond. Tijdens zijn vijftien maanden als dienstplichtig soldaat was hij ingedeeld bij de Huzaren in het Remonte depot in Nieuw-Millingen. Daar verzorgde hij met zijn maten de paarden. Toen op 28 augustus 1939 bij de algemene mobilisatie de lichten 1924 t/m 1938 werden opgeroepen, kwam hij terecht in de Houtrusthallen in Den Haag die volstonden met voor het leger gevorderde paarden. Waarschijnlijk begon hij toen ook met het schrijven van een dagboek, waaruit hij na zijn pensionering putte om een boek te schrijven over zijn jaren in de oorlog. Zijn verbinding met Zoetermeer lag bij Alie Gouwelleeuw, dochter van Piet Gouwelleeuw van 'Zomerlust' aan de Zegwaartseweg die hij op het Oranjefeest in 1936 had leren kennen. Ze trouwden op 18 april 1940 in het Zoetermeerse gemeentehuis en in de Nicolaaskerk zegende kapelaan Van Straalen hun huwelijk in. Vervolgens reed een auto van Piet van der Burg van de Stationsstraat hen naar hun huis aan de Jan de Baenstraat in Den Haag. De andere dag moest Rik zich weer melden bij het APD, het Algemeen Paarden Depot, in Houtrust.

De verveling onder de soldaten werd op 30 november 1939 verdriven door de organisatie van de intocht van Sinterklaas op het plein van de Openbare School.

'28 augustus 1939. Bij zijn aankomst in het huis van zijn meisje Alie Gouweleeuw, heerste er een gedrukte stemming. Mobilisatie, dat had vader Piet Gouweleeuw niet verwacht, maar hij gaf toch toe wat Rik de vorige avond beweerde, dat mobilisatie en oorlog tussen Duitsland en Polen onvermijdelijk waren gezien de brallende redevoering van Hitler enkele dagen eerder. Vader Piet mocht tevreden zijn. Van zijn zes schoonzons of aanstaande schoonzons moesten er twee in dienst, plus zijn eigen zoon. Het was vrij laat geworden op de gebruikelijke maandagavond van de 28e augustus. Dat afscheid van zijn meisje Alie, voor hoelang?'

Rik Sloot trok de andere dag zijn soldatenplunje aan, nog sterk ruikend naar de kamfer waarin het tien jaar bewaard was geweest. Met de trein uit Voorburg vertrok hij richting Utrecht. 'In de trein met reizigers, vrijwel allen militairen, werd zeer weinig gesproken. Het leek alsof iedereen een plaatsje wilde hebben waar men niet gestoord wenste te worden. De trein stopte te Zoetermeer. Weer stapten soldaten in de trein, weer ontroerende tafereelen van ouders, vrouwen en meisjes. Hier en daar groepen paarden op weg naar de paardenvoeding.'

Zo was het in Gouda en in Woerden, overal soldaten en paarden. Het was een trein vol soldaten, ouderen en jongeren. Ouderen, de dertig gepasseerd, zaten met veelal ernstige gezichten, wellicht denkend aan vrouw en kinderen die ze moesten achterlaten.

De jongeren waren in een meer rumoerige stemming. Vooral zij die voorheen werkloos waren geweest en ongehuwd. Zij die geen inkomen hadden en dikwijls als een soort last gezien werden door hun ouders en de grauwe crisistijd. Zij gingen in dat opzicht een betere toekomst tegemoet. Zij gingen het leger in, kost, kleding en onderdak plus het soldatensoldij inbegrepen'.

Tevens had het hoofd de machtiging om twaalf ledikanten en bedden met toebehoren te vorderen en als schuilkelder kon de kelder van het raadhuis worden gebruikt of de kelder van de burgemeesterswoning aan de Stationsstraat. Gedetailleerde plannen voor de inrichting van schuilplaatsen werden verspreid. Tegen luchtaanvallen met gifgas moesten ruimten worden afgeplakt met dik papier en kleden of lakens gedrenkt in een neutraliserende soda-oplossing.

Alle afdelingen kregen gedetailleerde instructies. Zo moest het lid van de alarmeringsploeg J. Henneken na opdracht van het hoofd van de WALU vanuit zijn huis aan Den Hoorn 2 direct op pad gaan: 'Door u wordt gelopen de route Rokkeveenscheweg-Molenstraat-Stationsstraat-Schenkelweg,

waarbij door U moet worden gewekt: D. Huurman, Hoorn - J.G. Bierman Zegwaartscheweg 20 - Dr. Palte en D. de Jong, Stationsstraat 7. Dit wekken geschiedt door het flink bellen aan de betreffende huizen, alsmede het flink met de sirene of toeter alarmeeren'.

Oefening per fietsende brancard

De vele papieren instructies werden regelmatig in de praktijk geoefend, vooral 's avonds na het werk. Ook op woensdag 30 augustus 1939, twee dagen na de algemene mobilisatie, was het weer zo ver. Om 19.35 uur meldde de wacht in de toren van de Oude Kerk per telefoon aan het hoofd van

de WALU aan de overzijde dat twee vliegtuigen bommen hadden afgeworpen. Door verdere meldingen van voorbijgangers bleek dat aan de Broekweg en Bleiswijkseweg gewonden waren gevallen en dat verkeersopstoppen waren ontstaan door bomgaten in het wegdek bij de brug van de Vlamingstraat richting Broekweg en op de hoek van de Stationsstraat en Molenstraat. Terstond werden de Reddings- en Transportploegen en de Opruimingsploegen gewaarschuwd. 'Deze alarmeering geschiedde door middel van handsirenes, bediend door drie ordonnansen, waarvan 2 per motorrijwiel en 1 per fiets', aldus het door Van Doornen geschreven verslag. De geneesheren en de twee verpleegsters en 14 overige leden van de Reddings- en Transportploegen waren snel ter plekke om de gewonden te verzorgen en te vervoeren naar het noodhospitaal in het

Gymnastieklokaal. 'Reeds om 19.50 uur kwam één gewonde aldaar binnen per rijdende brancard getrokken door een fiets. Te 20.05 uur waren alle vier gewonden aldaar binnengebracht'.

Ook de Opruimploegen kregen een compliment van het hoofd van de LBD Van Doornen: 'Een der ploegen was uitgerukt met een handwagen op gummibanden, die door twee wielrijders werd voortgetrokken. Dit bleek zeer doelmatig te zijn. De andere ploeg, die met een gewone handwagen te voet was uitgerukt, kwam uiteraard iets later aan op de aangegeven plaats. Opruimingswerk was aldaar niet gefingeerd'. De uit de Burgerwacht afkomstige hulppolitie tenslotte had bekwaam terreinen afgezet en het verkeer geregeld.

Zoetermeer was voorbereid!

Op schoot bij de gemobiliseerde soldaten

M. Karens

Martien Karens was in 1928 te Zegwaart geboren aan het einde van de Dorpsstraat, het Lagereind. Op z'n 70ste liet hij zijn levensloop op papier zetten, met levendige herinneringen als kleine jongen in de mobilisatietijd.

'(...) en zo kwamen er ook bij ons in het dorp verschillende afdelingen, van de afdeling zoeklichten, en de ziekenstal voor paarden en het paardenvolk. Nou, dat was wat. Wij maar kijken naar die soldatenpakken en die paarden. Dan zei je tegen je vriendje: "als ik groot ben ga ik ook bij het paardenvolk, dan krijg je zo'n leren kont in je broek en sporen aan je laarzen", prachtig was dat. Nee, niet bij die andere soldaten want die hadden van die rare sokken aan, ze noemden ze poetjes (puttees, red.), die draaiden ze om hun benen van onderaf aan tot de knie en dan met een bandje vast.'

Twee soldaten kwamen bij de familie Karens aan huis, ene Houweling uit Capelle aan den IJssel, en Ooijink uit Enschede en dan Martien bij hen op schoot. Ze brachten dan ook wel eens rosbief of rookvlees mee en dat was een traktatie in huize Karens want breed had men het daar niet. Bij al die soldaten was ook een hoornblazer en die maakte de meeste indruk: 'Verschillende keren per dag blies hij appèl, dat was zo mooi! Het galmde door het dorp en dan gingen alle soldaten zich melden. (...) Je kon hem er duidelijk uithalen want op de kraag van zijn uniform had hij een dikke gele rand zitten en dat betekende dat hij hoornblazer was.'

Maar toen kwam de winter, er lag ijs op het kanaal ofstewel de vaart die om het dorp heen liep. Dat was dus schaatsenrijden geblazen. Nou en dat kon die hoornblazer ook en niet zo'n klein beetje; dat noemden ze kunstrijden. (...)

En zo 's avonds werd er ook wel eens een borreltje gedronken. Nou, op een avond was dat ook weer het geval geweest. Een paar soldaten gingen met de auto naar huis en dat ging nogal hard. Gevolg: een aanrijding met een ander; de auto lekker in elkaar maar gelukkig geen persoonlijke gevolgen. Ook gingen er wel eens paarden aan de haal want daar was men ook druk mee: elke dag moesten die paarden afgestapt worden. Men ging dan uit het dorp vandaan langs de grote weg. Daar lag een heel lang pad en daar kon men mooi die paarden uit laten draven. (...) Ook was er een ziekenstal voor de paarden. Daar was men altijd druk bezig met de verzorging van die beesten die zo bij hun baasje waren weggehaald uit de vertrouwde omgeving. (...)

Er was een afdeling met zoeklichten die ook van tijd tot tijd een oefening hielden: draaien met de hand om stroom te krijgen voor de lampen om dan met lichtstralen doelen op te sporen (...).

Ook kwamen er vaak soldaten op de motor voorbij rijden. Die waren van de motorbrigade uit Den Haag. Dat was een mooi gezicht: een hele rij achter elkaar en soms wel twintig en op van die grote motoren. Zij hadden leren kappen om de benen, dat waren net kachelpijpen, en dan een leren jas en op hun snuit zo'n grote stofbril. (...)

En dan de oefeningen, dat was ook mooi om te zien. Ze gingen de polder in, allemaal naast elkaar en dan trok men op over sloten en door de wei en door bouwlanden met van die grote geweren die ook nog loodzwaar waren en een ransel op de rug met zo'n vachtje erover. En dan het eten, dat was je ware rats, erwtensoep en kuch, dat was heel zwaar brood (...). Men zong dan ook niet voor niets een liedje dat als volgt was:

Rats, kuch en bonen
is het soldatendiner
Rats, kuch en bonen doe je je maaltijd maar mee.
Vree zijn de landen
vrijheid van grenzen en strand
Hollands soldatenleven
al voor het Vaderland'.

Rijwielhandel en Repar.-inrichting
W. DU CLOU

Agent van
Germaan-, Magneet-,
Nationaalrijwielen, enz.
Bediening billijk, vlug en net.
Beleefd aanbevelend.
W. DU CLOU - ZEGWAART A 44

GIJ RICHT JUIST

als U voor schoenen Uw schreden
richt naar
SCHOENMAGAZIJN
G. A. OOSTEROM
DORPSSTRAAT 70 - TEL. 29 - ZEGWAART
ENORME SORTEERING

A. v. d. SPEK & ZONEN
ZOETERMEER

TELEFOON 8

Grossier in
ROOMBOTER
EN MARGARINE
Levert in pakjes volgens voorschrift C.Z.C.

PROGRAMMA

WEDSTRIJDAGEN:

Donderdag - Vrijdag 21 - 22 Maart 1935 van 5 - 10 uur.
Zaterdag 23 Maart 1935 van 2 - 9 uur.

Donderdag - Vrijdag 28 - 29 Maart 1935 van 5 - 10 uur.
Zaterdag 30 Maart 1935 van 2 - 9 uur.

Woensdag 3 April 1935 van 5 - 10 uur.
Zaterdag 6 April 1935 van 2 - 9 uur.

De wedstrijden worden gehouden in het
Gymnastieklokaal, Dorpsstraat, Zegwaart.

WAPENEN en MUNITIE:

Er zal uitsluitend geschoten worden met K.S.O. geweren.
Op de banen zullen geweren aanwezig zijn. Iedere deel-
nemer zorgt voor eigen munitie als ook voor stalen hul-
zen. Patronen zijn verkrijgbaar à 1 cent. Stalen hulzen,
uitstooters en vulapparaten worden NIET verkrijgbaar
gesteld.

SCHIJVEN:

Er wordt geschoten op schijf „ELIPS” telling 1-10
(gewone margeschijf).

Programmaboekje van een schietwedstrijd van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm (Gemeentearchief Zoetermeer).

3 Oorlog met Duitsland

10-14 mei 1940

Na de algemene mobilisatie lag de kern van de Nederlandse verdediging rondom de huidige Randstad, de vesting Holland. In het noorden moest Kornwerderzand de toegang via de Afsluitdijk verhinderen. Op de grens van Utrecht en Gelderland lag de Grebbe-

Een soldaat staat eind 1939 met geweer en bajonet en gekleed in uniform met 'puttees', beenwindels, op wacht voor het Spaarbankgebouw aan de Dorpsstraat 135 (foto: P.G. Roos).

linie. Verder was water een van de belangrijkste verdedigingsmiddelen, een beproefd middel sinds de 17de eeuw. Aan de zuidzijde waren dat de grote rivieren, achter de Grebbelinie konden tussen Amsterdam, Utrecht en de rivieren landerijen onder water worden gezet, geïnundeerd. Ook een deel van het lage land voor de Grebbelinie kon onder water worden gezet. Het Eerste Legerkorps tenslotte lag als reserve in Holland achter de linies en vooral bij de kust. De Nederlandse troepen waren echter matig geoefend en bewapend. Sinds 1937 waren wel bestellingen gedaan voor moderne wapens in bijvoorbeeld Zweden, Engeland en Duitsland maar alle fabrieken zaten met een meer dan volle orderportefeuille. Geweren uit 1895 waren heel gewoon, goed werkend veldgeschut werd uit het Legermuseum gehaald en enkele pantserwagens en luchtdoelgeschut vormden het modernste deel van de landmacht. Moderne vliegtuigen waren er wel maar in zeer beperkt aantal. De marine kon weinig doen tegen een dreiging over land, behalve vanuit het IJsselmeer. Gedurende de periode augustus 1939 tot mei 1940 bleven velen geloven in de heilige neutraliteit van Nederland. Ook de regering keek op economisch gebied vooral naar het binnenhalen van strategische grondstoffen die van overzee moesten komen. Het meeste voedsel kon wel van eigen bodem komen. Als neutraal land kon men het dan zo lang volhouden. De regering stelde het volk op haar gemak met de woorden dat men rustig kon gaan slapen.

De Duitsers zijn op komst!

J. Moers

Jan Moers woonde aan de Dorpsstraat 152...

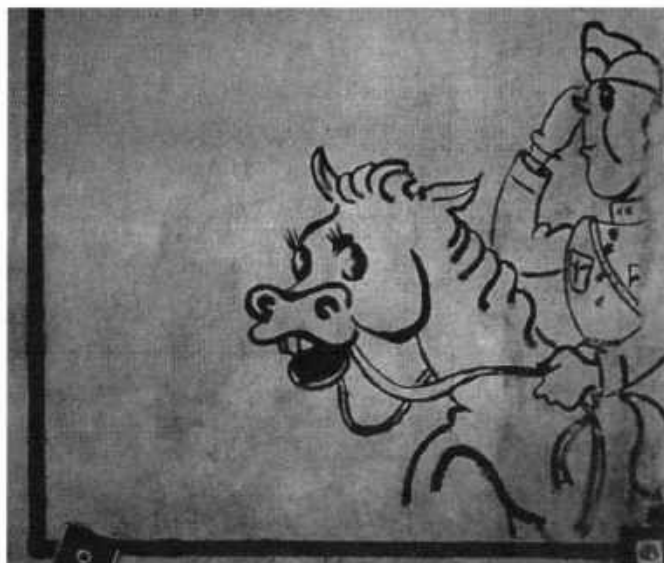
's Morgens, het was nog duister, werd ik wakker. Toen stond mijn vader voor het raam, het zolderraam naar achteren toe. Ik zei: "Wat is er aan de hand?" Het was een gezoem in de lucht. "De lucht is vol vliegtuigen", zei mijn vader. "Het zullen wel Engelsen zijn want ze gaan naar het oosten toe. Die gaan misschien wel bombarderen daar". Maar het waren Duitsers, die hadden Ypenburg gebombardeerd en die vlogen zo naar het oosten. (...) Toen het licht werd zijn we op het dak gegaan, dat kon je mooi zien. Tot Ypenburg kon je zien dat die valschermen naar beneden kwamen uit de vliegtuigen. Dat was een mooi gezicht. De zon kwam op, de parachutes waren niet wit, die waren roze. Je hoorde natuurlijk wel gedonder of wat ook maar de oorlog heeft Zoetermeer niet geraakt. Ik geloof dat er één keer een Duits vliegtuig over de Stationsstraat geschoten heeft.

Pinksteren kwam er aan (12 mei, red), dat was die zondag, 's morgens vroeg om een uur of zes. Een kabaal tot en met. Toen waren ze al die winkelruiten bij ons aan het inslaan, de Hollanders. We lagen toen allemaal beneden, het was veel te link om op zolder te blijven, we lagen in de kamer. In de kelder hadden we ook nog wat neergegooit. "Tja, die Duitsers zijn op komst". Wat was nou het geval, er waren Duitse luchtilandingsstroepen ergens tussen Wateringen en Loosduinen geland en die konden geen aansluiting vinden met Loosduinen, wat de bedoeling was, want de Hollandse soldaten lagen ertussen. Dus die zijn richting Wateringen getrokken, daar hebben ze een paar bussen gejat van de VIOS. Toen zijn ze nog helemaal naar Schiebroek gereden, Overschie, die kant uit, via Delft. (...) Dus die kregen bericht: "Ze zijn via Delft op weg richting Zoetermeer". De Stationsstraat was toen smal, met van die huisjes. Toen hebben ze een vrachtwagen van Arie Opstal dwars erop gezet en ze hadden een machinegeweer uit een vliegtuig te pakken gekregen, dat daar ergens geland was in de buurt van Berkel. Die hadden ze achter de toonbank opgesteld: "Laat ze nu maar komen". Maar ze hadden wel al de ruiten ingeslagen van de winkel. Alles stond er nog in. De meubels hebben we naar achter toe gesleept. Maar de Duitsers kwamen niet'.

De spanning nam echter steeds meer toe. Begin april viel Duitsland Denemarken en Noorwegen binnen om, zoals dat heette, de aanvoerlijnen naar het Zweedse ijzererts veilig te stellen. En telkens werden de verlopen van de 280.000 Nederlandse soldaten ingetrokken.

Brommen in de lucht

In de vroege ochtend van vrijdag 10 mei werden veel mensen in Zoetermeer wakker van het gebrom van vele met hakenkruisen beschilderde vliegtuigen die met de zon in de rug uit het oosten kwamen overvliegen. Eerst werd gedacht dat ze naar Engeland vlogen, daarmee was Duitsland immers in oorlog, en de vliegtuigen vlogen ook door tot boven de Noordzee. De ogen gingen pas echt open

Behalve mensen en materieel brachten de gemobiliseerde soldaten ook paarden mee (foto: A. Hoogland).

toen bleek dat de eskaders boven zee terugkeerden en vanaf 4.00 uur in het westen doelen werden gebombardeerd en parachutisten bij het vliegveld Ypenburg en Den Haag werden uitgeworpen.

De Duitsers leden onverwacht grote verliezen omdat veel transporttoestellen voor of tijdens de landing werden vernietigd en daardoor niet konden terugkeren om nieuwe troepen te halen.

Aan de randen van de vesting Holland werd vijf dagen hard gevochten. Uiteindelijk stierven 2200 soldaten en 2500 burgers en werden 2700 ernstig gewonden geteld. In het midden van Zuid-Holland was het daarmee vergeleken relatief rustig geweest.

Een keeshondje tegenover een tijger

M. Karens

(...) op een gegeven moment werd ik wakker van de herrie, toen je bed uit en naar het dakraam dat uitzicht gaf op de polder, een heel grote vlakte. Wat zag ik tot mijn verbazing: allemaal grote zwarte monsters, vliegtuigen. Ik ging direct naar de slaapkamer van mijn ouders, maakte ze wakker en vertelde wat er aan de hand was (...). Mijn moeder ging direct naar de kamers van de vaandrig en de sergeant om te waarschuwen. Ze kwamen hun bed uit en gingen mee naar beneden om buiten te gaan kijken wat of dat wel was. Het bleek dat er veel mensen buiten waren en naar de lucht stonden te kijken en verbaasd zeiden: "het is oorlog". Ook de vaandrig keek ernaar en die zei: "och, niets aan de hand, dat zijn de Engelsen, er is een oefening. Maar daar was ik het niet mee eens. Ik was namelijk in het bezit van een boekje waar alle vliegtuigkenmerken in stonden en hier had ik vaak in zitten lezen. Dat merk wat op die vliegtuigen stond was het Duitse oorlogskruis (...)

Toen kwam de aanpak van soldaten en burgers (...) om de weg te gaan versperren. Bij ons vlakbij was een familie die hadden van die prachtige leibomen langs hun huis staan. Wij gingen samen met de soldaten deze omzagen en brachten die iets voorbij ons huis omdat daar de entree van het dorp begon. Die bomen werden dwars over de weg gelegd met daarbij boerenkarren en wat meer zij (...). Er was midden in het dorp een meubelzaak, die stond precies op de driesprong van de Dorpsstraat en de Stationsstraat. Deze zaak had voor die tijd een heel groot etalageaam, nou die werd ingeslagen en de meubels gingen ergens in het magazijn en daarvoor kwam in de plaats een kanon te staan. (...)

Er werd een lichte mitrailleur op het Spaarbankgebouw gezet. Dat kon omdat er een stukje plat dak bovenop was met een doorbouw van de voorgevel; dat was dan vanuit het oosten

gezien een mooie dekking. Zo werden er ook soldaten op belangrijke punten in pakhuizen of schuren in stelling gebracht, zoals bij mijn ouders achter in een loods van de boerderij. Ze konden dan over de polder kijken of er eventueel parachutisten landden, wat men op een gegeven moment ook dacht en er melding van maakte (...); later kwam men terug met de mededeling "niet bijzonders": het was namelijk een watermolentje dat zachtjes de wieken in het rond draaide en daar de wieken van zo'n ding meestal verzilverd waren, leek dat als het ronddraaide net een parachutist. Nu zal u zich afvragen: "had men dan geen veldkijkers?" Nee, de waarnemingspost was daar niet in voorzien (...). Ik weet nog goed dat ik in bezit was van een oude veldkijker. Die heb ik toen opgezocht bij mijn speelgoed en (...) de soldaten waren er blij mee. (...) mijn moeder liep aan en af met koffie voor deze jongens en ook warm eten. (...)

Iets van ons huis verwijderd stonden wat arbeidershuisjes, zoals ze dat vroeger noemden. Daar in een van die huisjes woonde een meisje en die had een soldatenvriend en die soldaat zat in een stelling vlakbij dat huis; dus hij wilde waarschijnlijk zijn meisje beschermen. (...) Het was natuurlijk uitgesloten dat wij de strijd zouden kunnen winnen, want het was als een keeshondje tegenover een tijger'.

Een groot aantal Duitse troepentransportvliegtuigen zag geen kans om op bijvoorbeeld Ypenburg te landen omdat dit vol lag met vernielde toestellen. Ook de rijksweg was versperd met obstakels. Daardoor moesten ze een landingsplaats in de polders zoeken waarop verschillende onderdelen van het Eerste Legerkorps, die toevallig in de buurt gelegerd waren, in actie kwamen.

Hendrik Klein, de soldaat met peuk in de mond, werd samen met zijn maten op 10 mei vanuit Gouda naar de gelande Duitse vliegtuigen bij Berkel gezonden (collectie: L. Klein).

Parachute op een kippenhok

In Zoetermeer waren op 10 mei de 1ste Verlichtingsafdeling en de 1ste Ziekenstal Afdeling voor paarden gelegerd onder respectievelijk hun commandanten G. van Loon en C. Brands.

In de nacht van 9 op 10 mei was sergeant P.'s Gravemade van de Verlichtingsafdeling nog eten gaan halen in Wassenaar en had hij de patrouilles in de polder bij Stompwijk voorzien van koffie en brood. Net toen hij op het punt stond naar bed te gaan hoorde hij lawaai van vliegtuigen en ontploffingen. Van slapen kwam niets meer, alle soldaten werden door commandant Van Loon in volle wapenrusting opgetrommeld. Voordat iedereen echter voorzien was van patronen voor de geweren kwamen de eerste krijgsgevangenen al binnen. Twee Duitsers met parachute waren aan de Voorweg geland en waren gewond geraakt. Eén van hen was op een kippenhok terecht gekomen en had zijn benen gebroken. Rijksveldwachter J.L. van Rij was er als de kippen bij om ze te ontwapenen. Op een boerenkar werden de krijgsgevangenen naar het dorp afgevoerd.

Vurende verlichtingseenheid

Een vijftal transportvliegtuigen van het type Junker landde in de Noordpolder ten noorden van Berkel tegen de dijk van de Landscheiding. Drie stuks wisten weer op te stijgen, twee andere waren te zwaar beschadigd. Na bericht daarvan te hebben ontvangen, ging om een uur of zes een twintigtal mannen van de Verlichtingsafdeling, gezeten op een van Nutricia gevorderde vrachtauto, de zaak verkennen. Via de Stationsstraat reed men naar het Voorhoekje en daar ontmoetten ze een afdeling van het Regiment Huzaren-Motorrijders dat de nieuwe verkeersweg

bewaakte. Beide gingen de weg naar Berkel op en kort daarop werden de vliegtuigen aan de linkerzijde in het land gesignaleerd. Daar het gebied vlak was, doorsneden met enkele sloten, was het zeer moeilijk om de toestellen te naderen. De Duitsers schoten met mitrailleurs en een mortier en daar kon de lichte en oude bewapening niet tegenop. Twee lichte mitrailleurs van de Huzaren werden verkeerd opgesteld en twee Nederlandse soldaten vonden de dood. Gedurende de dag kwamen steeds meer troepen uit de omgeving aan, waaronder militairen van het Depot Wielrijders uit Gouda, en de twee vliegtuigen werden omsingeld. In een rapport werd opgemerkt:

Een Duitse parachutist op het kippenhok

mw A. Groenewegen-Vollebregt, J.W. Groenewegen, M.H. Niewets

Mevrouw Groenewegen-Vollebregt trouwde in 1938 op 24-jarige leeftijd met Hein P. Groenewegen en zij gingen samen op Hoeve Meerzicht wonen aan de Voorweg 119. Martien Niewets was tijdens de oorlog hun knecht en had op 10 mei 1940 net de koeien vastgezet om te gaan melken toen een parachutist naar beneden kwam. Hij lag op de grond en had zijn hoofd bezeerd. Hij haalde verband uit zijn broekzak en vroeg of wij hem wilden verbinden. Wij liepen naar hem toe. Het was eigenlijk een heel geschikte kerel. Ik denk dat hij tussen de dertig en de veertig was. Een andere soldaat, die ook uit hetzelfde vliegtuig was gesprongen, was bij Burgstad op het kippenhok terecht gekomen en had allebei zijn benen gebroken. Maar die zat met z'n revolver in zijn handen, daar kon je niet bij komen. Of die andere gewapend was hebben we niet gezien. Ik heb hem nog naar binnen gebracht. Met paard en wagen achter vandaan en toen kwam Jacob van Rij, die liep in de polder en die hield mij aan en hij zei: "Waar heb je die Duitser gelaten?" En ik zei: "Die zit vóór in huis." "Mee terug en naar Dorp brengen!" Toen is hij achter op de brik gaan zitten met die Duitser en ik naar Dorp toe en toen zijn we gestopt bij de dokter en die zegt: "Ik heb er niks aan, ga maar naar het Spaarbankgebouw." Daar zaten Hollandse soldaten en zo'n vijftig man stonden buiten. Nou, het was een gejoel toen ik daar aankwam en die Duitser daar kwam brengen. Het zal om een uur of vijf geweest zijn, dat ik hem daar bracht. Toen was er nog één soldaat die zei: "Had ik hem maar met dat blok de hersens ingeslagen." Ik zeg: "Ho, het zijn ook mensen!". De overige dagen werd gewoon doorgewerkt. Op zondag echter, het was Pinksteren, werden ze vroegtijdig tijdens de viering de Nicolaaskerk uitgestuurd: er zou gevaar hebben gedreigd.'

Het neergestorte Duitse Junker-transporttoestel in de Katwijkse Buurt. Soldaat Aarts poseert tussen 11 en 14 mei 1940 voor het vliegtuig. De wapens werden er door de Nederlandse militairen afgesloopt voor eigen gebruik (collectie: E.W. van den Burg).

Granaat op de bierpomp en staande slapen

J. en A. Vollebregt

(...) 'Je ging naar de vliegtuigen staan kijken. Je was je nergens van bewust, dat het zo gevaarlijk was... Wat uiteindelijk bakker Van Vliet en ik pas na de oorlog gehoord hebben: achter waar nu Van Onderen zit, toen het cafe van Toon van Fraassen was iets ingeslagen. Toon ging na die vijf dagen bierflesjes halen en ontdekte dat door het dak van het schuurtje en door de bierflesjes heen een granaat de grond was ingegaan. Die was niet ontploft. Ze hebben hem later onschadelijk gemaakt en in de oorlog stond die bij Toon Fraassen op de bierpomp.

D'r zijn er nog eens vier soep komen eten bij ons in de keuken op Tweede Pinksterdag. Dat waren Nederlandse soldaten, die kwamen van Haarlem die kant uit; die kerels die zagen er uit, die hebben zich eerst gewassen en gedaan en toen hebben ze soep zitten eten en toen zijn ze weer weggegaan. Ik kan me nog herinneren, er kwam een ordonnans op de motorfiets en die zette die op het Dorp neer vlak naast me waar nou Kraal is. En hij staat eventjes tegen de muur aan en stond zo te slapen; vreselijk... zo moe.'

Krijgsgevangene op boerenkar

J. van Doornen

'Vanaf een uur of vier in de morgen was ik vervolgens in de weer met de LBD. Ik fietste in de Dorpsstraat, toen een boerenkar aankwam met daarop een man in uniform met een verbonden hoofd. Ik sprak de gewonde man aan en... hij antwoordde in het Duits; wist ik wat een Duits luchtmachtuniform was. Boven de Voorweg was zijn vliegtuig door de luchtafweer geraakt, hij had met zijn parachute moeten springen en was gewond geraakt toen hij met zijn hoofd op een kippehok terecht kwam. Hem vragend of hij nog een wapen had, antwoordde hij: "schon angegeben". Wat bleek later: de rijksveldwachter Van Rij was er reeds op af gegaan en had hem zekerheidshalve maar vast zijn wapen afgenomen. Zo kon ik aan kapitein Van Loon van de genie de eerste Duitse krijgsgevangene overhandigen.'

'de mensen die bij mij waren, waren geoefend en zeer fel. De hoofdmacht bestond uit oude en merendeels ongeoefende soldaten. Er waren onder andere cavaleristen uit het Remonte-depot die niet eens wisten hoe ze een geweer moesten gebruiken'. Tegen de avond verwachtte commandant Van Loon van de Verlichtingsafdeling dat het gevecht nog lang kon duren en hij liet een twaalfstal zoeklichten aanrukken. Deze werden echter niet meer ingezet want de Duitsers gaven zich rond 22.00 uur over. 47 man werd krijgsgevangen gemaakt alsmede een keur aan wapens gevonden die direct actief bij andere gevechten kon worden ingezet. Twee dagen later werden bij inspectie zelfs twee stukken geschut aangetroffen, getrokken door twee kleine paarden — Haffingers genoemd — die in beugels in de vliegtuigen hadden gehangen. Tussen de gevechten bij Berkel door landde ook een vliegtuig achter de Katwijkse Buurt, op het grondgebied van Pijnacker. De Duitsers hadden net een boordmitrailleur losgeschroefd toen patrouilles van de Zoetermeerse Verlichtingsafdeling en Pontonniers uit Pijnacker arriveerden. Tot verbazing van de Nederlandse soldaten kwam na enkele

schoten een witte vlag tevoorschijn en gaven de 19 Duitsers zich over, onder wie de zwaar gewonde piloot.

Diezelfde 10de mei was 's middags een ander deel van de Verlichtingsafdeling bij de Voorweg door een vliegtuig onder vuur genomen. Ze schoten terug en raakten het toestel dat bij Zevenhuizen neerstortte.

Nieuwe verdedigingslinie langs Zoetermeer

Ook de dagen daarna werden telkens patrouilles uitgestuurd om berichten van vliegtuigen en parachutisten te onderzoeken, onder meer richting Nootdorp, de Palensteinse Polder en Moerkapelle.

Op maandag 13 mei ging zelfs het gerucht dat Duitsers in bussen van de VIOS rondreden. Daar schulde wel enige waarheid in omdat in de nacht van 11 op 12 mei een groep van 300 Duitsers zich van Wateringen naar Overschie had verplaatst in bussen van die bewuste maatschappij. Helaas werd de dreiging zo reëel geacht dat kapitein Van Loon al zijn papieren vernietigde, waardoor weinig detailgegevens bewaard zijn gebleven. Deze 13de mei kwam ook een order van

Noodhospitaal in de Christelijke School

J. van Doornen

'Bij de gevechten vielen gewonden. Allereerst werden ze naar het Spaarbankgebouw overgebracht. Later die ochtend liet de burgemeester de LBD goederen vorderen en een noodhospitaal in de Christelijke School aan de Dorpsstraat inrichten. Daar was tenminste alles gelijkvloers. In een ommezien waren lokalen ontruimd en ledikanten opgezet. De opgeleide hulpverpleegsters onder leiding van zuster Vermeulen en mevrouw Brussé — die vroeger ook verpleegster was geweest — toverden in een ommezien de lokalen om tot ziekenzaaltjes. Al snel konden de gewonden naar dit noodhospitaal overgebracht worden. Dokter Palte verpleegde die hele lange dag de circa 20 mensen op de Hollandse en Duitse ziekenzaal. 's Avonds laat zouden dokter Palte en ik samen naar huis gaan, toen een gewonde soldaat werd binnengebracht met een militair voertuig. In deze wagen had die soldaat zijn geweer met opgezette bajonet in de cabine laten staan. Dat geweer was omgevallen en de bajonet had zo ongeveer zijn bovenlip door midden gesneden. Dokter Palte was doodop, maar die man moest geholpen worden en wat toen gebeurde vergeet ik nooit. Ik ben op en tafel gaan zitten met het hoofd van die soldaat tussen mijn knieën en de dokter heeft zonder verdoving de lip met een kromme naald dichtgenaaid. Een der zusters gaf hem daarna een kop koffie, die met moeite en een heel scheve mond werd opgeslurpt. Daarna kreeg hij een slaapplek. Toen ik de volgende ochtend vroeg hoe het met hem ging, kreeg ik te horen dat hij 's morgens vroeg al gevlogen was. Hij wilde naar zijn onderdeel in Zeist om te helpen en was liftend vertrokken.

Die dag kwam ook een bericht uit Leidschendam, dat men goederen nodig had voor het noodhospitaal daar. Na inzameling vertrok een bestelwagen met in de cabine rijksveldwachter Van Rij met een geladen karabijn tussen de knieën. Achterin lagen ook blankhouten ledikanten, die de firma Kraal in korte tijd had gemaakt.(...)

De Opruimploegen van de LBD barricadeerden de ramen van een lokaal van het noodhospitaal met zware balken en spoorbielzen, om een veilige behandelkamer te hebben. Hetzelfde werd gedaan met de ingang van het benedenkantoor van het huis op de hoek van de Delftsewallen en de Dorpsstraat, waarin het wachtlokaal van de torenwacht was ondergebracht. In het huis van de heer Scheer, dat uitkeek op de Dorpsstraat werd een mitrailleur opgesteld. Verder overal wachtposten uitgezet, want er liepen steeds meer geruchten over rondzwerfende Duitsers afkomstig van neergeschoten vliegtuigen. Ook werden alle bekende NSB'ers opgepakt met hulp van militairen in de Stationsstraat.

De gevangen genomen Duitsers werden per bus afgevoerd, ik meen op Eerste Pinksterdag. Voor het vertrek sprak ik met een van die jongens, die vroeg waar de Engelse soldaten nou zaten. Hen was gezegd, dat de Engelsen via ons land een aanval op Duitsland uitvoerden. Deze gevangenen zijn naar IJmuiden afgevoerd en schijnen nog naar Engeland te zijn verscheept. Het hospitaal is een paar weken in gebruik gebleven. Donderdag na de capitulatie kwamen de Duitsers Zoetermeer binnen met een grote colonne lichte pantservoertuigen en werden alle wapens en uitrusting van de Hollanders als krijgsbuit ingenomen. Maar de inboedel van het noodhospitaal bleef gespaard. Samen met de militaire arts verklaarde ik plechtig, dat dit een noodhospitaal was van de LBD, een burgerhospitaal dus.'

opperbevelhebber generaal H. Winkelman, die vreesde voor een Duitse doorbraak bij Rotterdam. In alle haast werd een verdedigingslinie ingericht tussen Loosduinen, Delft, Zoetermeer richting Leiderdorp en Katwijk aan Zee. Bij Zoetermeer werden versperringen aangelegd bij het Voorhoekje langs Pissenkade, Strikkade en de Katwijkerlaan; langs de Zegwaartseweg, Den Hoorn en de Rokkeveenseweg werden stellingen ingenomen, als ook op de hoek van de Zwaardslootseweg / Broekweg en daar waar de spoorlijn en de verkeersweg de Delftsewallenwetering kruisen. Een deel van de troepen werd als reserve in hotel De Gouden Leeuw in de Dorpsstraat gelegerd, andere werden gelegerd bij de Ziekenstal voor paarden.

Vanuit Den Haag kwam een afdeling mitrailleurs de linie versterken. Eerst werd zij aan de Stationsstraat gelegerd om de verkeersweg te kunnen bestrijken, later werd de Katwijkse Buurt hun basis. Van daaruit zagen zij op 14 mei de rookwolken boven Rotterdam opstijgen, nadat Duitse bommenwerpers brandbommen boven de binnenstad hadden uitgegooid. Uit vrees dat mogelijk meer steden dit lot zouden volgen en met de algehele hopeloze militaire situatie in gedachten capituleerde generaal Winkelman. De regering en de koninklijke familie waren een dag eerder al naar Engeland gevlucht.

De Christelijke School aan de Dorpsstraat 99 werd door de Luchtbeschermingsdienst ingericht als noodhospitaal (uitgave: M.J. van der Tas).

Spanning in het dorp

De eerste verbazing in het dorp over de grote aantallen vliegtuigen en parachutisten op de morgen van de 10de mei maakte plaats voor onzekerheid. De eigenlijk niet verwachte oorlog was uitgebroken, veel jongens en

mannen waren gemobiliseerd en misschien wel in gevechten betrokken. De LBD was paraat al leek Zoetermeer niet direct aangevallen te worden. En de in het dorp gelegerde soldaten van de Verlichtingsafdeling gingen op pad om patrouilles te lopen en in de omgeving neergekomen vliegtuigen te

Door sloten en greppels

P.Ph. 's Gravemade

Sergeant-menagemeester P. 's Gravemade legde in 1949 een verklaring af over de gevechten bij Berkel. Op de weg naar Berkel zag zijn patrouille vliegtuigen achter de boerderij van De Vrij. Na versterkingen ontvangen te hebben, waarbij ook kapitein Van Loon was, werd aangevallen.

'Wij zijn in stelling gegaan en opgerukt in de richting van de vijand, die ingegraven en verschanst zat achter en onder de vliegtuigen. (...) De aanvangsleiding om de patrouilles samen te stellen heeft de kapitein gehad. Later is hij teruggegaan naar Zoetermeer om brood te halen. Wij hebben daarna vrij zelfstandig gewerkt.(...)

Wij zijn gezamenlijk vanaf de boerderij opgerukt. Er waren vier patrouilles. Ik commandeerde de linker-aanvalsvleugel: wachtmeester Van Spaendonck de linkerbinnenvleugel; sergeant Nieuwland de rechter-binnenvleugel en sergeant Martens de rechter-buitenvleugel. Wij zijn opgerukt tot aan een verlaten vijandelijk vliegtuig. Dit was enigszins uit de richting gevallen, namelijk tussen boerderij De Vrij en de plaats waar de andere vliegtuigen waren geland in. Wij hebben uit het vliegtuig de automatische pistolen en munitie gehaald. Wij waren gewapend met karabijnen en konden de wapens goed gebruiken.(...) Sergeant Nieuwland heeft nog een gewonde Duitser uit het vliegtuig gehaald en naar boerderij De Vrij gebracht.(...)

Wij hadden een gewonde, soldaat Berfeloo van de groep van Van Spaendonck, aan zijn schouder gewond die wij in het voorterrein op ongeveer 150 meter van de Duitse stellingen hebben moeten achterlaten. Toen wij weer op onze uitgangsstellingen teruggekeerd waren, zijn wij met zijn drieën (Van Spaendonck, korporaal Kalf en ik) Berfeloo gaan halen. Wij zijn door een greppel gegaan totdat wij vlakbij de vijand kwamen. Berfeloo lag aan de overkant van de sloot (ongeveer 5 meter ervan af). Wij hebben een damhek genomen en dit als vlonder gebruikt. Korporaal Kalf heeft hem gepakt. Het gebeurde onder vuur en wij hadden geen dekking. Wij hebben hem daarna naar onze stellingen teruggebracht.

Nadat versterkingen waren aangekomen is 's Gravemade eten gaan halen met Van Spaendonck als chauffeur. Hij had z'n kok opdracht gegeven voedsel te bereiden en met gamellen warm eten zijn ze teruggekeerd. 'Op het moment dat wij het eten brachten, lagen onze stellingen ongeveer op de plaats waar wij de gewonde Berfeloo hadden moeten achterlaten. Door de natte greppels, die enigszins dekking gaven, hebben wij onder vuur de gamellen naar de stellingen gebracht'.

zuiveren van Duitse soldaten. De militairen van de Ziekenstal Afdeling werden niet in de gevechten betrokken. Zij hadden de zorg voor zieke en gewonde paarden. Wel werden deze paardenverplegers en chauffeurs van paardentrailers op wacht gezet rondom de boerderij waar de Ziekenstal was gevestigd. Dat was eigenlijk een wassen neus omdat zij volgens hun commandant dr. C. Brands 'niet voldoende was bewapend om zich te verdedigen tegen

eenigen aanval'. Met de komst van een bataljon infanterie op 13 mei die z'n intrek nam in de Veldziekenstal, werd de groep tegen de avond verplaatst naar de oude Alexanderkazerne in Den Haag.

Noodhospitaal

Aan Nederlandse en Duitse zijde vielen gewonden. Deze werden ondergebracht in het inderhaast ingerichte noodhospitaal in de Christelijke School aan de Dorpsstraat 99. De plannen tot vordering van 33 bedden met toebehoren bij onder meer enkele winkeliers werden door de LBD uitgevoerd. Bovendien leende zij van de Verlichtingsafdeling 30 lakens, slopen, vijftien meter bedzeil, 48 handdoeken en 24 washandjes. Gedurende een paar dagen werd een twintigtal gewonden in Zoetermeer verpleegd. Op 13 mei werd het noodhospitaal in Leidschendam geholpen met een aantal ledikanten.

Eén Zoetermeerse gewonde werd in de Christelijke School verpleegd. Dit was J. Akkermans die op 14 mei werd binnengebracht bij dokter Palte en de maanden daarna verpleegd werd in onder meer Anthoniushove en de Annakliniek te Leiden.

Dr J. W. Palte met zijn vrouw aan het zwieren op de ijsbaan achter de Dorpsstraat (foto: Valk).

Op de fiets naar Berkel en capucijners in Zoetermeer

H. Klein

Hendrik Klein was een dienstplichtig Huzaar uit Staphorst en net een paar maanden twintig. Korte tijd voor zijn overlijden in 1999 heeft hij zijn levensverhaal op papier gezet; twee zoons hebben dat uitgewerkt.

Hij was op 10 mei 1940 gelegerd in Gouda. De soldaten hadden vliegtuigen gezien en tevens gehoord dat een aantal was geland. 's Middags kwam de groep in beweging.

'Wij stapten op de fiets en in colonne reden wij de stad door naar die school. Dat het nu geen spelletje meer was begreep iedereen. Op het schoolplein werd ons verteld dat er ergens vliegtuigen waren geland. Maar waar, dat wist alleen de majoor (uit veiligheidsoverwegingen). De majoor reed voorop en wij gedwee achter hem aan. Hoe lang wij gereden hebben weet ik niet, maar de weg die wij toen volgden is heden ten dage de A12. De weg was op een bepaalde manier versperd, zodat er geen vliegtuigen konden landen. Een auto kon er door, maar moest wel steeds van links naar rechts en omgekeerd rijden. In welke richting wij reden wisten alleen degenen die hier bekend waren, waarom weet ik niet. Maar er scheen hier niemand bekend te zijn. Ik heb dus tot het laatste toe, toen alles achter de rug was, niet geweten waar wij naar toe gingen.

De majoor reed op een bepaald moment de weg af een landweg op tot bij een dijk en daar liet hij ons afstappen. De fietsen werden op de grond gelegd en wij moesten ons in linie opstellen langs de dijk met een onderlinge afstand van vijf meter, tot op een bepaald punt. Daar werd halt gehouden en de majoor gaf de laatste bevelen. Toen moest de vaandrig het overnemen. Van de majoor had hij instructies gekregen hoe hij moest handelen, want de majoor bleef achter de dijk om van daaruit alles te kunnen overzien. Het was afgesproken, dat wij op een teken van de vaandrig als één man de dijk over moesten gaan en dan meteen in dekking, als dat mogelijk was. Toen wij de dijk over waren zagen wij de vliegtuigen staan, waar het om te doen was. Maar wij lagen nog maar amper plat op de grond of de kogels hoorden wij over ons heen gaan. "Dat is poepje link", zei degene die naast mij lag. "Ja, dat kun je wel zeggen" was mijn antwoord.

Met de neus plat op de grond bleven wij liggen tot het weer stil was. De vaandrig gaf door: "indien mogelijk voorwaarts tot in de volgende sloot". Ineens een galn van "ja", en weer als één man hollend voorwaarts. Zo ging het door en hoeveel sloten wij tegengekomen zijn weet ik niet, maar ik was ondertussen wel tot aan mijn nek drijfnat. "Is dit nu oorlog", dacht je bij jezelf. Als je in een sloot lag kroop je tegen de wal omhoog en schoot je maar weer eens op die vliegtuigen. Of je iets naakte wist je toch niet. De vaandrig gaf door dat de tien mensen die op de rechtervleugel lagen met de korporaal terug moesten trekken en zich bij de majoor moesten melden. Bij die tien hoorde ik ook, dus ik draaide mij ook om en keek de andere kant op. Toen zag ik pas hoe ver wij al gekomen waren, want de dijk was een heel eind weg. We moesten weer terug naar de dijk en het klinkt gek, maar het was net of de terugweg moeilijker was dan de heenweg. Op de heenweg was geen kogel of je zag hem aankomen. Nu echter werd er van achteren op ons geschoten. Je kreeg een onrustig gevoel. Het waren allemaal vurige punten die op je afkwamen. Je wist dat het onmogelijk was om ze te ontwijken, maar toch was het anders. Nu zag je zelfs de vurige punten niet. "Het zal wel verbeelding" zijn dacht ik, maar de anderen hadden hetzelfde gevoel gehad, hoorde ik later. Wij kwamen heelhuids bij de majoor aan en wij moesten op de fiets een omtrekkende beweging gaan maken om van de andere kant aan te vallen. Op de kaart

werd duidelijk gemaakt hoe wij moesten rijden en toen, zo nat als we waren, stapten we op de fiets en namen we de afgesproken weg.

Het begon al avond te worden en wij hadden al een heel eind afgelegd, toen ons een motor achterop kwam rijden met daarop een ordonnans. Hij kwam een order van de majoor brengen, die inhield dat wij niet verder hoefden te gaan, want de vijand had zich overgegeven. Ter plaatse moesten wij op nadere orders wachten. Het was in die dagen prachtig weer, maar als je tot op je huid nat bent en het wordt nacht, dan kan het niet anders of je krijgt het koud. We renden een beetje heen en weer om warm te worden, maar dat hielp ook niet veel. Op dat moment kwam er een fietser aan. Wij hielden de man tegen, en vroegen waar we waren. Het bleek dat wij in de buurt van Zoetermeer waren en dat hij uit Berkel kwam. Die plaatsnamen zeiden mij niets, maar een Hagenaar uit ons groepje wist waar wij terecht waren gekomen. Maar hoe het ook zij, wij waren en bleven koud. Er werd aan die man gevraagd of hier in de buurt ook mensen woonden, want als dat zo was dan was er misschien ook aan wat warm drinken te komen. Er werd hem gevraagd of hij daar voor kon zorgen. "Ik zal het proberen", beloofde hij. Onze korporaal stuurde voor alle zekerheid twee jongens met hem mee.

En ja hoor, na verloop van enige tijd werd er koffie met koek gebracht. Wat was dat lekker! "Nog nooit koffie gedronken die zo lekker is", zei één van ons, en hij was wat dat betreft niet de enige. Er was ook een vrouw meegekomen en ook de man die wij aangehouden hadden was er weer bij. De vrouw vond dat wij een nare lucht bij ons hadden. Zij vond dat wij maar stonken, maar zij wist niet te zeggen waarnaar en wij roken het zelf niet. "Kan het soms kruidamp zijn?" vroeg één van de jongens. De man dacht ook dat het dat kon zijn. De vrouw vroeg of wij bij die schietpartij betrokken waren geweest, want die hadden zij gehoord. "Hebben jullie nog gewonden?" vroeg zij. "Nee, wij niet. Maar van de anderen weten wij het niet. Wij zijn maar een gedeelte. Onze makkers liggen nog in het veld. Wij wachten hier tot wij geroepen worden".

Het was ondertussen half twaalf geworden en nog steeds was er niets te horen of te zien. Het was al bijna middernacht toen er weer een motor kwam aanrijden. Het was weer de ordonnans. Wij konden intrukken en wij moesten naar Zoetermeer komen voor nadere orders. Daar stonden wij dan met ons groepje, midden in de nacht. Niemand die wist waar en hoe wij in Zoetermeer moesten komen. Maar daar kwam de man die voor koffie had gezorgd weer. Hij was bereid om met ons mee te rijden naar Zoetermeer. Een betere gids hadden wij ons niet kunnen wensen. In Zoetermeer troffen wij het andere deel van de huzaren. Gelukkig hadden zij ook geen gewonden. Zij wisten wel te vertellen dat de Duitsers zich overgegeven hadden en dat er nog een groep had meegedaan. Maar wie dat waren wisten zij niet. Later hoorden wij dat het een groep was die in reserve was gehouden, en die ingezet werd om de Duitsers af te voeren. Maar gezien hebben wij hen niet.

Met ons allen, dat wil zeggen alle huzaren, werden wij naar een gelegenheid (in de Dorpsstraat) geloodst waar in een grote zaal de tafels waren gedekt. Daar hebben wij, midden in de nacht, capucijners met een dikke speklap zitten eten. Je merkte toen pas wat een honger je had. Geen wonder, het was meer dan twaalf uur geleden dat wij gegeten hadden. De eigenaar van die zaak zat wel opgescheept met een heel stel vuile stoelen. Maar dat was niet onze schuld. Na het eten stapten we weer op de fiets om de thuisreis te aanvaarden. Het begon al te dagen toen wij in Gouda terug waren. De tweede dag van de oorlog was begonnen.

Enkele oorlogsdagen in Zoetermeer, mei 1940

W.H. van der Ploeg

In de begindagen van mei lag de mitrailleurcompagnie van het derde bataljon van het 12de regiment infanterie in IJmuiden-Oost. Toen op 10 mei 's morgens in alle vroegte alarm werd gegeven, werd de compagnie geconsigneerd op een schoolplein. Vandaar werd in gevorderde autobussen de reis ondernomen naar het zuiden. Via Haarlem en Leiden kwamen we terecht in Den Haag, waar we in Scheveningen patrouille liepen. Met een gekwireerde vrachtauto, waarop de zware mitrailleur was geplaatst, doorkruisten wij verschillende straten in Den Haag.

Toen de Duitsers in Brabant verder oprukten, werd de compagnie weer bijeengebracht en werd van Den Haag lopende koers gezet naar Zoetermeer om een eventuele doorbraak van de Duitsers in de vesting Holland te voorkomen. We kwamen via de Voorweg Zoetermeer binnen; de autoweg Utrecht-Den Haag was onbegaanbaar, omdat daar betonringen waren

Bij Hoeve Meerzicht was een Duitse parachutist neergekomen en gewond geraakt. Hij werd op een boerenkar als krijgsgevangene naar het Spaarbankgebouw getransporteerd.

geplaatst, ten einde het landen van de Duitse vliegtuigen op de betonweg te verhinderen. Aan het begin van Zoetermeer werd halt gehouden bij een boomgaard, die, zoals na jaren bleek, toebehoorde aan mijn toen nog onbekende schoonvader C.J. van der Spek. Daar werden de mitrailleurs afgeladen van de karren en in stelling gebracht in de richting van de nieuwe weg om, als toch nog een vliegtuig het zou wagen te landen, deze direct onder vuur te nemen.

Na een paar uur kwam het bevel verder te trekken. Via de Vlamingstraat, de Dorpsstraat en de Stationsstraat bereikten wij de Katwijkse Buurt.

Onderweg kwamen bewoners van de Stationsstraat ons laven met water, thee en limonade. We waren namelijk ontzettend warm en dorstig geworden, want het was een snikhete dag. In de Katwijkse Buurt werden we ondergebracht bij verschillende tuinders en boeren. Ons stuk kreeg onderdak bij de familie Van Sittert.

Het bombardement van Rotterdam was inmiddels begonnen. Er werd door onze mitrailleurs vuur afgegeven vanaf de luchtdoelaffuit; echter zonder succes. Wel zagen we enkele dagen later verschillende Duitse transportvliegtuigen gecrashed in de tuinderijen liggen, waaruit bleek dat andere militairen meer succes hadden.

We zagen burgers uit de plaats komen, gewapend met bijlen en spaden, onder begeleiding van politie, om versperringen aan te brengen, ten einde de Duitsers een doortocht te beletten via Rotterdam.

Op die dag kwam ook de capitulatie en de volgende dag zagen we de intocht van de Duitsers, meest artillerie met paardentractie. De wapens moesten worden ingeleverd; mijn dienstpistool heb ik in het water van het huis van Van Sittert gooid.

Nog een week zijn we in Zoetermeer gebleven en toen gingen we weer lopend terug langs de nieuwe weg naar Den Haag. Vandaar vertrokken we per trein naar IJmuiden-Oost. De demobilisatie volgde op 10 juni 1940'.

Vluchtelingen

Behalve voor het noodhospitaal werden ook de plannen voor de opvang van vluchtelingen weer actueel. Al op 10 mei werden door de firma Sluiter pakken ligstro opgehaald in de Rotterdamse Merwedehaven en met de dag erna werden in vier ritten 133 pakken stro vervoerd met een gewicht van 5300 kg.

In de plannen was er van uit gegaan dat bijna 2500 vluchtelingen in Zoetermeer opgevangen konden worden. Uiteindelijk kwamen op de avond van Tweede Pinksterdag, 13 mei 1940, 550 evacuees uit de omgeving van de Grebbelinie met de trein aan in Zoetermeer. 's Avonds had iedereen een plekje gekregen bij de inwoners van het

dorp. Het werk van de Evacuatiecommissie was op 17 mei weer ten einde. Jelle Kok van de eerder genoemde busmaatschappij VIOS liet de mensen in drie autobussen weer naar Rhenen en Veenendaal terugbrengen. Toen waren de oorlogsdagen voorbij en was Nederland voor het eerst sinds 1813 weer een bezet land.

Zonder schoenen terug uit Calais

Th. Windmeijer

Tijdens de mobilisatie werd Theo Windmeijer als dienstplichtig soldaat vanuit Den Haag naar Brabant overgeplaatst en mocht daar in plaats van marcheren en defileren bruggen bewaken.

'10 mei: je kon het ergens niet geloven. Die vliegtuigen zag je allemaal overkomen. Ik stond 's nachts op wacht en ik dacht, wat is er nou aan de hand? In Eindhoven waren ze aan het bombarderen. Dat konden we zien. Toen heb ik nog één of anderhalve dag daar gezeten en toen werd de brug opgeblazen. Het was de lont aansteken en dan honderd meter hardlopen en dan liggen. Dat was een betonnen brug. Twee van die pilaren stonden er onder en daar hadden ze allemaal gaten in geboord en daar hadden ze al die dingen ingeschoven met dynamiet. Die brug zag je eventjes naar omhoog komen en toen viel hij gewoon om. Die pijlers gaan er onder weg. Ze hadden het wel zo gedaan dat die brug niet enkel zakke, nee, die pijlers hadden ze zo geladen dat hij maar voor de ene helft sprong, zodat de brug niet terugzakke, maar zo opzij het water in ging. Die andere brug moest ook op dezelfde dag de lucht in. Wij moesten toen terugtrekken over die brug en toen wij over die brug waren toen werd hij opgeblazen, niet door ons, want daar stonden weer anderen op wacht natuurlijk. Bij het Wilhelminakanaal lag ook een brug, een stalen, en daar hoorde je de stukken ijzer door de lucht vliegen.

We zijn toen terug getrokken naar Rozendaal en toen de Belgische grens over en toen zijn we de Schelde overgestoken naar Zeeuws-Vlaanderen. We hebben een dag of wat bij Hulst gezeten in Zeeuws-Vlaanderen en daarvandaan door België gelopen naar de Franse grens. Daar mochten we eerst niet over van die Fransen, want die waren ontzettend wantrouwend en daarvandaan zijn we gaan lopen naar Duinkerken. En van Duinkerken op de boot, een vrachtboot. Er zaten er volgens zeggen 1800 op. Nou, toen is die 's avonds gaan varen, de zee op. Onder Calais kreeg hij bommen en die ene bom ging door het luik waar wij zaten. En verder weet ik een poosje niets meer. Toen ik bijkwam lag ik boven op dek van het schip en ik kon zo de hemel weer zien toen. Dat schip hebben ze toen op het strand gezet. De vloed is daar zo hoog en met vloed op het strand en toen stond hij droog met eb en toen hebben ze hem gelost. Zo'n touw bonden ze om je middel en hup over boord! Dan lieten ze je zo zakken! En mijn schouder was gebroken. Er waren wel 300 gewonden en 100 doden.

Met een oude militaire vrachtwagen kwamen ze die gewonden halen. Die hele oude auto's hadden een soort cushionbanden, van die massieve banden en het cardan zat nog vóór die achterwielen en met een ketting werden die achterwielen aangedreven. Ze schoven me achter op die klep en zo ging het over die kinderhoofdjes met zo'n grote vrachtwagen. Het was nogal een kilometer of wat naar een ziekenhuis in Calais. Maar er kwamen wel driehonderd gewonden in dat ziekenhuis. Iedereen die nog kon lopen die ging de andere dag er uit. En ik was daar ook bij. Ik kon nog lopen dus ik moest er uit en we trokken in een ander gebouw.

Daar was een dokter, een dokter kan je het eigenlijk niet noemen, want hij keek nergens naar. Het was zo'n Franse officier. Ik had hier zo'n wond aan mijn voorhoofd en dan

kwamen ze eens in de twee dagen verbinden en dan kwam er zo'n half kopje snert onder het verband uit, omdat het vuil was. Het was zo'n plek, dat het been van de schedel bloot lag. Zo'n hap vlees was er uit.

Tijdens gevechten werd dat gebouw in brand geschoten en moesten we verhuizen naar een pand met een grote schuilkelder. Toen moest ik bij een dokter komen en die heeft die wond toen schoon zitten maken, een Franse dokter. Of hij militair was weet ik niet. Die ander liep in een pakje, maar deze liep in een witte jas. Dus het zal wel een burger geweest zijn. Die heeft toen die wond schoon zitten maken, met een pincet en met weet ik het allemaal bezig geweest en een paar dagen later kon je zien dat het dicht werd.

Ik had bijna niks meer, zelfs geen schoenen. In dat schip had ik mijn schoenen uitgedaan, want ik was er in tijden niet uit geweest. Mijn schoenen was ik kwijt, mijn jas was ik kwijt, ik had enkel maar een jasje en een broek. Ik heb op van die sloffies gelopen.

Op een gegeven moment kwamen de Duitsers al die militairen ophalen. Ik was natuurlijk nog lang niet beter van die schouder en daarna sloten ze ons op in een kerk met een hele groep. Je had van die hoge stoelen en dan schoven we een paar van die stoelen naast elkaar en mocht je zo slapen.

De laatste veertien daag heb ik als enige Nederlander tussen al die Fransen gezeten. En ik kende geen Frans. Eén Fransman sprak een beetje Duits, en dat Duits kan je nog een beetje

Een legereenheid van de Duitse Wehrmacht trekt Zoetermeer binnenv; de foto werd stiekum door kleermaker H. Hoogland vanuit Dorpsstraat 55 gemaakt (foto: H. Hoogland).

begrijpen. Die kwam ook tegen me zeggen, dat ze geweest waren en dat ze me kwamen halen. Ze zouden me direct komen halen, maar ze kwamen me niet direct halen, dat werd pas de andere dag. Het waren Nederlanders die me kwamen halen. Dat waren ook oud-militairen met een militaire Rode-Kruiswagen. Ze waren al een keer of wat geweest in Calais. Daar waren ze al eerder geweest om gewonden op te halen. Je had een tunnel onder de Schelde door, maar de Belgen hadden die toen al onder water laten lopen, dus daar kon je niet door. Maar de Duitsers hadden een pontonbrug over de Schelde gelegd en daar kon die auto overheen. We kwamen met een man of zes terug, maar er waren er drie bij die waren hun been kwijt. Die hadden ook op die boot gezeten. Ik kwam in Breda aan in het hospitaal en stuurde bericht naar mijn vader dat ik daar en daar was. Toen zijn mijn twee oudste broers op de tandem naar Breda gekomen. Ze kwamen 's morgens aan en ze mochten er niet in met de mededeling: "Kom vanmiddag maar terug". Toen kwamen ze 's middags en ik was ondertussen op transport gesteld naar Den Haag. Dus zij waren gewoon voor niks gekomen. Ik kwam te Den Haag in het militaire hospitaal terecht. Daar tegenover stond een leeg gebouw, dat was ook weer gevorderd, daar hadden ze ook weer een noodhospitaal van gemaakt. Maar dat waren in ieder geval fatsoenlijke bedden daar. En vanaf dat moment kon ik ook bezoek krijgen van thuis. In dat hospitaal in Den Haag ben ik nog maar een week geweest en vervolgens kreeg ik ziekenverlof. Toen ik echt militair af was, was het al augustus'.

Rapport over de evacuatie

N. Vernède

... Op 13 mei is (...) des avonds een trein met ongeveer 550 geëvacueerden aangekomen, behorende tot de gemeenten Rhenen, Veenendaal en Wageningen, terwijl enkelen uit diverse plaatsen zich hierbij hadden aangesloten. (...) De verdere inkwartiering had een vlot verloop, zoodat ongeveer om 11 uur alle geëvacueerden bij de inwoners waren ondergebracht. (...) Op 14 mei hebben ongeveer 200 personen, meest mannen, het verzoek gedaan de gemeente te mogen verlaten, daar zij bij geruchte vernomen hadden, dat hun vrouwen of familie in Lekkerkerk en omstreken waren ondergebracht. (...) De commissie heeft op vrijdag 17 mei autobussen beschikbaar gesteld (...), zodat op de avond van dien dag geen enkele geëvacueerde zich meer in deze gemeente bevond.

4 Dorp in oorlog

Veel schade had het dorp niet opgelopen in de meidagen van 1940. J. Spronk aan de Voorweg 167 meldde kogelgaten in zijn daklijst. H. Groenewegen van de hofstede Meerzigt had in zijn bouwland tegen de nieuwe verkeersweg aan mogelijk twee onontplofte bommen liggen die op 13 mei door Duitse vliegtuigen waren afgeworpen. En de weduwe K. van Alphen aan de Rokkeveenseweg had een gebroken ruit. Ernstiger was de schade aan de panden van Chr. Noordam aan het begin van de Stationsstraat, waar ruiten en gevels het hadden

moeten ontgelden. C. Brussé van de Zegwaartseweg had een kippenschuur en varkenshok tezamen met tien kippen verloren en J.N. van Leeuwen telde zes dode en twee zwaar gewonde koeien nadat op 20 mei enkele bommen naar beneden waren gekomen. Van menselijke Zoetermeerse slachtoffers is niets bekend. Wel bleken tijdens de mobilisatie enkelen deels invalide te zijn geworden: D. van der Elst Jzn had een been verloren en L. Bontenbal miste sindsdien een arm.

Duitse soldaten marcheren door de Dorpsstraat langs de Nicolaaskerk en kantoorboekhandel Van Schuppen (nu Ribberink). In die tijd was het niet toegestaan om foto's te nemen van militairen (foto: G. van Dorp).

Kromme geweren

M. Karens

De Duitsers waren het dorp binnengetrokken en de Nederlandse soldaten moesten hun wapens inleveren.

'Maar onze soldaten in het dorp waren het daar helemaal niet mee eens. Dus wat gebeurde er: de geweren staken ze tussen het hek van de openbare school. Daar zaten namelijk van die stangen tussen en zo kon men het geweer lekker krom buigen (...) Dan waren er vele dingen die men bij garage Westerman achter in de vaart gooide. (...)

Er was dan ook bij een grote boer aan de Roggeveenseweg een ziekenstal van de Duitsers gekomen. Nou dat waren dan allemaal paarden met een of andere ziekte. Daar was ook bijvoorbeeld bij de ziekte van schurft. Die paarden werden helemaal ingepoederd met de een of andere gele poeder en dat was een vies gezicht. (...) Ook ging men bij die boerderij het verzamelpunt vestigen voor de levering van de paarden bij ons uit het dorp. Dat was trouwens een naar gebeuren als je dan de eigenaars van een paard met hun dier er naar toe zag gaan; inleveren voor de vijand. Later werden ze als de inlevering achter de rug was, los naar het station of waar men er mee naar toe wilde, voorbij gedreven. Dan waren er van die trouwe viervoeters die langs het huis van hun baas kwamen en dan niet verder wilden.'

Krijgsgevangen

Met de capitulatie van het Nederlandse leger op 14 mei was de verdedigende taak van de verschillende afdelingen in Zoetermeer ook afgelopen. De militairen werden krijgsgevangen en voorlopig geïnterneerd in verschillende gebouwen. In totaal waren dat zo'n 500 man van onder meer de Verlichtingsafdeling en van de versterkingen uit het 12de Regiment Infanterie. De laatsten waren nog op 13 mei onder leiding van reserve-majoor H.M.C. van Dijk met mortieren en pantserafweergeschut aangekomen om een nieuwe verdedigingslinie te formeren. Een deel van hen vond een onderkomen bij enkele particulieren en scholen aan de Dorpsstraat, Bleiswijkseweg en Zegwaartseweg; dertig militairen kregen zelfs een plekje in de boomkwekerij van G. van der Burg aan de Berkelseweg. De keukenwagen werd met twee officieren en 90 manschappen bij café-

en zaleneigenaar A. van Well geplaatst. De soldaten vertrokken op 22 mei naar de gebieden waar ze op 9 mei gelegerd waren geweest en na verloop van enkele weken werd het Nederlandse leger gedemobiliseerd en konden ze naar huis. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Franse leger, dat naar gevangenkampen werd gedeporteerd. De reden voor de vrijlating van de Nederlandse soldaten was eind mei al aan het licht gekomen toen A. Seyss-Inquart tot rijkscommissaris, in feite regering en parlement tegelijk, werd benoemd. Hij benadrukte daarbij in zijn toespraak dat Duitsland en Nederland samen moesten gaan werken aan een nieuw Europa; zijn plaats daarin was volgens hem echter niet meer dan de uitvoerder van de wil van de Führer, Adolf Hitler.

Intocht Duitse leger en een jagende officier

In de oorlogsdagen hadden de meeste Zoetermeesters nog geen Duitser gezien, hooguit een enkele krijgsgevangene. Na de capitulatie verschenen eerst een soort verkenningstroepen op motorfietsen met zijspan. Later volgde een afdeling artillerie van de Duitse Wehrmacht voorzien van paarden en wagens. Net als de Nederlandse soldaten werden ook zij bij particulieren gelegerd.

De commandant, Majoor Günther, werd bij een notabele uit het dorp ondergebracht, huisarts W.E. Steur. Deze Pruisische officier hield blijkbaar van jagen en kreeg toestemming van ene heer Bos om op zijn jachtterrein te vertoeven. In oktober 1940 echter was de verhouding blijkbaar weer bekoeld

want de majoor werd tot zijn woede op volgens hem onvriendelijke wijze van het jachtterrein weggejaagd. Burgemeester Vernède mocht de partijen sussen.

Van september tot en met november 1940 hebben waarschijnlijk de grootste contingenten Duitse troepen onderdak gevonden bij particulieren. Aan de hand van kwartiergelden — voor inwoning werd netjes betaald, ook al was dat geld uit de Nederlandse schatkist afkomstig — is na te gaan hoeveel soldaten in Zoetermeer bivakkeerden. In deze periode was namelijk nog geen sprake van vordering van scholen voor dit doel.

In november hadden 32 officieren onderdak gekregen, naast 44 onderoffieren en 373 manschappen. Bij de laatsten waren ook drie smeden die in de smederijen van J. Kool en

Vergütung bei Inanspruchnahme von
Privatquartier und bei Unterkunft
in Betrieben des Gastwirts- und Beherbergungsgewerbes

Duplicaat
ten dienste van de administratie

LISTE von bezahlten Quartiergeldern, anerkannt infolge der Verordnung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete.

BETAALSTAAT van uitbetaalde kwartiergelden, toegekend overeenkomstig de verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied.

Nr.	Quartiergeber Kwartiergever	VERGÜTUNG VERGOEDING		Unterschrift Handteekening
		Welche Unterkunft in Anspruch genommen ist Omschrijving van verleende inkwartiering	Gezahlt mit Uitbetaald bedrag	
		Trp	4628 40	
251	Karens, J.	1 Uffz.	4 00	<i>Karens</i>
252	van der Tang, T.	1 M.	6 00	<i>T. van der Tang</i>
253	Vonk, J.G.	1 M.	2 80	<i>J. G. Vonk</i>
54	van Tilburg, P.	1M. 2 Geschz.	40 -	<i>P. van Tilburg</i>
55	Karens, A.	1 Off.	14 -	<i>A. Karens</i>
256	Groenewegen, H.P.	3 Räume	22 50	<i>H. P. Groenewegen</i>
257	Duinisveld, N.	1 Garage	8 90	<i>N. Duinisveld</i>
258	Chr. v.d. Meer	4 Handw. Stuben 1 Schm.	23 10	<i>Chr. v.d. Meer</i>
259	Kool, J.	1 Schmiede	21 60	<i>J. Kool</i>

Inkwartiering van Duitse soldaten in november 1940 (Gemeentearchief Zoetermeer).

Duitse soldaat met wiskundeknobbel

P. van Waay

'De Duitsers die ingekwartierd waren hadden natuurlijk gewoon menselijke gezichten en daar ging je dan ook gewoon mee om. Mijn slaapkamer lag aan de Dorpsstraat aan de voorkant en die was gevorderd. Ik moest verhuizen naar elders in het huis, de laatste twee weken van de oorlog was dat. Bij mij kwam een zekere Arthur, een aardige vent, die ook voor zijn nummer was opgekomen neem ik aan. Ik herinner me dat ie het zeil helemaal kapot had gekrast met zijn laarzen, want hij hing de hele dag met z'n kop uit het raam. Dat vond ie prachtig, als hij tenminste vrij was. Zijn bazen zaten namelijk aan de overkant. We gingen toch wel, ik wil niet zeggen vertrouwelijk, met zo iemand om. Ik kon het best met hem op een akkoordje gooien, want hij was heel goed in wiskunde. Hij maakte voor mij, als MULO-scholier, verschillende leuke wiskundesommen'.

Chr. van der Meer werkten aan de vele wagens en paarden. In totaal hadden de Duitsers 297 paarden meegenomen met de nodige wagens en die werden her en der gestald, bij A.G. Scheer alleen al 38 stuks. Voor deze inkwartiering was de Wehrmacht eind 1940 f 11.722,- kwijt. Vanaf december 1940 tot december 1942 lijken, gezien de betaalde kwartiergelden, vrij weinig Duitse soldaten in het dorp te hebben vertoefd.

Verenigingen

Gedurende het eerste oorlogsjaar ging het gewone leven eigenlijk door. Duitsland won op alle fronten en velen legden zich neer bij haar suprematie en gingen uit van een zeer langdurige bezetting.

Op 27 juni 1940 kwam het bestuur van de Zoetermeerse afdeling van de Hollandse Maatschappij van Landbouw bij elkaar. Na een korte overdenking van 'het schokkende wereldgebeuren waarvan ook Nederland zijn deel heeft ontvangen', gingen de boeren weer snel over op zaken die de landbouw betroffen.

De Bijzondere Vrijwillige Landstorm en de

Burgerwacht trof een ander lot. De Landstorm werd in oktober op bevel van de Duitse bezettingsautoriteiten ontbonden en de Zoetermeerse commissie droeg vaandel en archief over aan de gemeente. De resterende f. 30,- aan kasgelden werd uitgekeerd aan de oorlogsinvaliden D. van der Elst Jzn en L. Bontenbal.

De Burgerwacht had eind mei haar 72 geweren en drie revolvers aan de Duitsers moeten afgeven, tezamen met de wapens van de hier geïnterneerde Nederlandse soldaten. In augustus volgden nog uniformen, koppels, sabels en patroontassen. De voorafgaande maanden had de Burgerwacht zich nuttig gemaakt als hulppolitie bij de begeleiding van evacuees en daarna als controleurs voor de verduistering. 's Nachts mocht immers geen licht uit de ramen schijnen en dienden deze geheel afgeplakt te zijn met verduisteringspapier om het de vliegtuigbemanningen onmogelijk te maken hun positie te bepalen. Op 19 juli werd de Burgerwacht opgeheven, al duurde het nog een jaar voordat alle zaken door voorzitter D. Ceelen en commandant J. van Vuuren waren afgehandeld. Zo ging het vaandel in mei 1941 naar de inspecteur-generaal van de

Op schoot bij soldaat Willy

M.C.J.. Moers-de Vree

Als vluchteling kwam Ria de Vree met haar moeder, tante en drie andere kinderen vanuit Den Helder in Zoetermeer terecht en woonde een tijdje aan het begin van de Broekweg, later J.L. van Rijweg genoemd.

'We hebben nog een Duitser in huis gehad, Willy. Die man was zo scheel als een marmot en die was gek op kleine Erich, van tante Dieuw. Die kreeg altijd repen chocola van hem en snoepjes, wij niet. Maar alleen Erich. En hij mocht op schoot bij hem zitten in de keuken. Hij mocht mee eten, van zijn bord af. Daar was hij helemaal gek van. Er stond ook een geweer, boven in die kamer. Hij had het balkonkamertje. Er stond een bed in en we mochten niet in dat kamertje komen want daar stonden geweren. En van die grote leren laarzen stonden daar.'

De ondergeteekende, M.G.de Krijger
beroep ambtenaar uitreiking, geboren
betrekking
den 21 Mrt 23 te Zoetermeer
wonende te Zoetermeer (straat en huis-
nummer) Voorweg 100, verklaart, dat
naar zijn (haar) beste weten noch hijzelf (zijzelf), noch zijn
(haar) echtgenoot(e)*, (verloofde)*, noch een zijner (harer)
(hunner beiden)* ouders of grootouders ooit heeft behoord
tot de Joodse geloofsgemeenschap.
Den (Der) ondergeteekende is bekend, dat hij (zij) zich in
geval vorenstaande verklaring niet juist blijkt te zijn, aan
onmiddellijk ontslag blootstelt.

Zoetermeer, 8 October 1943
(handtekening)

* dootschrijven ingeval de ambtenaar niet gehuwd of verloofd is.

4 1944 1361-0-712

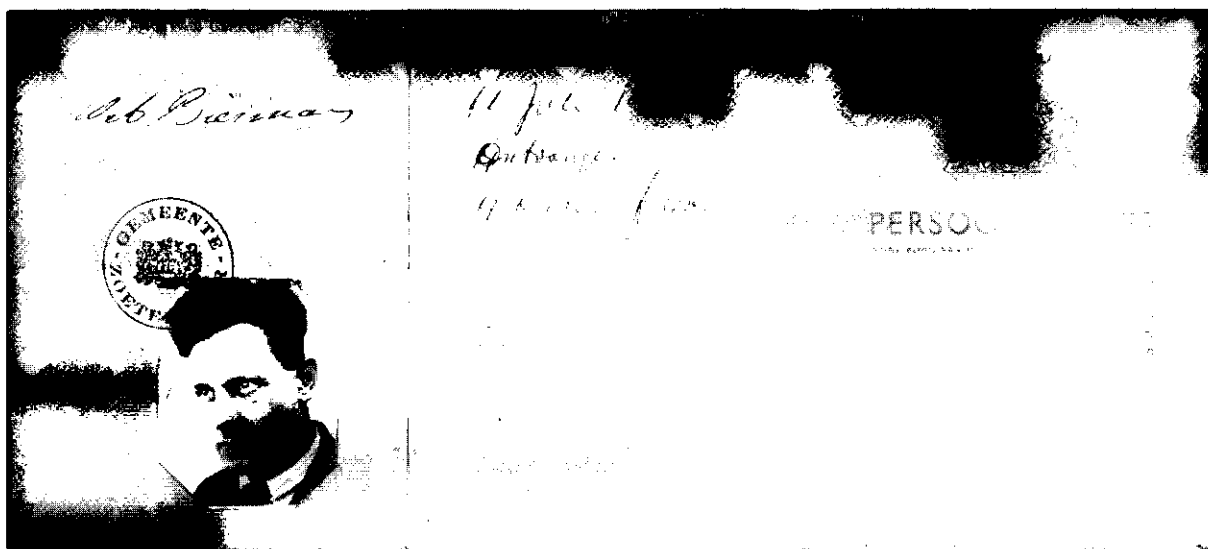
Een zogeheten Ariërv verklaring (Gemeentearchief Zoetermeer).

Nederlandse politie te Den Haag en in juni volgde nog een aantal tunieken, pantalons en petten naar het depot van de marechaussee te Apeldoorn.

Duivenvereniging De Witpen

Een van de eerste instanties die met sterk beperkende maatregelen te maken kreeg, was een op het oog onschuldige vereniging, namelijk De Witpen. Deze postduivenvereniging moest in juli al haar duiven registreren en ervoor zorgen dat de beestjes niet meer vrij zouden rondvliegen. Immers, postduiven zouden gebruikt kunnen worden voor militair berichtenverkeer. Duiven met een buitenlandse ring om de poot moesten zelfs officieel geïnterneerd worden. En toen bij A.Breugelmans aan de Stationsstraat bij het voeren in februari 1942 een duif ontsnapte, moest de veldwachter een officieel proces-verbaal opstellen.

Van gestorven duiven moest zelfs de poot met ring worden afgesneden, waarna de burgemeester deze diende op te sturen naar de bevoegde instantie.

Het persoonsbewijs van Willem Bierman van de Leidsewallen. Iedere Nederlander boven de 14 jaar moest dit bij zich dragen, met foto. Voor velen was het de eerste keer dat ze gefotografeerd werden.

Ambtenaren zuiver van ras

Gedurende het eerste halfjaar van de bezetting werden steeds meer verordeningen van de Duitse bezetter van kracht. Eind oktober werd in Nederland de spertijd ingevoerd waardoor men zich tussen middernacht en vier uur 's morgens niet meer op straat mocht begeven.

Ook de ambtenaren kregen te maken met de verordeningen. In oktober moesten zij allen een verklaring invullen en ondertekenen waarin zij aangaven wel of geen Jood te zijn of Joodse familie te hebben, de zogenaamde Ariërverklaring. Joden mochten niet meer worden benoemd als ambtenaar of worden gepromoveerd. Vrijwel alle Nederlandse ambtenaren tekenden, zo ook 68 bewoners van Zoetermeer. Tevens moest een lijst worden opgesteld van Joodse artsen en van ambtenaren bij de vleeskeuring die van Joodse afkomst waren.

Kort daarop diende iedere Nederlander boven de veertien jaar oud een persoonsbewijs (PB) bij zich dragen. Als ontwerp werd een kort tevoren in Nederland ontwikkeld PB gekozen, dat zeer moeilijk te

vervalsen was, onder meer vanwege het gebruik van paarse inkt, handtekening, foto en vingerafdruk.

Luchtbeschermingsdienst

Ook voor de Luchtbeschermingsdienst betekenden de verordeningen dat zij zich moest aanpassen. Op 6 juli 1940 kreeg zij een brief dat alle Joden, buitenlanders en 'alle Duitschland niet welgezinde Nederlanders' uit de LBD moesten worden verwijderd. De spertijd leidde ertoe dat de LBD alleen bij alarm 's nachts op straat mocht. Ook de uitkijkposten, zoals die boven in de toren van de Oude Kerk, mochten dan niet worden afgelost. En die man zat er van 21.00 tot 7.00 uur. Dit leidde uiteindelijk tot een protest van burgemeester Vernède dat zo'n langdurig verblijf daar onverantwoord was.

De vaste kern van de LBD bestond uit circa vijf betaalde krachten die wacht hielden in het raadhuis aan de Dorpsstraat 3 en telefonisch in verbinding stonden met de uitkijk in de toren van de hervormde kerk. Per

maand werd zo'n 1000 uur aan werk gedeclareerd, naast de kosten voor telefoon en batterijen voor zaklantaarns. De commandopost van de LBD was al enkele jaren gevestigd in de zaak van Groenheijde aan de Dorpsstraat 60 tegenover de eerder genoemde kerk en commandant was nog steeds J. van Doornen die in het dagelijks leven procuratiehouder bij Brinkers was. Hij was in staat ongeveer 120 mensen op te roepen voor de verschillende diensten.

In 1941 kregen 43 van hen een wit legitimatiebewijs uitgereikt. Een jaar later werden bij de emaillefabriek Langcat te Bussum voor f. 76,32 speciale armplaatjes besteld voor alle LBD'ers. Regelmatig oefenden de verschillende afdelingen en blijkbaar werd de opkomst nauwkeurig geregistreerd. Eind 1941 klaagde de commandant dat H. Balvert, P.J. van Herwijnen, D. Franx en A.J.J. van Well nooit verschenen op de wekelijkse oefeningen.

Oogstwaarneming en rapporten over bommen en ballonnen

Een speciale afdeling van de LBD hield zich bezig met het bewaken van de landbouwgebieden, de zogeheten 'oogstwaarnemingsdienst'. Te voet en per rijwiel werden vaste routes afgelegd door de polders en onregelmatigheden gemeld.

Chef veldwachter, plaatsvervangend hoofd van de LBD en commandant van de brandweer J.F.H. Steenhuisen moet zich suf hebben geschreven aan rapporten. Regelmatig werden meteorologische ballonnen aangetroffen uit Wilhelmshaven of Soesterberg die tegen beloning van vijf Reichsmark moesten worden teruggestuurd maar waarvan ook een proces-verbaal diende te worden opgemaakt. Ook vielen regelmatig bommen in de weilanden als vliegtuigen hun last in noodsituaties kwijt moesten. De eerste dagen van 1941 kwamen verschillende bommen aan het eind van de Zegwaartseweg neer, beschadigden de telefoonlijnen, deden het water uit de vaart over de weg spatten,

Josef Breu, een Duitse soldaat te Zoetermeer

T. Klos

'Het moet in 1943 zijn geweest toen ik bij mijn grootouders in Zoetermeer logeerde. Naast het huis, in de sloot, lag een kano waar ik wel eens in peddelde. Ik was toen acht jaar en kwam graag bij mijn grootouders op vakantie in die oorlogstijd waar je in die dagen niet zo veel van merkte, behalve dat er in de Openbare- en die Met de Bijbel in de Dorpsstraat soldaten van het Duitse leger waren gelegerd. Op een zomeravond, ik logeerde weer in Zoetermeer, stonden twee soldaten wat verlekkerd te kijken naar de kano in het water. De volgende dag waren ze er weer en mijn grootvader liet toe dat deze twee zeer jonge soldaten, Josef en George even in de kano mochten varen. Toen zijn er wat gesprekjes ontstaan. Niet zo eenvoudig, met de vijand praten; zeker op een dorp waar iedereen iedereen kende is dat niet zo eenvoudig. Toch was het achteraf een linke zet van mijn opa om in dat huis, waar erg veel materiaal lag van de illegale pers, Duitse soldaten binnen te laten. Toen ze later weer een keer in huis zaten, zaten die twee Josef en George, met hun rug tegen de bedstede aan waar alle kranten van de ondergrondse

lagen. Later heeft een van die soldaten wel tegen mij gezegd dat er altijd zo veel aan de hand was bij mijn grootouders, maar dat hij er geen enkele boodschap aan had wat er precies gebeurde in dat huis.

Josef Breu, een 19-jarige Duitse soldaat in Zoetermeer (foto: T. Klos, 1943).

hadden een koe op stal in stukken gereten en een gat in de dijk geslagen. Ook werd wel eens melding gedaan van een luchtgevecht boven het dorp. Een enkele keer trof men propagandapamfletten aan, die netjes werden ingeleverd.

Na enige tijd vertrokken ze weer. Zij waren dienstplichtigen die een verschrikkelijke hekel aan de politieke toestand in Duitsland hadden en er zelfs openlijk bij ons voor uit kwamen. Vooral Josef: "Hitler muss aufgehängt werden", zei hij eens fel. Ik schat dat hij toen circa 19 jaar was.

Ton Klos is in 1988 op zoek gegaan naar de twee soldaten en vond Josef in een dorpje bij de Poolse grens. Hij vertelde Klos over zijn leven na Zoetermeer: vechten aan het oostfront in de Karpaten, deserteren en onderduiken bij zijn ouders om vervolgens opgepakt te worden, veroordeeld te worden en vervolgens weer te vluchten. Na de oorlog werd hij in zijn geboortedorp als deserteur behandeld en trok hij naar Oost-Duitsland. Zijn vriend George was toen al lang gestorven: gedood tijdens de oorlog in de Oekraïne.

Bij brand kon de brandweer worden ingeschakeld. Vlak voor de oorlog had zij haar autospuut ontvangen die in de meidagen aan de Vlamingstraat was gestald terwijl de zogeheten draagbare 'babyspuut' bij Van der Most aan de Zegwaartseweg 1 was ondergebracht. In september 1940 was de verbouwing van het brandspuithuis aan de Leidsewallen gereed en kon het nieuwe materiaal daarheen verhuizen om direct te worden ingezet bij een brand in de pandjes aan de Delftsewallen 11 tot 13. De ruim dertig man, uitgerust met afgekeurde Belgische legerhelmen met kam, werden daarnaast ook goed bezig gehouden. Zij hielden regelmatig oefeningen om hun vaardigheden aan te scherpen.

De bevolking is rustig van aard

Veldwachter Steenhuisen, door de doodsbange jeugd ook wel Bobby Bloedworst genoemd, moest vanaf oktober 1941 maandelijks een rapport indienen bij het departement van Justitie in Den Haag, en later bij de politiepresident te Rotterdam, over de toestand in Zoetermeer. Onderwerpen zoals de politie en haar houding, de politieke stemming en de houding van de bevolking moesten dan worden gerapporteerd. De toen vijftigjarige Steenhuisen beantwoordde de

vragen in de meest vage termen en leverde de rapporten steevast te laat in. Over de Zoetermeeders schreef hij: 'De bevolking is rustig van aard. In het openbaar wordt over onderwerpen van politieke aard niet besproken. (...) De misdadigheid uit zich in deze gemeente tot het stelen van rijwielen, konijnen en veldvruchten'.

De rapporten werden wat uitgebreider toen de politie in Zoetermeer in maart 1943 werd gereorganiseerd. De plaatselijke politie werd omgezet in een marechaussee-afdeling en groeide uit tot elf man. De burgemeester was door deze reorganisatie niet meer de hoogste baas van de lokale politie. Maar ook daarna werden de rapporten te laat en met gemor ontvangen: de veel voorkomende term 'geen bijzonderheden' werd in commentaren als te min beschouwd.

Distributie

Een van de zaken die Steenhuisen moest beschrijven was de 'discipline der bevolking ten opzichte van de distributie-voorschriften en de prijscontrole'.

Sinds de mobilisatie waren niet alle goederen zonder meer verkrijgbaar. Ze waren zoals dat heette 'op de bon'. Aan de Vlamingstraat 22 werd voor f 6,- per week van G. van Dorp een pand gehuurd dat als kantoor voor de Distributiedienst werd ingericht. Als hoofd, leider genoemd, werd W.Ph.A. Knijff benoemd, die in mei 1940 werd opgevolgd door H.A.H. Mol. Deze nieuwe leider was reeds ambtenaar voor de Steunverlening en Werkverschaffing en secretaris-pennningmeester van het Burgerlijk Armbestuur. Hij had in 1940 een drietal ambtenaren tot zijn beschikking. Mol verdiende f 100,- per maand, zijn ondergeschikten ruim f 40,-. Al snel nam de omvang van het werk zodanig toe dat eind van het jaar fiks overgewerkt moest worden. In juni waren brood, bloem, koffie en thee, textiel en schoenen op

DISTRIBUTIE-NIEUWS

Voedingskaarten 4de periode.

Voortaan heeft iedere maand een uitreiking plaats van voedingskaarten. Het is dus zaak om op de daarop vastgestelde dagen te komen, omdat GEEN na-uitreiking kan plaats hebben. Deze maand zullen uitgereikt worden aan:

1) Hoofden van K-aleguelen (binnen inkomingsgrens)

op integraal K 1 een bonkaart K 101

op integraal K 2 een bonkaart K 201

op integraal K 3 een bonkaart K 301

op integraal K 4 een bonkaart K 401

2) Hoofden van L-aleguelen (binnen inkomingsgrens)

op integraal L 1 een bonkaart L 101

op integraal L 2 een bonkaart L 201

op integraal L 3 een bonkaart L 301

op integraal L 4 een bonkaart L 401

Men moet dus medebrengen ALLE STAMKAARTEN en daarin het integraal

hierop moet het zelfde nummer voorkomen als op de stamkaart.

Zij die op het tijdstip van de uitreiking (6 Maart) over minder dan 25 K.G.

aandapelen per gezinlid beschikken, moeten in de week van 2 tot en met

7 Maart in Benhuizen afeten op Dinsdag 1, Donderdag 3 en Vrijdag 6 Maart,

en in Zoetermeer afeten op Dinsdag 5, Woensdag 4 en Donderdag 3 Maart

een FORDELLIER MD 12 afeten, tenzij anderszins en ingevuld medebrengen

in de uitreiking.

UITREIKINGSUREN van 9-12 en van 2-5.

ZOETERMEER, in het gebouw van Yool.

Vrijdag 6 Maart: Meerpolder - Voorburg - Boekweg.

Zaterdag 7 Maart: Vlamingstraat - Dorpsstraat - L. en D. Wollen - Hooz.

Maandag 9 Maart: Zeydw. - Sijdw. - Schenkel - Bleisw. - Rijksweg.

Dinsdag 10 Maart: Milaanstr. - Statuustr. - Noordindische - Ronlevaan.

ZOETERWOUDE Dorp, in de Raadzaal.

Woensdag 11 Maart: 9.00-10.15 Vlietweg-Croonstein; 10.15-12 Vrouwenweg;

2-2.30 Noorderlaan; 2.30-4 Dorp; 4-6 Waterlaan en Oer.

Donderdag 12 Maart: 9-11 Sterrenweg; 11-12 Noord. Aar; 2-3 Miering;

3-4 Schenkel; 4-5 Weipoot; 5-6 Zuidlaan en West-

einde.

Vrijdag 13 Maart: RIJNDIJK, Patroonsgebouw.

9-11 Rijnwegstr.; 11-12 F. 200 t.m. F. 272; 2-3 F. 273

t.m. F. 290; 3-4 F. 200 t.m. F. 220; 4-6 F. 180 t.m. F. 200.

Zaterdag 14 Maart: 9-10 F. 180 t.m. F. 180; 10-11 F. 140 t.m. F. 160; 11-12

F. 120 t.m. F. 140; 2-3 F. 100 t.m. F. 120; 3-4 F. 70 t.m.

F. 100; 4-5 F. 40 t.m. F. 70; 5-6 F. 1 t.m. F. 40.

HAZERSWOEDE Dorp, in de Raadzaal.

Maandag 16 Maart: de wijken B, F, G, H en E.

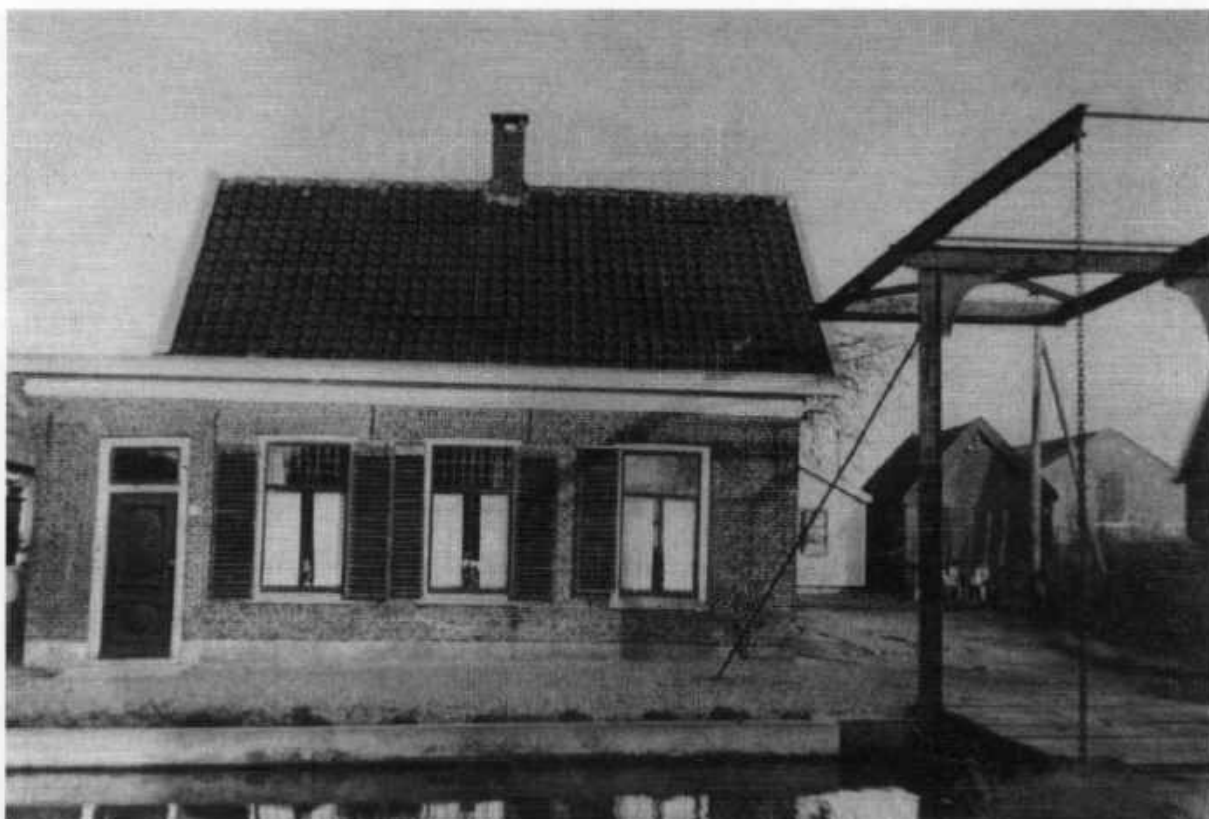
Dinsdag 17 Maart: VOORMIDDAG wijk C.

Woensdag 18 Maart: wijk D.

RIJNDIJK. Dinsdagmiddag 17 Maart: wijk A.

Donderdag 19 Maart: wijk A.

Distributienieuws van 28 februari 1942. Uitreiking geschiedde in het gebouwje van Vonk aan de Vlamingstraat.

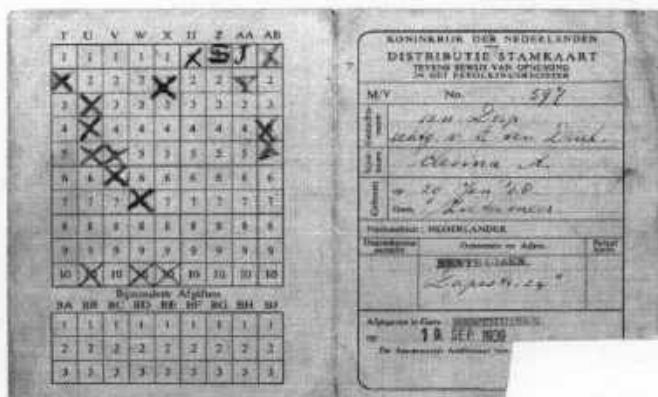
Het gebouw van Tinus Vonk aan de Vlamingstraat waar de voedingskaarten werden uitgereikt. Het distributiekantoor stond er vlak bij, op nummer 22.

rantsoen gegaan, in juli volgden rijst, boter, margarine en specerijen. In augustus kwamen cacao en zeep op de lijst, een maand later vlees en vervolgens ook eieren en kaas en allerlei andere produkten. Om ongewenste prijsstijgingen te voorkomen, veel

mensen hadden immers geld genoeg om meer te kopen dan de rantsoenen, probeerde de overheid de prijzen op het peil van mei 1940 te bevroeren.

Stamkaart, bonkaart en bonnen

Iedere burger bezat een distributiestamkaart. Ter voorbereiding op een nieuw en bijna niet na te maken persoonsbewijs moest daar eind 1940 voor de personen boven de veertien jaar ook een pasfoto op worden geplakt. Met de distributiestamkaart konden op het Distributiekantoor na aankondiging bonkaarten voor bepaalde gerantsoeneerde produkten worden opgehaald. Daar hoorden weer vellen bonnen bij. Via berichten in de krant en aanplakbiljetten konden de burgers bijhouden welke bonnen in een bepaalde

De Distributiestamkaart van Clasina van Driel-van Dorp; bij het afhalen van een bonkaart in een bepaalde periode werd een vakje doorgehaald.

Toestanden bij de Distributiedienst

H.A.H. Mol

Op 13 oktober 1943 schreef H. Mol, de leider van de Distributiekring, aan burgemeester Vernède, een rapport over enkele onoirbare zaken die zich de eerste week van oktober hadden voorgedaan.

'Op vrijdag 1 oktober laatstleden is mejuffrouw A.S.M. de Krijger van de afdeling schoenen en banden reeds 's middags om ongeveer 3 uur van het kantoor weggegaan zonder daarvoor om toestemming bij den heer Kroon gevraagd te hebben.

Er was in het lokaal een kikvorsch aanwezig, een dier waarvoor mej. De Krijger erg bang is. De ambtenaren zeiden haar: "Kijk, daar loopt een kikker", waarop de ambtenares voornoemd onmiddellijk de zaal verliet, bang dat iemand iets met het beest bij haar wilde uithalen. Op het geroezemoes kwam de heer Kroon de zaal inloopen en gaf opdracht de kikvorsch te verwijderen, hetgeen mej. Vet deed.

Op maandag 4 oktober daaraan volgend was er uitreiking in de lokaliteit bij Veelenturf. De heer Brussé belde den heer Kroon op en deelde mede dat J.R. Steur en D.J. Plaisier niet aanwezig waren.

Wat de eerstgenoemde betreft. De heer Steur had 's morgens mej. M. Janson gezegd den heer Brussé mede te deelen, dat hij niet kon komen daar hij plotseling naar mevrouw In 't Veld-Vechter te Rotterdam in de zaak Jac. Havenaar moest. J.R. Steur dacht dat de heer Brussé het met één man minder wel zou kunnen redden. Achteraf bleek echter, dat P. Blaauwhof niet op de uitreiking was, want die had op 1 oktober zijn ontslag. Bovendien was mej.

Morée niet aanwezig wegens ziekte en D.J. Plaisier wegens een zakenreis. Mej. Janson heeft vergeten den heer Brussé mededeeling te doen van de reden dat J.R. Steur dien dag niet present was. De heer Steur verklaart dat hij beter gedaan had, indien hij den heer Brussé zelf eerst geraadpleegd had over zijn plotseling vertrek.

Inzake Plaisier blijkt, dat hij zondagavond een brief (...) bij den heer Kroon had laten bezorgen. Hij moest voor een dringende bespreking naar de grens. Het blijkt, dat hij zaken doet met den boomkweker Hassefras te Hazerswoude. Dit houdt verband met de ontslag-aanvraag per 1 november aanstaande, omdat hij dan in de boomkweekerij gaat om zodoende een Ausweis te verkrijgen voor arbeidsinzet Duitschland'.

periode geldig werden. Met de bonnen konden dan bij winkeliers de vastgestelde hoeveelheden van bijvoorbeeld aardappelen, suiker, brood of vlees worden gekocht. Die vastgestelde hoeveelheden werden in de loop der jaren minder. De winkelier op zijn beurt moest al die bonnen weer op kaarten plakken en opsturen naar het Centraal Distributiekantoor waar op een gegeven moment zo'n 2000 ambtenaren elke week 60 miljoen

bonnen moesten controleren en administratief verwerken. Op basis van de ingeleverde bonnen kreeg de winkelier weer bepaalde toewijzingen aan goederen. Het zeer ingewikkelde systeem werkte tot de hongerwinter van 1944/45 goed.

In Zoetermeer gaf de distributie veel werk aan leider Mol en zijn ambtenaren J. Kroon, A.C. Reeuwijk, H. Baxmeier en M.A. Slootmaker. P. van Driel, net uit militaire

dienst, en voormalig sigarenwinkelier E. Verboom werden in de loop van 1940 toegevoegd aan de sterkte. Om een idee te geven van het werk: tussen 26 en 28 mei 1941 werden alleen al voor textielprodukten 14.480 bonnen uitgereikt.

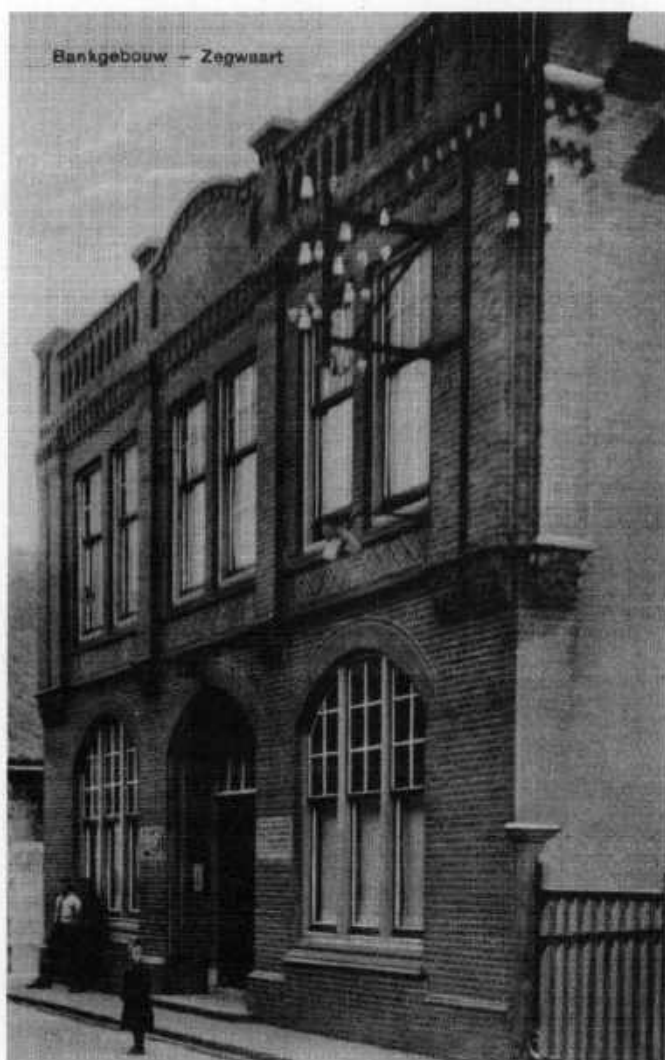
Reorganisatie

Op 1 oktober 1941 werden de distributiekantoren gereorganiseerd. Zoetermeer werd een Distributiekring met onder zich de

voormalige kantoren Zoeterwoude, Hazerswoude, Benthuisen en Moerkapelle. Als algemeen hoofd kwam burgemeester Vernède naar voren, al bleef Mol leider. Alles werd voortaan centraal in Zoetermeer geregeld. In de andere plaatsen waren agentschappen op bepaalde dagen geopend en bemand door reizende ambtenaren. Het aantal ambtenaren steeg sterk. In maart 1942 waren er al 17, een jaar later was dat gestegen tot 38 mannen en vrouwen. Ter vergelijking: op de secretarie van het gemeentehuis werkten hooguit zes man inclusief de burgemeester.

De huisvesting aan de Vlamingsstraat werd steeds knellender; andere locaties, zoals café's in de Dorpsstraat werden in gebruik genomen. In juni 1942 legde het Centraal Distributiekantoor 's-Gravenhage bij de burgemeester een rapport op tafel met aanbevelingen voor nieuwe huisvesting. Voorgesteld werd om te verhuizen naar het gebouw van de Spaar- en Voorschotbank aan de Dorpsstraat 135. Beneden was een ruime zaal voorhanden die door het consultatiebureau en een kerkgenootschap werden gebruikt. De eerste kon naar een bovenkamer en de kerkdiensten konden in de grote zaal plaatsvinden die toen in gebruik was als Gymnastieklokaal. De spaarbank zelf gebruikte maar een klein kamertje.

Al in juli werd de oostzijde en de woning achter de keuken gebruikt. In de loop van de jaren werden steeds meer afdelingen geconcentreerd in het Spaarbankgebouw. Vanaf november 1943 werden de distributiescheiden niet meer uitgereikt in café De Jonge Prins van Veelenturf, maar vanuit het bankgebouw waarvan nu ook een deel van de bovenverdieping werd gehuurd. Uiteindelijk nam de Distributiekring in 1945 ruim de helft van het gebouw in beslag en zou daar blijven zitten tot 1950. Van maandag tot en met vrijdag was het kantoor tussen 9.30 en 12.00 uur geopend voor publiek.

Het statige gebouw van de Spaar- en Voorschotbank aan de Dorpsstraat 135 dat na juni 1942 de Distributiekring huisvesting bood (uitgave: G.P. Roos).

Café De Jonge Prins van C. Veelenturf (rechts). Deze uitspanning bezat verschillende zalen vergaderingen en cursussen; ook werden hier wel distributiebescheiden uitgereikt.

Kikker en controle

Het werk verliep niet altijd zonder slag of stoot. In oktober 1943 moest leider Mol een aantal zaken aan de burgemeester rapporteren die niet geheel juist waren verlopen. Zo was er opeens een kikker opgemerkt waarvoor mej. A. de Krijger van de 'afdeling schoenen en banden' erg bang was en zij verliet daarop zonder toestemming het kantoor. En dat om drie uur 's middags. Een ander knelpunt ontstond toen bij de uitreiking in het café van Veelenturf op maandag twee ambtenaren niet op kwamen dagen. Deze zaken vielen in het niet bij problemen die konden ontstaan bij controles. Deze werden periodiek gedaan namens het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart waar de distributie onder viel, door een Kringcontroleur van de provincie of de accountants van Moret & De Jong. In 1942

werden grove 'administratieve fouten' geconstateerd die de kassier-waardemateriaal A.C. Reeuwijk aan te rekenen waren. Voor suikerwerken was er f 1000,- minder aan bonnen dan de boeken aangaven en ruim f 20.000,- teveel aan reductiebonnen. Reeuwijk bleef tot het eind van de oorlog en kon de illegaliteit al die jaren aan voedselbonnen voor onderduikers blijven helpen. Anderen kregen wegens fraude, verkoop van bonnen en verduistering voor eigen gebruik, boetes opgelegd, werden berispt of moesten in het uiterste geval vertrekken. In 1942 waarschuwde leider Mol de ambtenaren dat zij persoonlijk aansprakelijk waren voor het onder hun beheer staande waardemateriaal 'dat als meer dan geld moet worden beschouwd, daar men zonder geld nog op crediet, doch zonder bonnen in het geheel niet kan kopen'.

De Friese Elfstedentocht

W. van Hamersvelt

De tweede elfstedentocht in de oorlog werd op donderdag 22 januari 1942 gereden door een record aantal deelnemers: 970 wedstrijdrijders en 3887 toerrijders. Zo'n 90% voltooide de tocht op glad en hard ijs, en vooral op Friese doorlopers, bij een temperatuur die tussen de -23 en -11°C lag. Vlak voor drie uur 's middags arriveerde Sietse de Groot als eerste in Leeuwarden. Anderen hadden daarna nog tot 24.00 uur de tijd om binnen te komen, al had 10% last van blessures en bevroezingsverschijnselen; drie mensen zouden uiteindelijk overlijden. Een dag later was het traject onbegaanbaar geworden door een grote sneeuwstorm. Een van de deelnemers was de Zoetermeerse Wim van Hamersvelt die lange tijd aarzelde tussen het zwieren met meisjes op de ijsbaan of trainen voor de lange tochten, totdat de sluiting van de ijsbaan 's avonds de keuze wat gemakkelijker maakte.

'De winter van 1941/42 kwam en bleek zeer lang en streng te zijn. Door oorlogsomstandigheden had ik tijdelijk geen werk en was dus volop in de gelegenheid om schaatsen te rijden. Ik was dan ook dagelijks op het ijs te vinden. Soms reed ik mee met wat oudere, fanatieke tochtrijders, naar de Noord Aa, of helemaal naar de Kagerplassen. Deze stoere kerels reden sneller dan ik gewend was, ik moest alle zeilen bijzetten om hen bij te houden. Voor mij een uitstekende gelegenheid om mijn uithoudingsvermogen te trainen en om te leren afzien. Tot dat groepje echte tochtrijders behoorde ook Jan van Duyvenbode, een befaamd kortebaantje, die ondanks zijn 38 jaar zich nog steeds handhaafde als kampioen Kortebaantje van Zuid-Holland. Op één van deze tochten bleek dat Jan en ik beiden een eerstkomende Elfstedentocht wilde gaan rijden. Waarom dan niet samen? Zo kwam het plan tot stand van een gezamenlijke tocht (...).

Nog vòòr ons, op de ijskoude morgen van de 22de Januari 1942, om 5 uur 's morgens, waren zij [het Friese gastgezin, red.] al opgestaan om ons van een uitgebreid ontbijt te voorzien en ons op weg te helpen. Ik hees mij in de vele kledingstukken die mij, gezien mijn ervaring bij eerder tochten, tegen de felle koude zouden beschermen. Daartoe behoorde een lange wollen onderbroek, en een vermaakte lange broek waarvan mijn moeder de pijpen versmald had om de luchtweerstand te verminderen en mij de aanblik van een echte tochtrijder te geven. Een aan de binnenzijde van deze broek genaaide zeemleren lap moest mijn edele delen tegen bevroering beschermen. Ook bescherming tegen de kou boden de tussen de verscheidene lagen truien gestopte kranten. Schapenwollen sokken, gestoken in oude leren hoge schoenen, en een dikke ijsmuts voltooiden mijn uitrusting. Als mondvorraad droeg ik in een zakje op mijn rug een mengsel van stukjes kaas en stukjes kandijnsuiker. Zo stapten wij vanuit het warme huisje de ijzige vrieskou in. Het vroom dat het kraakte, wel 18°C. Bij de Beurs was het een drukte van belang, maar wij kregen tijdig ons stempel en precies om 7 uur liepen wij naar het nabij gelegen stads kanaal. De Friese doorlopers waren snel aangebonden en daar gingen wij, de donkere koude nacht in (...).

De schaatsers reden via Sneek en IJlst richting Staveren. 'Op de Fluesen, met weer die harde wind, en dat keiharde ijs kreeg ik het weer erg moeilijk, en was blij toen wij via meer beschutte vaarten, om 11 uur, na een tocht van 66 km Staveren bereikten. Ook hier een dicht op elkaar gepakte enthousiaste menigte. In café Kuperus namen wij voor het eerst wat rust, en dat was voor mij hard nodig. Het werd ook hoog tijd voor een sanitaire stop, maar dat hoefde al niet meer, er was sprake van een begin van bevrozing. Gelukkig kon ik dat op eigen kracht verhelpen, en ter voorkoming van verdere problemen moest ook hier een krant uitkomst bieden.

Terug op de baan, op weg naar Workum kregen wij de ijskoude wind recht in het gezicht, en was het gedaan met de snelheid. Om beurten de kop nemend, afen toe aansluiting zoekend met een groepje reizigers, zwoegden wij verder. Hier begon Jan voor het eerst te praten over de "man met de hamer".

Ik kende uitdrukking niet, maar kwam er al gauw achter wat hij bedoelde. En al zei hij het niet met zoveel woorden, ik merkte dat hij vermoeid raakte terwijl ik juist over een inzinking begon heen te raken. Zo zwoegden wij voort, en gelukkig bleek de man met de hamer niet in Hindelopen te zijn, niet in Workum, en ook niet in Bolsward, dat wij na 100 km om 13.30 bereikten. In plaats van de man met de hamer ontmoetten wij overal enthousiaste, behulpzame mensen, die je steeds weer nieuwe moed gaven. Zo werd ik zelfs ergens door twee struise Friezinnen over een dammetje naar de andere kant van het ijs gedragen(...).

In Bartlehiem was de neiging zeer groot om rechtsaf, richting Leeuwarden, in te slaan. Maar het schrikbeeld om in Zoetermeer zonder kruisje terug te keren weerhield ons ervan. En het enthousiaste publiek gaf ons nieuwe kracht. Pal tegen de gelukkig nu afzwakkende wind, haast strompelend, bereikten wij, doodvermoeid, om 18.32 uur Dokkum. Het was inmiddels donker geworden, maar toch zagen wij nog, door het oplichten van de sneeuw, de puinhoop van totaal uitgeputte mensen. Verscheidene hadden zich gewoon op het ijs laten neervallen en hadden de kracht niet, of nog niet, om bij de controlepost in café Drost binnen te gaan. Dat hadden wij nog wel, maar daarmee was ook alles gezegd. Jan had hier de man met de hamer ontmoet, hij ging op een stoel zitten, met zijn benen op het biljart, en zei tegen mij: "Wim dit was het dan wel, hier eindigt de reis". Hoe ik ook praatte, dat wij nog tot 12 uur 's nachts, dus nog 5 uur de tijd hadden, dat het nog maar 24 km naar Leeuwarden was, dat wij zonder Elfstedenkruisje niet in Zoetermeer konden terugkeren, Jan was niet te vermurwen. Alleen de tocht uitrijden, dat kon ik toch ook niet maken. Zo zaten wij daar, het werd stil om ons heen. Ineens zei Jan: "Wim, ik wil nog één poging wagen." En tot mijn grote verbazing pakte hij een klein kruikje jenever, zo'n reclame verpakking van 2 borrels, zette dit aan zijn mond, ledigde het in één teug en zei: "Wim, wij gaan!!!"

En daar gingen wij, wat was dat een pak van mijn hart. Van vreugde vergat ik mijn vermoeidheid. De maan verlichtte ons pad, het ijs was bijna verlaten, een zwak windje in de rug, zo bereikten de vermoeide reizigers toch nog Leeuwarden, waar wij om 21 uur in Harmonie onze startkaart inleverden en het zo fel begeerde Elfstedenkruis in ontvangst namen'.

Ontspanning en verbod

Door de aanwezigheid van Duitse soldaten en de perikelen rondom de distributie werden de Zoetermeeders dagelijks geconfronteerd met de gevolgen van oorlog en bezetting. Even ontsnappen daaraan was mogelijk via het verenigingsleven. Maar ook daar waren restricties aan verbonden. De spertijd liet iedereen op tijd naar huis gaan. Eind juni 1941 werden de politieke partijen verboden en hun goederen en gelden in beslag genomen, waardoor de RK Staatspartij, de Liberale Staatspartij, de Christelijk Historische Unie, de Anti-Revolutionaire Partij en de Staatkundig

Gereformeerde Partij vleugellam werden. Ook de Oranje-jeugdvereniging Oranje Garde vendel Zoetermeer bestond niet lang. Vanaf de oprichting in 1935 'op grondslag van Gods onfeilbaar woord' had zij haar bijeenkomsten in het clubgebouw achter het station gehouden. Doel was de geestelijke herbewapening en de versterking van de liefde voor het vaderland en het vorstenhuis, waarbij men zich richtte op de vaderlandse geschiedenis zonder te willen vervallen in chauvinisme en nationalisme. Die nadruk op onder meer het vorstenhuis leidde in november 1940 tot het opheffen van deze club voor 16 tot 26-jarigen. Verenigingen met een al te grote politieke

Voetballen met de uitkijk op de dijk

C. Fischer

Cas Fischer had in Delft en in Zoetermeer in de Dorpsstraat een warenhuis. In Delft zat hij tot zijn huwelijk in 1939 in het katholieke jeugdwerk en dat bleef in Zoetermeer niet lang verborgen.

'Ik meen dat het 1942 was en ik zat prompt weer vast. We zijn begonnen onder de naam Katholieke Aktie jeugdwerk te doen. En dat was eigenlijk een Jonge Boeren - en een KJMV, Katholieke Jonge Middenstanders Vereniging. Er zaten hier heel veel jonge knullen die ondergedoken zaten met een baan of bij een boer en eigenlijk met de Arbeitseinsatz naar Duitsland moesten. Dat kon redelijk allemaal bij elkaar komen onder de naam Katholieke Aktie, die nooit werd verboden in tegenstelling tot de andere organisaties. De Jonge Ondernemers kwamen bij elkaar in het Werklozenlokaal aan de Vlamingstraat, achter Tinus Vonk. Daar zat bij: Piet Blaauwhoff, de architect, Nol Buijs die later gemeentesecretaris in Brabant is geworden, Jan van Well de latere pastor, zijn oudere broer en ook boerenjongens als die van Windmeijer; een leuk niveau. Dat heb ik tot het eind van de oorlog kunnen doen. Zelfs in de oorlogswinter wilden die jongens nog graag een keer voetballen. Uit mijn oude jeugdwerk in Delft heb ik elf kerels naar Zoetermeer gehaald naar het terrein van Koevoets aan de Zegwaartseweg, het eerste DWO-veldje en daar hebben we 's middags een voetbalwedstrijd gehouden. Met een uitkijk op de Bleiswijk en een uitkijk op de Zegwaartseweg en bij het minste alarm ging de hele troep de polder in. De voorwaarde dat Delft hier kwam, was acht sneden tarwebrood de man, gesmeerd; vier om op te eten en vier om mee te nemen. Van de laatste hebben de meeste Delft niet gehaald. Bram Reeuwijk zat ook in het jeugdwerk en werkte bij de distributie en die zorgde voor bonnen'.

De Dorpsstraat met links onder de Christelijke School, rechts de Openbare School en de Brinkersfabrieken in het midden. Het pad de polder in loopt naar de ijsbaan en de voetbalvelden van DSO (foto: KLM Aerocarto).

betrokkenheid werden verboden, pure ontspanningsclubs mochten blijven bestaan, zoals gymnastiekvereniging Pro Patria. Ook Sociëteit De Vriendschap bleef samenkomen. In 1939 onthaalde deze nog de officieren van de gemobiliseerde Nederlandse troepen en in 1942 legde de Sociëteit f. 15,- opzij voor het huwelijkscadeau van tandarts J. Kentgens en mejuffrouw Bos. Ook de Hollandse Maatschappij van Landbouw had het moeilijk. Tijdens de ledenvergaderingen, die werden gehouden in de lokaliteiten van Van Staalduinen in Benthuizen of Veelenturf te Zoetermeer, werden boerenzaken besproken. Eind 1940 betrof dat mogelijke wintercursussen en in begin 1941 problemen met afwatering op het land door struikgewas in de sloten. In oktober 1941 werd een geheel andere zaak aan de orde gesteld: door het landelijke hoofdbestuur werd mensen, bedreven in het boerenbedrijf of in machines, een toekomst in Oost-Europa voorgespiegeld. Door de inval van de Duitsers in Rusland op 22 juni kwamen daar enorme stukken bouwland beschikbaar. Een discussie over aansluiting

bij de Landstand, de ingestelde koepelorganisatie voor de land- en tuinbouw en visserij, leidde ertoe dat de Maatschappij in Zoetermeer voorlopig niet meer bij elkaar kwam.

Paarden en ijspret

Toch troffen de boeren elkaar vaak genoeg. Zelfs de paardenmarkt op de Dorpsstraat werd elk jaar tijdens de oorlog de derde woensdag van augustus georganiseerd. In 1943 werden in oktober en november extra paardenverkopen gehouden aan de Rokkeveenseweg met respectievelijk 75 en 40 paarden.

Behalve bij de paarden konden de Zoetermeesters elkaar ook bij andere gelegenheden treffen, zoals met sporten. Gymnastiekvereniging Pro Patria had het echter moeilijk omdat het Gymnastiekgebouw achter de Spaarbank vanaf 1939 door militairen werd gebruikt. Andere sporten waren nog wel mogelijk.

De winters waren tijdens de oorlog buitengewoon streng en de sloten waren dichtgevroren. Dat bood de kans de Friese doorlopers onder te binden en rond het dorp te schaatsen of zelfs helemaal richting de Noord-Aa. Een enkeling trainde voor de Friese Elfstedentocht, die in de oorlog een aantal malen werd verreden. Zo bemachtigden Wim van Hamersveld en Jan van Duyvenbode in januari 1942 het felbegeerde kruisje. Anderen beperkten zich liever tot het zwieren met een leuke partner op de ijsbaan achter Veelenturf beneden aan de dijk. Helaas mocht vanwege de verduisteringsmaatregelen 's avonds de baan niet verlicht worden. Dat weerhield de IJsvereniging Zoetermeer er niet van om de baan sneeuwvrij te houden voor recreatie en wedstrijden. Bij de laatste konden de hardrijders sigaren, pijpen en speculaaspoppen winnen. Daarnaast werd van de verduistering gebruik

DSO voetballend de oorlog door

DSO jubileumboek

'Het zal in 1942 geweest zijn dat wij met ons tweede en derde elftal een wedstrijd gingen spelen in Stolwijk. Eerst met de trein naar Gouda en daarna met het stoomtreintje, dat van Gouda naar Schoonhoven reed, naar Stolwijk. Na de wedstrijden weer terug op het stationnetje; bleek de eerstkomende trein pas over ongeveer 2 uur te komen. We zijn toen maar teruggelopen naar Gouda wat gezien het feit dat een aantal van ons 2 wedstrijden had moeten spelen een hele opgave was.

Nog later in de oorlog hebben we met onze 3 eerste elftallen eens in Haastrecht gespeeld. Weer met de trein naar Gouda. Daar zouden we met paard en wagen afgehaald worden. Er was inderdaad een paard en wagen maar we konden lang niet allemaal mee rijden en het grootste deel moest dus lopen. Het was een zeer warme dag, zodat de geasfalteerde weg tussen Haastrecht en Gouda op de terugweg meer gesmolten teer dan asfalt was. Het arme paard had moeite genoeg met de wagen en onze koffertjes, zodat toen iedereen moest lopen

en dat in een temperatuur van misschien wel 30 graden met geen enkel cafeetje onderweg voor lavenis van onze zeer dorstige kelen. Eerst in Gouda konden we in een café een flesje surrogaatlimonade kopen. Bier was er niet bij. Dat was alleen voor vaste klanten en dat waren wij zeker niet.'

Zoetermeer in sneeuw gehuld. Het huis van dokter Steur tijdens de strenge winter van 1942 (foto: J.J. Brandes).

gemaakt om tijdens ledenvergaderingen films van dr. Palte te vertonen over bekenden die hun kunsten op de baan lieten zien, over de jaarlijkse paardenmarkt en over een meer zomerse aangelegenheid, het zwembad. Rond de ijsbaan lag een dijkje dat het water moest tegenhouden. Toch sijpelde dat langzaam door naar de twee voetbalvelden

van DSO die daar achter lagen, waardoor spelen dan niet meer mogelijk was. Het voetballen ging tijdens de oorlogsjaren zo veel mogelijk door, al kon de trainer op een gegeven moment wegens gebrek aan fietsbanden niet meer uit zijn woonplaats Delft overkomen.

De oorlog kreeg langzaam steeds meer greep op het leven van de Zoetermeeders. Zo moesten mannen in Duitsland gaan werken. Voor de pas in 1939 opgerichte rooms-katholieke voetbalclub DWO betekende dit, dat na anderhalf competitiejaar de voetballen begin 1942 moesten worden opgeborgen om pas na de bevrijding weer te voorschijn te komen.

5 Het net wordt strakker aangehaald

De gemeenteraad kwam op zaterdag 25 mei 1940 om 14.00 uur voor het eerst tijdens de oorlog officieel bijeen. Een vergadering die vooral een geheime zitting was, omdat Burgemeester en Wethouders een ambtenaar oneervol ontslag wilden aanzeggen wegens plichtsverzuim. Ondanks uitdrukkelijk verbod had W. Knijff, belast met distributie, werkloosheid en steunverlening, op 11 mei, de tweede oorlogsdag, tijdens kantoortijd de

gemeente verlaten. Als soldaat had hij de kogel gekregen meende een woedende Vernède. Een deel van de raad was het niet zo met burgemeester en wethouders eens en wilde meer het hart laten spreken. Uiteindelijk mocht Knijff zelf eervol ontslag aanvragen.

Pas de tweede vergadering, op 22 juni, kwamen de meidagen in meer gepaste vorm terug. Burgemeester Vernède wijdde 'eenige

Burgemeester N. Vernède met zijn wethouders J. van Duijvenbode en A. van Well en gemeentesecretaris C. Blaauwhof in 1939.

woorden van eerbiedigen dank en hulde aan degenen die in den oorlog in den strijd voor de onafhankelijkheid voor ons Vaderland hun leven hebben gegeven. En wijst erop, dat in tyden van revolutie en oorlog moet worden vertrouwd op Gods woord dat stand zal houden in eeuwigheid en geen duimbreed zal wyken'.

Vervolgens ging men over op de dagelijkse zaken, zoals de al lang bestaande plannen voor de uitbreiding van het dorp. Men wilde geen lintbebouwing meer langs de bestaande wegen. Zoetermeer moest groter worden als een soort olievlek. Daartoe werden gronden tussen de Rokkeveenseweg, Delftsewallen en Dorpsstraat aangekocht. De plannen konden vanwege de oorlog uiteindelijk de ijskast in en eind 1940 werden de gronden verhuurd als volkstuinjes.

De oorlogsproblemen leken zich enigszins aan de openbare vergaderingen van de gemeenteraad te onttrekken. Uiteindelijk werden de politieke partijen in juni 1941 verboden en kwam de gemeenteraad in oktober voor het laatst bijeen. Vanaf die tijd regelden burgemeester en wethouders de dagelijkse zaken, al zullen ongetwijfeld informele contacten met de raadsleden onderhouden zijn.

Benzine

Een van die dagelijkse zaken betrof de distributie en de vorderingen door en voor de bezettingsmacht. Zo werd al snel de levering van benzine aan banden gelegd. De burgemeester richtte zich eind mei 1940 tot

Kruidenier per slee

G. van Dorp

De vader van Gerard van Dorp had een kruidenierszaak in de Dorpsstraat, hoek Leidsewallen. Toen zijn bestelwagen werd gevorderd kwam hij in de problemen. Hoe moest hij nu de klanten af die hij wekelijks bezocht, van de Voorweg tot aan Pijnacker toe?

'Ome Jo van Dorp had een koets en die hebben we toen gekocht. En toen moest er een paard voor. Maar je kon geen paard kopen, van alles was er niks. Dus hebben we er zo'n grote Shetlander pony voorgezet; het was geen gezicht met die grote koets. Ik kan mij nog herinneren, in 1940 of 1941 was dat, toen had het verschrikkelijk gesneeuwd. Op sommige plaatsen lag een halve meter sneeuw op de weg en die werd niet opgeruimd. Er was geen zout, er was niks. En die werd vastgereden, dus je reed als het ware over een laag sneeuw heen en toen kon die koets niet meer rijden, want die spoorde dubbel. Dat wil zeggen de voorwielen stonden smaller dan de achterwielen, dus je krijgt vier sporen, en als zo'n beest door die sneeuw moet trekken dan is dat ondoenlijk natuurlijk, want die snijdt nog in ook, zo'n zware wagen, die snijdt in de sneeuw. Dus hebben we een slee laten maken door Smits of Van Diemen.

En dan zat je met 15, 16 graden vorst op dat open sleetje. Toen kwam ik van het Wilsveen en het was zo verschrikkelijk koud. Op een gegeven moment schiet de zwing los. De zwing is dat ding waar de strengen aan zitten. En die valt op de hakken van die pony, en die schrikt en slaat op hol. En dan zit je. Wat moet je doen. Dus ik heb hem met een ruk in de sneeuw getrokken, want er lag een hoop sneeuw tegen een hek aan.'

de directeur van het Rijksbureau voor Aardolieprodukten omdat een van de belangrijke ondernemers in het dorp enigszins ontstemd was. H.C. Brinkers had immers fabrieken in Zoetermeer, Wychen en Rotterdam en moest deze toch vanuit zijn woonhuis in Wassenaar kunnen bezoeken. Hij had daarvoor evenwel een motorrijtuig met benzine nodig 'waardoor hij persoonlijk contact kan onderhouden met de bedoelde bedrijven'.

Van de 18 benzinepompen in het dorp, waarvan 15 voor levering aan eigen (vracht-)auto's, kregen de meeste eigenaren vanaf september 1940 te horen dat ze gesloten werden. Ook werd bekeken of bedrijven wel een auto nodig hadden. In juni al werd bodediensten verboden per auto aan huis te bezorgen. In Leiden kwam een centraal punt aan de Kaasmarkt vanwaar per bakfiets, paard en wagen de produkten verder werden vervoerd. De Rijksverkeersinspectie hield controles om te kijken of van misbruik sprake was en over gesignaleerde vrachtauto's werd navraag gedaan bij de gemeente. Chef-veldwachter J.F.H. Veldhuisen maakte, zoals over zoveel andere zaken, regelmatig rapporten aangaande motorbrandstof. Zo

ook op 8 november 1940. Na een verhandeling over het belang van het ophalen van oud ijzer en dergelijke door M.Th. Goedgebuure volgde een uiteenzetting van de werkzaamheden van de heren W. Westhoek, M.J. Koevoets en J. Sluiter. De eerste was grossier en vervoerde aardappelen, groente en fruit van de Rotterdamse groentemarkt voor andere kleinhandelaren. Koevoets betrok zijn producten uit Rotterdam en Leiden en had een eigen auto nodig om zijn klanten te krijgen. Twee maanden eerder was tot zijn woede de toewijzing van 50 liter benzine per maand nog ingetrokken. Sluiter tenslotte stelde hoge kwaliteitseisen aan zijn groente en fruit en leverde tevens aan de Duitse Wehrmacht waarvoor hij tweemaal per week naar Rotterdam moest rijden met zijn bestelauto. Op de vrachtauto van Westhoek was te weinig ruimte en deze kwam voor Sluiter te laat in Zoetermeer aan. Ook de veevoederhandelaren werden aan een onderzoek onderworpen. De omzetten van P. Boon Azn, H. Blonk, A.P. Verhoef & Co., J.M. Boon en J. Lammens liepen uiteen van maandelijks 11.000 tot 55.000 kilo.

Vordering van auto's

Intussen ging de vordering van auto's gewoon door. Verhuurbedrijf P.B.A. van der Burg was op last van de Duitse luitenant Arends twee maanden lang een personenauto kwijt totdat de officier met zijn onderdeel werd overgeplaatst naar Leiden. Al op 27 mei 1940 moest de burgemeester aan de Rijksverkeersinspectie in Den Haag opgeven welke auto's voor vrachtvervoer werden gebruikt. Hij kwam op een totaal van 28 stuks buiten de wagens die voor levensmiddelenvervoer werden aangewend. Drie dagen later moesten twaalf stuks in Gouda worden afgeleverd. In 1941 werden 19 vrachtauto's, personenwagens en bussen

Bode Henneken moest een vrachtwagen inleveren voor gebruik door de Wehrmacht.

gevorderd, aangekocht door de Bevollmächtigte für das Kraftfahrwesen en betaald door de provincie. Met de bedragen tot ruim f 3.000,- kon echter geen nieuwe auto betaald worden: er was eenvoudigweg geen ander materiaal op de markt omdat het meeste van overzee moest komen.

De burgemeester schreef talloze brieven om vorderingen tegen te houden maar dat had beperkt resultaat. Zo pleitte hij voor C. Henneken van de Stationsstraat die een bodedienst tussen Zoetermeer en Leiden onderhield: 'Door hem worden vervoerd meel en diverse bakkerijgrondstoffen: margarine en boter; vleeschwaren voor de slagers en winkeliers; eieren, kruidenierswaren en andere levensmiddelen, manufacturen, hout- en ijzerwaren. (...) Wekelijks is hem het vervoer opgedragen van boter, vet

en margarine naar het Academisch Ziekenhuis en het Diaconessenhuis te Leiden'. Ook werd getracht om G.M. Luiten van de Delftsewallen uit de wind te houden: 'Met de uitoefening van dit bedrijf wordt voorzien in het onderhoud van twee gezinnen, namelijk van ondernemer en diens gehuwde zoon. (...) Hierbij wordt nog opgemerkt, dat bij de mobilisatie in 1939 van hem 2 vrachtauto's zijn gevorderd. Ten koste van geldelijke offers heeft hij zich wederom voorzien van auto's om zijn bedrijf voort te zetten. Uit de inkomsten van zijn bedrijf worden nog betaald de kosten van verpleging van een tweetal zijner kinderen, die zijn opgenomen in een sanatorium'. Vernède hoopte dat toch ten minste één motorrijtuig behouden kon blijven voor Luiten.

De politiemacht van Zoetermeer rond 1940: links Van der Velden en Moerland, beide nachtwakers, Van den Bos, rijksveldwachter Van Rij en uiterst rechts chef-veldwachter Steenhuisen.

De meeste vrachtvervoerders gingen paard en wagen gebruiken om hun bedrijf overeind te houden. In de strenge winters werden paarden voor sleeën gezet. Maar ook paarden werden schaars. Alleen al in 1941 zijn 181 paarden gevorderd. Veel werden voor korte of langere tijd ingezet voor Duitse leger-eenheden. De Duitsers in Zoetermeer werden regelmatig overgeplaatst en dan verdween een paard, tuig of wagen nog wel eens.

Bedrijfsleven: de mythe van ellende

Het bovenstaande lijkt recht te doen aan een al lang bestaande mythe van totale en vijf jaar durende ellende. Echter, net zoals de voedselvoorziening tot september 1944 redelijk liep, toen de hongerwinter begon, ging het tot die tijd ook redelijk met het bedrijfsleven. Het beeld van schaarste en leegroof is pas na de oorlog ontstaan. Vooral de nationale oorlogshistoricus Lou de Jong heeft hierin, met zijn veeldelige epos, geplaatst in een setting van 'verraders' en 'goede Nederlanders', een aandeel geleverd. Ook bij het overgrote deel van de Nederlanders stonden vooral de meest opmerkelijke momenten op het netvlies gegrift: de meidagendagen, hongerwinter, razzia's, confiscatie van fietsen en bevrijding. Over het gewone leven, het merendeel van de bevolking dat vooral probeerde de oorlog door te komen, alsmede de ondernemers die probeerden hun bedrijf overeind te houden, kon lange tijd niet geschreven worden.

Voorbereid de oorlog in

Met de schaarste van de Eerste Wereldoorlog in gedachten had Nederland zich als neutraal land goed voorbereid op een eventuele oorlog. Met name van producten die van overzee moesten komen, waren grote voor-

raden waren aangelegd. Twintig speciale rijksbureaus werden opgericht om dat te regelen alsmede om ervoor te zorgen dat deze grondstoffen op de juiste plaatsen terecht kwamen. Twee zaken waren daarbij van belang: het overleven van het bedrijfsleven en de voorzieningen voor de bevolking op een redelijk peil houden.

Dat nam niet weg dat gedurende het eerste bezettingsjaar een groot deel van de enorme voorraden door de Duitsers werd afgeroomd, ofwel gedwongen verkocht. De helft van de koffie verdween naar het oosten, alsmede 160.000 ton ijzer en staal, 210.000 ton olie (dat in honderd dagen Duitse behoefte voorzag) en chocoladefabriek Droste raakte zelfs een derde van haar stevig verzamelde voorraad cacaobonen kwijt.

Voor de gevorderde goederen werd f 300 miljoen betaald, alleen waren daar geen nieuwe grondstoffen voor te krijgen. Bovendien gaf het leveren van grondstoffen geen werk voor het bedrijfsleven. Het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, alsmede de Duitse bezettingsautoriteiten hadden liever dat de grondstoffen in Nederland bewerkt werden, zodat bedrijven aan de gang bleven en werkloosheid werd tegengegaan.

Werken voor Nederland en Duitsland

Via de ZAST, de Zentral Auftragsstelle, werden grondstoffen aan bedrijven toebedeeld ten behoeve van Duitse orders. De ondernemers hadden de keuze tot weigering, en dus sluiting van onderneming — meestal eigen bezit — en werkloze werknemers, of de orders uitvoeren en de oorlog zien door te komen. De laatste keuze werd door vrijwel iedereen gemaakt. Een aantal werkte te enthousiast mee, zoals enkele scheepswerven, aannemers en spoorwegen. Deze ondernemers moesten zich daarvoor na de oorlog verantwoorden voor zuiveringsraden.

We verkochten alles

C. Fischer

'We verkochten niet alleen speelgoed, alles wat te krijgen was kocht je. In Zoetermeer stroomde het geld over de straat door de zwarte handel. Er werd overal handel gedreven.

In Waddinxveen zaten speelgoedfabrieken aan de Gouwe en die moesten hun mensen aan het werk houden. Bijvoorbeeld Okkerse gaf zijn mensen erwtensoep die hij regelde met speelgoed. Ik kocht bij Rien van Beek voor bijvoorbeeld f 1400,- een paar mud erwten en die gingen met een grote vrachtwagen naar Waddinxveen toe. Die werd daar toen helemaal volgeladen met onder ander hobbelpaarden die niet afgespoten waren; gewoon wit hout. Zo handelde je.

Voor de vrouwen was het mode om met een gulden te tonen hoe Nederlands je was. Een zilveren gulden met een kransje van zilverdraad eromheen om om de nek te hangen. Ze gingen geloof ik voor f 32,50 weg. Als ik zondag met de collectebak door de kerk ging dan zei ik tegen mijn vrouw "ik heb er 24 geteld." Die verkochten wij allemaal, maar die moesten we in Schoonhoven gaan halen. Je moest de guldens meenemen.

Suikerbieten werden geraspt. Van sigarenblikjes had een vernufteling een rasp gemaakt en die verkochten we voor f 1,25. Het was niet aan te slepen, een groot artikel. Dat was handel. Ik ging ook wel naar Amsterdam toe met aardappelen en peen en uien. Dat was nog goed te krijgen. Dan ging je met beurtschipper Van Beek mee die op Amsterdam mocht varen met kindervoeding van Nutricia. In Alphen moest je onder de kleppen duiken en daarna mocht je weer aan dek zitten. Dan kwam je weer met half afgewerkte spullen terug zoals rooktafeltjes met latten als pootjes. Om op te schieten maar het liep goed'.

C. Fischer voor zijn zaak aan de Dorpsstraat 91, Fischers Bazar, kort voor de oorlog; enkele jaren later verhuisde hij een stukje naar het westen (foto: JosPé, Arnhem).

Tijdens het eerste oorlogsjaar ging het vele bedrijven voor de wind. Grondstoffen waren wel schaars en de overzeese handel was weggevallen maar de Duitse markt stond nu wijd open. In 1940 kwam meer dan aan f 900 miljoen aan orders uit dat land. De werkloosheid daalde door een toenemende vraag naar arbeid.

Vanaf 1941 ging het moeizamer. De Duitsers konden in Rusland maar niet winnen en de Verenigde Staten verschenen door de Japanse expansie op het oorlogstoneel. De

Duitse economische politiek werd gericht op een zo goed mogelijke inrichting van de economie en dat betekende concentratie van de productie, vooral in Duitsland. In Nederland moesten daardoor tussen 1942 en 1944 zo'n 4300 bedrijven en bedrijfjes de poorten sluiten. De energievoorziening werd beperkt — de Limburgse kolen gingen vooral naar de burens — en de arbeiders gingen de grens over om daar verplicht te werken. Duitse orders werden door scherpe prijsstellingen ook steeds minder winstgevend. Desondanks ging het in deze jaren met de resterende bedrijven niet slecht. Schaarre grondstoffen leidden tot superzuinige productie, zodat ook bij toewijzing van grondstoffen voor Duitsland nog steeds een deel overbleef, dat veelal in de zwarte markt verdween. Voor de industrie liggen de schattingen voor dat deel tussen de 10-25%, bij de landbouwers kon dat oplopen tot wel 40%.

De schaarste, de heroriëntatie op andere dan overzeese markten en het vele geld dat niet voor nieuwe grondstoffen kon worden gebruikt, leidden ook tot de ontwikkeling van nieuwe produkten, zoals kunstvezels, of de investering in nieuwe machines. De machinecapaciteit groeide tijdens de oorlog met 27%. Dit was de situatie op nationaal niveau. Dat neemt niet weg dat een groot aantal individuele bedrijven werd gesloten, van hun voorraden en machines werd ontdaan of te maken kreeg met verwoestingen.

Nutricia in oorlogstijd

Ook in Zoetermeer moesten de ondernemers, of het nu groenteboeren, winkeliers, zuivelhandelaren en -fabrikanten of smeden en carrosseriebouwers waren, kiezen of zij orders voor de Duitsers wilden uitvoeren of gingen sluiten. Ook zij hadden te maken met minder grondstoffen en weggevallen

markten.

Behalve de vrachtvervoerders verloren ook producerende bedrijven hun auto's. Zo raakte Brinkers in 1941 een Diamond vrachtauto kwijt en Nutricia in 1940 al haar eerste vrachtwagenauto. Twee jaar later volgde de Diamond van nog geen vier jaar oud.

Nutricia had nog geluk: het was een bedrijf dat onmisbaar was voor de voedselvoorziening. Daardoor kreeg het grondstoffen toegewezen en kon de gehele oorlog worden doorgewerkt, ook al ging dat niet altijd van een leien dakje. Langs de nieuwe verkeersweg zag elke voorbijganger vanaf 1937 wel trots de enorme 'Nutricia'-neonletters maar in de oorlog moest zeer inventief met de beschikbare middelen worden omgesprongen. De hoeveelheid toegewezen melk daalde het eerste jaar al, in de loop van 1941 mocht geen cacao meer worden gebruikt voor de produktie van Chocomel. Ook Nutrogenkrachtvoedsel, bereid uit mout, eieren, melk en cacao, moest het halverwege 1942 zonder dat laatste bestanddeel stellen. Blik werd schaars en werd vervangen door chocomelflesjes. Uiteindelijk bleef alleen nog babyvoeding over.

Hocus Pocusfabriek

Een ondernemer die in de veranderende omstandigheden nieuwe initiatieven ontplooidde was Jan Verheul. Op 21-jarige leeftijd richtte hij een fabriek op waar surrogaatproducten werden vervaardigd die buiten het distributiestelsel vrij konden worden verkocht. Zijn kantoor was in Benthuisen gevestigd en de productie vond plaats in Zoetermeer, op de zolder van een graanpakhuis van J.M. Boon aan de Schinkelweg. De fabriek kreeg de naam Hocus Pocus en produceerde toverachtige produkten als Sinapasta, een jam op basis van gelatine, en Meka, ofwel Meer Kaas gemaakt

van onder meer melkpoeder. Ook andere ondernemingen namen hun toevlucht nemen tot vervangingsmiddelen. Brinkers Margarinefabrieken moest voor de productie van de margarine koolzaadolie en melk gebruiken in plaats van de normaal geïmporteerde oliën. De grondstoffen-

leveranties bleven hier een tijd doorgaan omdat dit bedrijf net als Nutricia van belang was voor de voedselvoorziening.

Alleen nog karnemelk en eiwitmelk

J. van der Hagen

Op 13 september 1944 schreef mr. J. van der Hagen aan zijn medeleden van de Raad van Beheer van Nutricia: 'In verband met onze zeer slechte kolenpositie hebben wij den aanmaak van al onze producten stopgezet, met uitzondering van onze gecondenseerde karnemelk en eiwitmelk. Alle verdere producten worden nog slechts geleverd voorzover zij in voorraad zijn. Wij hopen aldus nog ca. 6 weken onze fabriek draaiende te kunnen houden. Daar te verwachten valt, dat inmiddels geen kolen meer kunnen worden aangevoerd, zullen wij over 6 weken derhalve volledig stil komen te liggen (...).'

'Het uit Gouda komende personeel laat verstek gaan, daar de treinverbinding van Gouda naar Zoetermeer, al bestaat deze af en toe wel, te gevaarlijk is. Ons kantoorpersoneel, voorzover dit niet in Zoetermeer woonachtig is, (...) gaat per tram tot Leidschendam en wordt van daar per paard en wagen over den ouden weg [Voorweg red.] naar onze fabriek gebracht.'

Ondanks de moeilijkheden verzekerde Van der Hagen de Raad 'dat wij ons omtrent de finantieele consequenties der huidige omstandigheden niet al te groote zorgen behoeven te maken'.

Etiketten van aangepaste Nutricia-produkten (collectie: Numico Zoetermeer).

Bussen rijden op kolen

Het voortbestaan van Nutricia en Brinkers betekende ook werk voor andere bedrijven. Zadelmaker en autostoffeerder J. Moers maakte voor de wagens van Brinkers, Nutricia en botergrossier Noordam stoelkussens en zeilen. Hij deed ook allerlei werk voor de busonderneming Citosa. Busondernemer Jelle Kok van Citosa had in 1940 elf blauwe bussen in de garage aan de Stationsstraat 110 staan. Op een eventuele oorlog had hij zich goed voorbereid: met zijn burens had hij onder de grond een schuilkelder van acht bij twee meter gemaakt. Die gaf echter geen bescherming aan zijn bussen, waarvan er vier tijdens de oorlogsdagen, gedurende een verhuurperiode aan een collega in Gennep, verloren gingen. Volgens moesten de diensten beperkt worden

om benzine uit te sparen, waardoor vijf chauffeurs moesten verdwijnen. Eén kwam terecht bij de Distributiedienst en een ander werd fietsenmaker.

Dat weerhield Jelle Kok niet om zijn onderneming uit te breiden. Hij nam in 1940-1941 de lijn Zoetermeer-Delft van Van Bergen Henegouwen over en ook het Boskoopse bedrijf van zijn vader werd toegevoegd. Dit Trio onderhield lijnen tussen Leiden, Boskoop en Gouda.

In 1943 brandden nog zes bussen uit in de Boskoopse garage van Citosa en er speelden ook nog andere problemen. Benzine was schaars en al vroeg werd gezocht naar vervangende brandstof. Achter de bussen werd een aanhanger met twee ketels gehangen waarin kolen tot gas werden gestookt dat gefilterd via een buizen- en slangenstelsel naar de motor werd geleid. Geheel onge-

De Hocus Pocusfabriek

A. Zaal

Procuratiehouder Albert Zaal werkte destijds voor Jan Verheul (1919-1978) die in 1940 een fabriekje startte voor de vervaardiging van levensmiddelenvervangende producten die buiten de distributie verkrijgbaar zouden zijn.

'De in juridische zin als eenmanszaak gedreven onderneming startte de productie van een remplaçant voor puddingpoeder in een magazijnvertrekje van 20 m² achter de winkel te Benthuisen. Het 'personeel' bestond toen uit 3 jonge meisjes (2 nichtjes en 1 buurmeisje) in samenwerking met een Zoetermeerse jongeman die veel indruk op de bakvisjes maakte, maar er desondanks in slaagde om de verliefdheid van de meisjes te kanaliseren en het werk klaar te krijgen.

De forse groei van de omzet noopte de heer Verheul al spoedig om te zien naar een eigen en vooral grotere productieruimte, welke hem beschikbaar werd gesteld door een bevriende Zoetermeerse graanhandelaar, de heer J.M. Boon, die ook zijn telefoon en talrijke andere diensten ter beschikking stelde. De 'fabriek' werd alzo gevestigd op de zolder van een graanpakhuis (144 m²) aan de Schinkelweg Het kantoor, waarvoor de heer Verheul mij in 1941 aantrok, bleef gevestigd achter de winkel te Benthuisen.

De groei van het getal meisjes, ze kwamen uit Benthuisen, Zoetermeer, Gouda en Rotterdam, en de groter wordende omvang van de productie dwongen de heer Verheul om te zien naar een productiechef, die werd gevonden in de persoon van de heer Jasper Vermeer. De

meisjes — hun aantal groeide uit tot circa 15 — verrichtten voornamelijk verpakkingswerkzaamheden. Met dit alles groeide ook het aantal vertegenwoordigers, die werkten op provisiebasis. De eerste kern hiervan werd gevormd door Zoetermeerse boterhandelaren, die in hun eigen beroep nauwelijks meer konden verdienen: door de distributie waren hun omzetten heel sterk gedaald! Er werden ook vertegenwoordigers uit de andere provincies aangetrokken, van wie de heer Jac. Bakker uit Alkmaar zich door uitstekende resultaten, zodanig onderscheidde dat de heer Verheul hem aanstelde als hoofdvertegenwoordiger. In de hoogtijdagen waren ongeveer 20 vertegenwoordigers voor het bedrijf werkzaam. De omzetten liepen op tot f 300.000,— per jaar waarbij moet worden gedacht dat die was opgebouwd uit kwartjesartikelen en dat de geldswaarde toen véél lager was dan nu. Welke producten werden dan zoal verkocht?

1. Hocus Pocus Puddingpoeder

Met als voornaamste grondstof een derivaat van een aardappelmeelproduct. Dit werd dikwijls in kleinverpakking (kon niet anders) ingekocht, vermalen tot poeder, vermengd met magere melkpoeder, smaakstof, kleurstof, zoetstof en conserveringsmiddelen en het artikel 'Hocus Pocus' was ontstaan. Het had nog een redelijke voedingswaarde. In een mooie verpakking, waarvoor de heer Verheul altijd veel zorg over had, werd het een goed verhandelbaar product (...).

2. Broodbeleg

Sinapasta was een jamvervangend product, vervaardigd uit gelatine, zoetstof, smaak- en kleurstof en conserveringsmiddel. Kokende en roerende kon het thuis tot een pot vol heerlijke gelei verheven worden. Aanvankelijk alleen in de sinaasappelsmaak, vandaar de naam. Het werd hét succesartikel van de onderneming, in een tijd waarin alle vormen van broodbeleg (...) [slechts] op de bon verkrijgbaar waren.

Meka (Meer kaas): aan de basisgrondstof magere melkpoeder werden gedachten aan kaas oproepende smaak- en kleurstoffen, benevens conserveringsmiddel toegevoegd. Verpakt in kleine zakjes, kwamen deze, weer als 'kwartjesartikel' in handen van de huisvrouw die de inhoud met water kon opkloppen tot een soort smeerkaas.

Duplo was wat betreft bereiding in de fabriek als thuis identiek aan die van Meka. Alleen de andere smaakstof zorgde ervoor dat bij dit middel het idee werd opgeroepen van roomboter of margarine.

3. Diversen

Daarnaast werden ook nog andere surrogaatprodukten vervaardigd. Zo was er Likeura, sterk geconcentreerde essences met onder andere alcohol en zoetstof die slechts de toevoeging van water behoeften om als acceptabele vervanging van likeur te kunnen dienen (...). In de laatste oorlogswinter (...), moest worden gezocht naar andere ideeën om het bedrijfje draaiende te houden. Hieruit vloeide de aankoop van een tabletteermachine voort ten behoeve van de vervaardiging van zoetstoftabletten (Minaret) en pepermunten. Kalk was het bindende element. De fabricage hiervan werd nog een tijdje na de oorlog voortgezet. Na de oorlog kregen producenten grondstoffen toegewezen op basis van hun afzet in 1939. Echter, toen [in 1939] bestond de fabriek nog niet en een belangrijke grondstof als maïzena was vervolgens nauwelijks te verkrijgen; enkel jaren later werd Hocus Pocus gesloten'.

vaarlijk was dit gas niet: eenmaal ontplofte een gaskarretje en vloog door het dak van de garage heen. De gasgenerators waren eigenlijk een soort kachels en deze kregen problemen met nat weer. Speciaal voor het onderhoud onderweg reed een omgebouwde Ford personenauto rond, de Citosa-service-wagen, die een paar zakken kolen bij zich had en het wondermiddel voor alle kwalen: een kan echte benzine.

Arbeitseinsatz

Behalve het ontslag van de helft van zijn chauffeurs in het begin van de oorlog raakte Jelle Kok tijdens de oorlog geen personeel meer kwijt. Dat was elders anders.

Na mei 1940 moesten de werklozen op straffe van verlies van uitkering naar Duitsland om daar te gaan werken. Een aantal mensen ging vrijwillig naar de oosterburen.

Eind 1941 waren ruim 180.000 mannen naar Duitsland gegaan. Een derde deel keerde na het eerste verlof niet meer terug omdat velen in de redelijk lopende Nederlandse economie werk vonden.

Begin 1942 werden de economieën binnen het Duitse Rijk gerationaliseerd. Zogeheten luxe bedrijven konden de poorten sluiten, prioriteit werd gelegd bij de productie van basisbehoeften en oorlogsbenodigdheden. Arbeid moest zo effectief mogelijk worden ingezet. In februari werd de werkweek tot 48 uur uitgebreid zodat de overbodig geworden arbeiders naar Duitsland konden. In 1942 en 1943 vertrokken zo 242.000 mensen. Een even groot aantal dook echter onder en verdween deels in het zwarte werk. Hierdoor, en doordat de arbeiders in Duitsland veelal ongeschoold werk kregen, was het effect op de productiviteit van het totale Duitse Rijk niet erg positief.

Een Citosabus met een gasgenerator aan de achterzijde. In de wintertijd was de bus ook een dankbaar middel om in de Stationstraat sleerjes aan vast te haken (foto: H. Schans).

Vordering van machines

J. van Doornen

'De melkfabriek Zelandia, eigendom van Brinkers, stond reeds lang stil door alle distributiemaatregelen. Daardoor viel het oog van de bezetter ook op deze fabriek. Er kwamen Duitse ambtenaren en militairen kijken en het was raak! Ook kwamen er ambtenaren van een of ander Rijksbureau aan te pas. Deze waren wat wij noemden "goed" en die zijn er na lange onderhandelingen in geslaagd te bereiken, dat de machines aan Roemenië geleverd moesten worden in ruil voor graan. Een pracht transactie waarvan niemand van ons geloofde dat hij door zou gaan. (...)

Toch kwamen er Duitse militairen als taxateurs en ze vonden in de fabriek een paar vaten benzine. Toen was de boot aan: hoe konden er vaten benzine in een stilstaande fabriek staan? (ze waren in werkelijkheid van de ondergrondse om direkt bij de bevrijding voor onze auto's te dienen!)

De morgen na deze ontdekking, waar ik bij geweest was, liep ik 's morgens op het trottoir langs het bureau van de marechaussee, toen een auto stopte waaruit dezelfde vorderaars stapten van de vorige dag. Ze zwaaiden met een machinepistool en pakte mij in mijn kraag en namen me mee naar binnen. Meer dan een uur heeft een officier mij "verhoord" en dreigde steeds maar met dat pistool: van wie die benzine was? Deze was zeker van de terroristen? Ik wist natuurlijk niet wat terroristen waren en verklaarde dat ik nooit meer in de stilstaande fabriek kwam. Ik ben nooit te weten gekomen of ze andere inlichtingen hadden, maar ze vertrouwden mij blijkbaar niet. Tenslotte (en dat is mij ingegeven, heb ik altijd gezegd) zei ik in het Hollands: "Als ik hier iets mee te maken had, zou ik dan hier vanmorgen zomaar gelopen hebben?" Hij vroeg wat ik anders gedaan zou hebben en ik antwoordde dat ik dan ondergedoken zou zijn, als hij wist wat dat betekende. Hij keek mij heel lang vreemd aan en zei toen: "Sie haben recht" en ik mocht gaan. Wat een opluchting! (...)

Iemand uit Scheveningen had opdracht gekregen de machines te slopen. Er kwam een man om hierover te praten. Ik polste in welke partij de man zat en mij bleek al gauw dat hij er weinig voor voelde en het alleen deed om wat te verdienen om zodoende aan eten te komen. Hij vroeg of er nog wat groente te krijgen was in Zoetermeer. Ik ben toen met hem naar de Rokkeveen gegaan naar een boer met een land met spruitjes. De plukkers waren juist opgehouden maar als die man zelf wilde plukken dan mocht dat wel. Nog zie ik hem het land instappen, nota bene met lakschoenen aan. En toen wist ik genoeg! Ik heb hem met wat "geldelijke voorschotten" en wat eten enkele weken aan het lijntje weten te houden. Er is geen machine gesloopt'.

De spanning nam toe: op 29 april 1943 werd bekend gemaakt dat het in 1940 gedemobiliseerde leger van zo'n 300.000 man in krijgsgevangenschap zou worden weggevoerd. In de maanden daarvoor waren studenten al opgepakt. Joden hadden vanaf

mei 1942 een gele ster moeten dragen en waren vervolgens successievelijk weggevoerd naar de kampen Vught en Westerbork, doorgangsstations voor de vernietigingskampen. Daarnaast was het duidelijk geworden voor de Nederlanders dat Duitsland niet

onoverwinnelijk was: Engelse en Amerikaanse legers waren in Noord-Afrika geland, de Duitse troepen waren tegengehouden bij El Alamein en hadden bij Stalingrad in Rusland een compleet leger verloren.

Deze zaken bij elkaar leidden op 29 april 1943 tot een uitbarsting. Overal in het land

ontstonden stakingen. De bezetter antwoordde met arrestaties en executies. De wil om enigszins met de Duitse bezetting mee te werken nam zienderogen af. Velen die ter arbeid naar de oosterburen moesten vertrekken doken onder.

Nummer 107936, Stalag 12, Barak 9

R.A. Roos

Robert Roos werd op 24-jarige leeftijd als voormalig dienstplichtige weer opgeroepen als krijgsgevangene. Uit angst voor represailles bij zijn familie dook hij niet onder.

'Het was 14 juni 1943, dat was Tweede Pinksterdag, dat we ons eigen moesten gaan melden in Amersfoort, in uniform. Wij gingen 's morgens hier met bijna de hele familie op stap, de Stationsstraat over naar het station. De zware houten koffers op een transportfiets. Terwijl wij daar op het station kwamen, stonden daar al verschillende andere Zoetermeesters. Onder andere Piet en Rien de Keyzer en Henk Kruithof met de familie, die zich ook moesten melden.'

In een gesloten wagon met kleine raampjes werden zij na enkele weken kamp Amersfoort naar een onbekende bestemming vervoerd. Op een van de tussenstations kwamen ze andere sterk vermagerde Zoetermeesters, Henk Houtman en ene "Koot van de Voorweg" tegen, die hen vanachter prikkeldraad toeriepen dat ze vooral eten moesten bewaren. Uiteindelijk kwamen de vier Zoetermeesters terecht in Tjecho-Slowakije te Brux. Samen met 60.000 anderen van velerlei nationaliteiten werkten zij in een enorm complex tussen de kolenmijnen aan een fabriek voor synthetische benzine. De levensomstandigheden waren erbarmelijk.

'Huidluizen is weer iets anders, die kropen in je huid, die kropen er gewoon in en als je dat nog maar iedere dag trouw bijhield dan kon je daar wel mee leven. Maar er waren natuurlijk jongens genoeg die al zo verslapt waren, dat als ze 's avonds van hun werk afkwamen op hun bed neerploften, geen lust, geen zin meer hadden om hun pannetje soep te halen, waar ze eigenlijk de kracht niet meer voor hadden, die je dan probeerde mee te brengen voor elkaar. Ontluizen, dat konden ze helemaal niet meer, daar hadden ze helemaal de moed niet meer toe. Er waren er bij, die bijna rauw gevreten waren waar bijna geen vel meer opzat. Dat was van de huidluizen, die vreten als het ware dat op. Een wandluis,

Barakken in het doorgangskamp Mühlberg waar Roos onder meer H. Houtman en ene Koot tegenkwam (collectie R.A. Roos).

dat was een vies ding. Als je die probeerde dood te maken, dan stonken ze als een ik weet niet wat. Dat was een akelige, nare lucht. We probeerden ook wel heel de barak met zwavel te gooien. Daar kregen we dan ook een oplossing voor, dan hadden we een soort kolenbak, dat was een ijzeren kolenbak en dan probeerden we alle ramen en deuren af te plakken. Dat werd 's morgens, als we naar het werk gingen in de brand gestoken en dan probeerden we daarmee de luizen, maar ook hoofdzakelijk vlooiën, want dat was ook iets verschrikkelijks, om die kwijt te raken. Dan kwam je 's avonds om zes uur terug en dan stonk heel die barak tot en met en dan moest je de ramen en deuren opendoen.(...)

Je mocht natuurlijk niet praten, met geen burgers, maar ik had op een gegeven moment toch een Tsjech te pakken waar ik "sucretjes" van kreeg die ik dan inruilde voor mijn horloge als onderpand; daar kreeg ik uiteindelijk 100 doosjes sucretten voor. Wat moest ik met die sucretjes doen? Die verruilde ik later weer met een Engelsman, die kregen Engelse pakketten. En die kwamen altijd suiker te kort, want die dronken ontzettend veel thee. Dan kreeg ik daar voor ieder pakje drie sigaretten. Dan had ik 300 sigaretten. Die sigaretten verkocht ik weer later aan een Italiaan voor 10 Mark stuk. Dan had ik 200, 300 Mark bijna iedere dag. Daar had ik niets aan, want je mocht geen geld hebben. Dan liep ik de hele dag te leuren, die hele fabriek in de rondte en dan vroeg ik aan iedereen of ze iets te eten hadden, dus of het een half pond meel was of een pond meel of een brood, het gaf allemaal niet wat het kostte of dat nou 100 gulden, of 100 Mark of 200 Mark, dat gaf allemaal niks. Daar had ik op een gegeven moment zo'n handel in. (...)

We hebben daar zo'n verschrikkelijke kou en winter gehad. We hadden van die klompschoenen aan, nou, dan zat de sneeuw er zo dik onder, dat je bijna niet lopen kon. Het was een verschrikking, je had geen kleren, je had geen eten. Ik heb wel cementzakken aangehad, cementzakken waar je mouwen in knipte. Waar je een gat in knipte om het maar warm te krijgen.(...)

Ja, thuis had ik verkering. Ze werkte in Zoetermeer op de Broekweg. Je dacht nooit anders en je praatte nooit anders dan over je meisje en je thuis. Het meisje waar ik mee getrouwd ben. Nogmaals, er waren dagen zat waar je nooit anders over praatte dan over je meisje, over eten en over thuis. En twee jaar lang dacht je: Morgen is het afgelopen.(...)

Toen wij terug kwamen moet je niet denken dat wij als prins Bernhard binnen gebaald zouden worden. Het is me wel erg tegengevallen, dat we toen mensen tegen kwamen, die zeiden: "Zullen we je wel een hand geven?" Dat was dus een domper op onze terugkeer. En dat mag u gerust weten en dat heeft eigenlijk jaren geduurd. Waar ik zo nu en dan nog wel eens last van heb'.

Het kamp in Tjecho-Slowakije waar Robert Roos als dwangarbeider zat tussen 1943 en 1945; met cirkels zijn rechtsmidden Robert Roos aangegeven, links Henk Kruithof en boven Rien de Keyzer (collectie R.A. Roos).

Werken in Duitsland

Ook in Zoetermeer vertrokken mogelijk enige honderden mannen via het keuringsstation Gouda naar Duitsland om daar te gaan werken. Boerenarbeider Chris Bolleboom uit Zoetermeer werd ook opgeroepen. Hij had thuis vele monden te voeden, uiteindelijk zestien kinderen, zodat een van de zoons in zijn plaats naar Duitsland ging. Sommigen werden goed behandeld en kregen werk dat beviel, zoals velen in de landbouw. Zij die in fabrieken terecht kwamen, werden in kampen gehuisvest en stonden vaak bloot aan een slechte behandeling of geallieerde luchtaanvallen op steden en industrieën.

Het thuisfront werd via brieven op de hoogte gehouden van de belevenissen van de arbeiders in het verre Duitsland. Ook in Zoetermeer zelf werd aan de mensen in de Arbeitseinsatz gedacht. Kapelaan W.B.J. Wüst, die in 1942 in de Nicolaasparochie was komen werken, zette een actie op touw: de meisjes en vrouwen van de zogeheten Mariacongregatie zorgden eind 1943 voor pakketten die naar arbeiders in Duitsland werden gezonden.

Andere arbeiders probeerden uit- of afstel te krijgen omdat zij werkzaam waren in belangrijke bedrijven, bijvoorbeeld in de landbouw. P.J. Goedegebuure van de Schinkelweg 41 bleek bijvoorbeeld onmisbaar in het gelijknamige bedrijf dat oude materialen ophaalde voor hergebruik.

Terugtocht uit Berlijn

G.C. van Leeuwen

In 1942 werkte George van Leeuwen op een carrosseriefabriek in Rijswijk toen Duitsers langskwamen en een aantal mannen aanwezig om in Duitsland te gaan werken. De 36-jarige Van Leeuwen was één van hen en kon thuis zijn koffers inpakken en vrouw lief gedag

zeggen. Hij moest in Berlijn met vele anderen bij Siemens gaan werken. Eerst werd hij in een kamp gehuisvest, later in een villa bij een aantal studenten. De bombardementen van de geallieerden zijn hem altijd bijgebleven, alsook zijn terugreis op het eind van de oorlog:

'Ik kwam thuis na de oorlog in 1945. Toen Hitler dood was, was ik nog in Berlijn. [30 april, red.] De huizen in Duitsland hadden schuilkelders en daar zaten wij dan in als er gebombardeerd werd. En toen die Russen binnenkwamen, de Russische legers binnenkwamen, dat was zo'n geweldig iets hè, want wij dachten dat die Duitsers veel hadden, maar die Russen hadden nog veel meer. (...) We zaten al een dag of drie vier zonder eten in de kelder, je kon er helemaal

Visumstempel in het paspoort 'nur für Berlin' van George van Leeuwen ten behoeve van de Siemens-Schuckertwerke A.G. te Berlijn, 1942-1945.

niet uitkomen. Toen het dan een beetje rustig werd, zijn we naar buiten gegaan. Russische officieren die vloeiend Duits spraken zeiden dat we daar vandaan moesten. Want op die plek waar wij zaten, daar gingen ze een stelling bouwen voor telefoon en voor radio.

Die officier zou ons de weg wijzen en wees ons de weg naar het oosten, want in het westen werd nog volop geschoten. Daar ging het gewoon door, tot de Elbe, dat was eigenlijk de demarcatielijn. Hij zei: "dan moet je naar het oosten gaan, en dan ga je daar op de trein en dan ga je over Odessa naar huis". Nou was het een geluk, want ik was niet zo bijdehand, dat die studenten ook bij mij waren. Ze zeiden: "Van Leeuwen, hou je nou maar aan ons vast, want als je over Odessa gaat, kom je nooit meer thuis!"

De Russen geleidden ons naar het oosten en wij waren gepakt en gezakt en een paar Russen er voor met paarden en een paar Russen er achter met paarden. Toen we over een rivier waren, gingen ze terug en lieten ze ons gaan. Ze dachten vast: "Die gaan wel naar het oosten." Toen zeiden die studenten: "Weet je wat we gaan doen? We wachten hier eventjes rustig en dan gaan we weer over de pont terug en dan gaan we naar het westen. Als we ooit nog een keer thuis willen komen dan moeten we wel naar het westen en niet naar het oosten." We zijn toen gaan lopen, drie weken lang. Telkens stuitten we op de oorlog. Je liep over lijken, over dode paarden, over van alles, want ze ruimden niks op. Als het dan weer té gevaarlijk werd, als er té veel geschoten werd dan stopten we. En dan gingen we maar gewoon een huis binnen en gingen slapen. De bedden lagen opgemaakt, want de Duitsers waren al vooruit gevlucht; dus alles was leeg, alle steden, alle dorpen die je passeerde, daar woonde niemand meer. (...) Op een gegeven moment zijn we de Elbe overgestoken.

Daar lag de grens tussen de Russische en ander geallieerde troepen. Met de trein kwam Van Leeuwen via Maastricht, waar iedereen gecontroleerd werd, uiteindelijk weer thuis.

Spotprenten over de inlevering van metalen en radio's uit 1943 (uitgave: De Bezige Bij).

Een tweederangs Nederlander

M. Nieuwets

'Het was gewoon arbeidsinzet, 19 en 20 jaar, die moesten allemaal vertrekken. We zijn gekeurd in Gouda. Toen zijn we in Duitsland gekomen en daar zijn we nog eens een keer gekeurd. Er zijn er toen ook nog afgekeurd voor de fabriek. En er was er eentje bij, die plaste in bed, die is naar huis gestuurd. Of hij het expres deed weet ik niet. (...)

Eerst werkte ik bij een fabriek, dat was wel even wennen, daar kregen we van dat zware brood. Op stukken geschut moesten stukjes gezet worden met klinkbouten en die moest je dan aanpassen, nou, dat zinde me helemaal niet. De ene week werkte je 's nachts en de andere op de dag en de eerste nacht heb ik de hele nacht in de schuilkelder gezeten. Er werd niet gebombardeerd, maar er gingen vliegtuigen over. (...)

Toen kwam ik bij een Gouwenaar. Die was aan het biertanken, aftappen zogezegd in flesjes en een flesje bier drinken en toen kwam die boer naar me toe. Hij zegt: "Ben jij ook Nederlander." Ik zeg: "Ja." Nou, en dat liet hij zo en een paar dagen later was ik er weer. Hij zegt: "Zou je hier ook willen werken?" Ik zeg: "Nou, als dat zou kunnen." Toen zat ik nog op die fabriek. Nou, toen zegt hij een week later: "Kom maar met je spullen, dan kan je maandag aan het werk." Nou, ik heb dat gedaan. Dan was ik aan het bier tappen en die lege vaten rolden we boven de weg, want daar was een opslagplaats. Twee polities van de fabriek: "Werket die en die hier?" Ik zeg: "Ja, dat ben ik." "Mee naar de fabriek!" Ik zeg: "Dan zal ik het even tegen mijn chef gaan zeggen." Nou, die heeft ze even te woord gestaan....

Ik heb ene keer een bombardement meegemaakt. Toen vielen ze vijf meter bij me vandaan. (...) Ik hoorde ze komen en ben plat op de grond gaan liggen. Dat is mijn geluk geweest hoor, want anders was ik er niet meer geweest. Ik had zo veel grond op me. Wat bloot was, was blauw en ontveld, m'n gezicht ook. Ik durfde vaak niet meer naar buiten 's avonds als die vliegtuigen overkwamen.

Bij de boer heb ik drie maanden in de tapperij gestaan en toen ben ik met verlof geweest naar huis en toen zat er een jongen van een jaar of 17 op kantoor en die moest in dienst. Hij zegt: "Ik kan niets meer krijgen, dus moet jij maar op het kantoor komen". Ik hoefde enkel maar te zorgen dat het bier wegkwam en zo. Ik heb het best gehad. Het dagwerk kon ik wel in een uur. En iedere dag bracht ik geld naar de bank, want toen ging dat betalen nog niet over de bank. Ik liep wel met 200 Mark in mijn zak en ook nog een keer, die boer had een jachthuis staan in een andere plaats en daar hing zijn geweer en hij zegt: "Nou gaan we vandaag jagen" en dan moest ik in die andere plaats zijn geweer halen en dat mocht natuurlijk helemaal niet. (...)

We zijn door de Amerikanen met grote vrachtauto's naar Limburg gebracht, naar Rimbach. Toen zijn we over de Rijn gegaan, over die pontons en toen zag ik daar die twee torens staan, de rest er omheen was gebombardeerd. Die twee kerken waren blijven staan. Je begrijpt het niet! Nou, toen hebben we een dag of tien daar in zo'n kamp gezeten en toen zijn we daar ingekwartierd bij mensen. Ik ben 16 juni weer thuis gekomen. Ze hadden een jaar niets van me gehoord en bericht gehad dat ik dood was. Toen kwam ik op het gemeentehuis en toen zeiden ze: "Jij ben een tweede klas Nederlander, jij hebt in Duitsland gezeten." Ik zeg: "Mooi!" "Je hebt in Duitsland gezeten." "En je pas, we willen je pas hebben." Ik zeg: "Die heb ik niet meer. Die ben ik kwijt."

Brieven uit Duitsland

Kapelaan W. Wüst was tussen 1942 en 1945 werkzaam in de Zoetermeerse Nicolaasparochie. Hij organiseerde onder meer de samenstelling van voedselpakketten voor arbeiders die in Duitsland werkten. Deze schreven hem na ontvangst brieven.

B.M. Luiten, G.B.A. van der Burg en R. Bolleboom uit Hamburg, 20 december 1943:
'Ik zal u namens mijn twee andere kameraden en ook mijzelf even 'n kort woordje schrijven. Het is feitelijk enkel maar 'n woord van dank voor uw milde gaven die wij heden in ontvangst konden nemen.(...) Ik voor mezelf vind het iets geweldigs wat u tot stand hebt gebracht. Wij wisten er uit brieven van thuis al van want zo iets konden ze natuurlijk niet verzwijgen. Dus wij waren in blijde verwachting op de komst van die pakketjes. (...) Wij stonden versteld over zoveel moois en goeds wat het pakketje bevatte. Alles was nog in prima staat en we zullen het met de aanstaande feestdagen in goede gezondheid, waarin we nog steeds verkeren, en met smaak opeten. En dan gaan vanzelfsprekend bij iedere hap onze gedachten naar u en naar de milde gevers ervan uit.(...)

Wij bevinden ons in de grote haven- en fabrieksstad Hamburg. Hier hebben wij het tamelijk goed. En dit hoort u misschien wel graag: wij kunnen nog geregeld iedere zondag de katholieke kerk bezoeken en onze plichten naar behoren vervullen. Hier in de kerk, de H. Bonifatius heet hij, is 'n kapelaan die heel goed Hollands kan verstaan en spreken, dus dat is wel fijn en gemakkelijk voor ons wanneer wij te biecht gaan. Want in het Duits zou het niet meevallen. Wij gaan trouw om de drie weken te biecht en ter communie en iedere zondag naar de H. Mis, behalve natuurlijk wanneer wij moeten arbeiden.

Wij liggen hier op 'n gezellige kamer en veertien Hollanders alle van 20 en 21 jaar, dus dat is wel fijn. En van die veertien zijn er acht katholiek. Het zijn alle heel aardige en nette jongens en we werken bij dezelfde baas. Daar echter zijn wij niet zo heel goed over te spreken. Hoe dat precies zit, vertellen wij u wel eens precies in de volgende brief (...). Het werk wat wij doen is ook niet zo heel erg naar onze zin want wij werken geen van drieën in ons eigen vak.

Kapelaan W. Wüst, die tussen 1942 en 1945 in de Nicolaasparochie werkte (parochiearchief H. Nicolaas Zoetermeer)

Wij werken op 'n groot bedrijf dat ons geregeld uitleent aan de stad en dergelijke om allerlei karweitjes op te knappen. Maar enfin, we hebben het goed van eten en drinken dus we zullen maar niet klagen. Hierna komt wel weer een betere tijd.

Wij hebben hier veel meegemaakt, al is het enkel maar de bombardementen op Hamburg. Dat was iets verschrikkelijks wat die Engelsen hier gedaan hebben. Ons leven heeft aan een zijden draadje gehangen, maar wij stelden ons vertrouwen in God en die heeft ons gebed verhoord en ons het leven doen behouden'(...).

Abram Smits uit Venendorf in Brandenburg, 24 december 1943:

'Weleerwaarde Heer kapelaan,

Op de eerste plaats wens ik u een zalig en gelukkig kersfeest en nieuwjaar. In de hoop dat het volgend jaar voor ons allen beter mag wezen als dat dit jaar geweest is. En dat het ons de lang begeerde vrede mag schenken.

En dan in de tweede plaats hartelijk dank voor uw schitterende pakket wat ik van u ontvangen heb.(...)

Als ik zondags naar de cantine geweest ben om te eten en naar de H. Mis geweest ben, dan is voor mij de zondag al weer voorbij. We zitten hier een dik uur lopen van de stad af. Dus om 's avonds nog ergens heen te gaan komt ook weinig van. Wat natuurlijk weer niet wil zeggen dat we die avonden in ledigheid door moeten brengen. Daar zorgen de kapotte sokken en dergelijke dingen wel voor! En het schrijven natuurlijk niet te vergeten.

De post komt de laatste tijd gelukkig nog al goed door. We hebben een tijd gehad dat er haast geen post kwam. Maar dan voelt men zich helemaal verlaten'(...).

Jac. Opdam uit Premnitz en Doberitz, 15 december 1943:

'(...) en ik hoop dat in het jaar 1944 Onze Lieve Heer de lang verwachte vrede zal schenken over de gehele wereld. Mijnheer pastoor [A. Leusen, red] ik heb uit een brief van thuis vernomen dat u ziek was (...). Mijnheer kapelaan, ik hoorde van een voormalig D.W.O.-lid dat de RK Voetbalclub opgeheven is; nu dat betreurt ik ten zeerste want ik heb er altijd zo gezellig in gevoetbald (...).

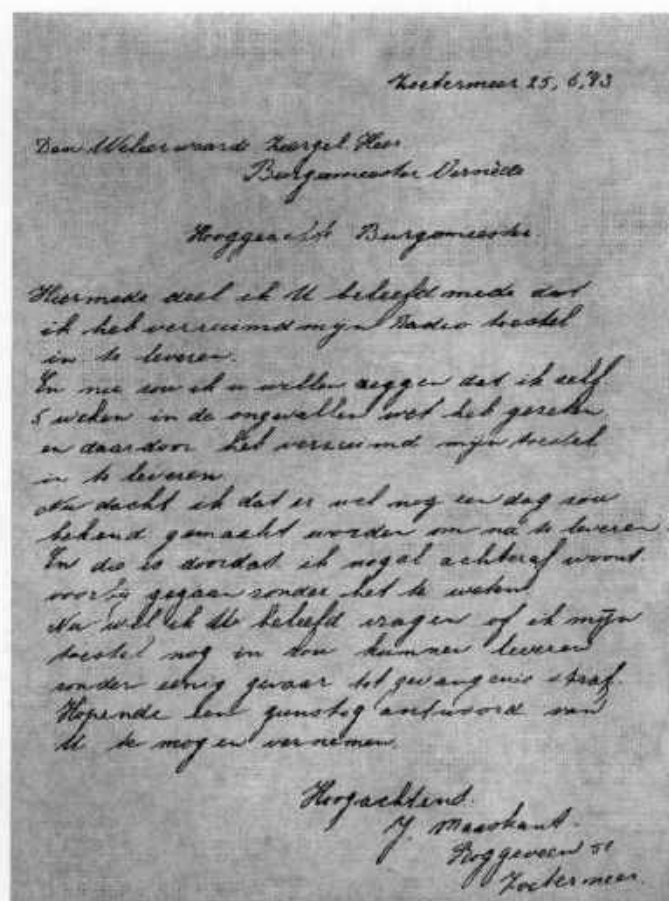
Wat het eten betreft mogen wij niet klagen, al is het zo nu en dan wel eens "Bloss Wasser mit Weiskohl". Als bijvoorbeeld maandagavond: de aardappelen glijden tussen je tanden uit als je niet oppast. Maar wij zullen maar niet klagen, want ik denk altijd zo, er zijn er genoeg die het slechter hebben' (...).

Kapelaan W. Wüst heeft een speciale vrijstelling voor de Arbeitseinsatz (parochiearchief H. Nicolaas Zoetermeer).

Inlevering van metalen

Hergebruik van materialen was vanaf het begin van de oorlog belangrijk omdat grondstoffen schaars waren. Al in mei 1940 werd opgeroepen om kastanjes, eikels en beukennoten te verzamelen; eigenaren van bomen moesten rapers op hun erf toelaten. Op school moest papier worden ingezameld, per 100 kilo kreeg men dan 79 cent premie. De firma Goedegebuure werd belast met het per wijk ophalen van oude materialen. In juni 1941 werd een verordening uitgevaardigd waarbij non-ferro metalen moesten worden ingeleverd. In Zoetermeer brachten 835 mensen 1700 kilo aan metalen naar het verzamelpunt, vooral messing en lood. 333

J. Maaskant put zich in juni 1943 uit in verontschuldiging dat hij zijn radiotoestel niet tijdig kon inleveren (gemeentearchief Zoetermeer).

anderen deelden mede niets te hebben en twaalf inwoners waren na de oproep niet op komen dagen. Een paar Zoetermeesters kregen vrijstelling voor bepaalde voorwerpen waaraan men zeer was gehecht: Annetje E. Groenheijde-Ceelen mocht een herinnering aan haar overleden moeder behouden en C.L.J. Bos 'een koperen pot omdat hij deze van een Javaanschen prins cadeau gekregen heeft'. Weer anderen verstopten hun spullen. Zo begroef Arie Steenwijk aan de Stationsstraat al zijn koperen ketels, kannen en schalen. Pas vijftig jaar later werd het weer teruggevonden.

De daaropvolgende tijd werd nog meer gevorderd. In 1943 volgden communicatiemiddelen, zoals de schrijfmachines van onder meer de bedrijven Nutricia, Brinkers, Noordam en Van Well. In juni moesten alle radiotoestellen worden ingeleverd. 301 radio's werden gebracht, alleen die van de burgemeester, het hoofd van de Luchtbeschermingsdienst en de marechaussee mochten blijven staan. De radio's werden in het pakhuis van boterhandelaar Noordam opgeslagen en 's nachts door een speciaal aangestelde ambtenaar bewaakt.

Klokgelui verstomd

Sommige metalen voorwerpen konden helaas niet worden verstopt. Het koperen elektriciteitsnet dat bovengronds liep, werd vervangen door ijzer. Ook de klokken in de torens van de hervormde, katholieke en gereformeerde kerken waren te omvangrijk. Op 15 februari 1943 werden zeven klokken van 40 tot 1440 kilo brons uit de torens getakeld en weggevoerd door een bedrijf uit Heerlen; een klokje uit de Oude Kerk 'dook onder' in Alblasterdam en werd daar gebruikt als alarmklok. De meeste weggevoerde exemplaren werden omgesmolten tot onder meer granaathulzen. Enkele klokken werden na de oorlog weer gevonden, waaronder

gelukkig Zoetermeers oudste klok, uit 1574. De Luchtbeschermingsdienst maakte zich grote zorgen over de gevolgen van het weghalen der klokken: immers, bij calamiteiten kon de bevolking niet meer worden gewaarschuwd. De burgemeester stelde zelfs voor het klokgelui van de drie kerken op

grammofoonplaat vast te leggen voordat ze weg waren. En door de sloopwerkzaamheden bij het weghalen van de klokken was de uitkijkpost in de Oude Kerk een gevaarlijke verblijfplaats geworden en dienden eerst enige reparaties te worden uitgevoerd om 's nachts veilig bovenin te kunnen staan.

Het leven ging gewoon door

uit het dagboek van N. Nieuwenhuijsen

25 juli 1943

Vanmorgen ter kerke geweest. Er werd afgekondigd, dat de kinderen uit de stad woensdag a.s. zullen arriveren. De dag verder bij Boon geweest. Genoten van prachtig zomerweer. 's Middags bij Dien thee gedronken. Vanavond na kerktijd bij Leen op visite geweest. Vanavond geen radio gehoord.

30 juli

Vandaag was Gerrit Pars weer terug van 2 dagen vakantie. Zelandia [eigendom van Brinkers, waar N. werkte, red] aanzegging gekregen, dat de fabriek gesloten moest blijven. Eerst was het een tijdelijke maatregel, maar nu is de sluiting bestendigd. Personeel zodoende weer voor moeilijkheden.

Vanmorgen werden we opgeschrikt, doordat er een Amerikaansche bommenwerper brandend aan de Bleiswijkseweg was neergekomen. Natuurlijk ontzettend veel mensen er naar toe. Trouwens de heele dag door. 't Leek wel een bedevaart. Vanavond kwam het bericht door, dat er 2 Canadeezen gevangen genomen waren. Een ervan was gewond. In 't dorp gaf deze kwestie veel opschudding. De Duitschers werden woest, omdat diversche mensen gingen zwaaien en lachten tegen deze 2 piloten. Een jongen hebben ze in de bus getrapt, afgeranseld met z'n drieën en toen in Voorburg er uit gegooid. Hij moest z'n naam opgeven ('t was geen Zoetermeerder). De mensen zijn bang dat deze kwestie straf uit zal lokken.

Vanavond met Annie nog even naar de plaats des onheils geweest. Lectuur bij Boon vandaag meegenomen voor de Noordoostpolder. Alzoo was dit een dag vol sensatie. 't Was in deze oorlog nog niet gebeurd, dat een vliegtuig in Zoetermeer was geland.

Van R. Roos hebben ze thuis ook bericht ontvangen. Hij is ca. 6 weken weg naar Duitschland als krijgsgevangene. Vanavond laatste orgelles gehad voor de vakantie.

5 augustus

(...) op 't oogenblik dat ik zit te schrijven regent het weer heerlijk. Maar nou ja, er komen nog meer dagen zullen we hopen. Anton de Gelder is ook overwachts over uit Duitschland. Hij zag er goed uit.

Vandaag is ook bekend geworden, dat mannelijke personen boven 16 jaar niet meer in de Noordelijke Provincies mogen komen of vertoeven, d.w.z. die er niet woonachtig zijn. Dit is waarschijnlijk gedaan om de onderduikers in het vaarwater te zitten. Een strop evenwel voor

Henk, want nu kan hij a.s. zaterdag niet naar Deventer toe.

Gerard is ook met de trein van 1 uur uit Den Haag gekomen. Op kantoor werd het 't beste gevonden, dat hij maar naar huis ging. Dit staat in verband met de verordening, dat jongens geboren in 1922, '23 en '24 niet meer bij een werkgever in dienst mogen zijn. Hij kijkt het nu eerst maar eens af. Fijne boel hoor!

Ben Veldhuijzen moet zich volgende week voor de arbeidsinzet melden. Er zij er nu al heel wat weg uit Zoetermeer. Ja, we zullen nog harde dingen meemaken eer dat de Mof op z'n knieën ligt. Fijn als we alles in 't geloof kunnen dragen, wetende, dat God regeert en Hij alleen.

Vanavond zijn we even bij elkaar geweest als Lectorcommissie om de opgehaalde boeken van de N.O.P. in 't vergaderlokaal te brengen. We hadden al 80 boeken en nog was alles niet binnen. Tevens besloten we volgende week donderdag weer te vergaderen. Vandaag een doodsbbericht ontvangen van een zoontje van Kraal, 2,5 jaar oud. Nu is het half twaalf geweest, dus ik ga slapen.

9 augustus

Vandaag is zwager Jaap jarig. Op Sicilie zou 't nog 2 dagen duren zou er door de radio gezegd zijn. 't Is maar te hopen. Vanmiddag zijn er 3 kinderen begraven. Deze waren gestorven aan bloed-diarhee. Ze zeiden, dat er reeds 70 of 80 gevallen in 't dorp geconstateerd waren.

Vanavond zijn we allemaal naar Jaap geweest om z'n verjaardag te vieren.

14 augustus

De heerschende ziekte heeft een kind van E. Verboom getroffen. Gisteren is het gestorven. Er zijn nu meen ik 6 of 7 sterfgevallen. Er staan nu borden in de gemeente voor de Duitse weermacht, dat ze zich niet met de burgers mogen ophouden. Eten of drinken in de cafe's is voor hen verboden. Men zegt dat de ziekte bij de Moffen vandaan komt. De menschen, die het nu krijgen schijnen direct naar het ziekenhuis te gaan. 't Is te hopen dat God ook hier ingrijpt. We dachten er eerst nogal licht over, maar 't werkt terdege door. Gelukkig zijn er ook gevallen, waarin beterschap is ingetreden...

21 augustus

Op kantoor weer een drukke morgen. Ik ben tenminste genoodzaakt geweest om vanmiddag door te werken. De Heer Vlot ging weer aardig te keer. Hij vertelde ons, dat hij van plan was om er uit te stappen. Vanmiddag heeft de Grune Polizei controle uitgeoefend, op de hoek van de Stationsstraat. 't Is tegenwoordig oppassen voor de jongelui. Gerard met z'n vrienden was gaan zwemmen naar de Noord Aa. Jan Beimers is ze gaan waarschuwen, dat ze maar even weg moesten blijven. Ze waren echter spoedig weer verdwenen. Vanavond is Miep gekomen uit Deventer. Fijn voor Henk. De geallieerden hebben weer een paar eilandjes bezet. Het weer is weer een beetje van streek. Het is nog wel warm, maar op 't oogenblik regent het. Ik ga nog een paar cigarettten draaien en dan naar bed. J. Boon kwam vanavond ook onverwachts thuis.

2 september

(...) Van R. Roos hadden ze bericht gehad. Hij zit nu op een plaats bij de grens van Tsjecho-Slowakije. Hij schijnt ook hard te moeten werken. 't Is natuurlijk slavendienst. Verder nieuws weet ik niet.

In Rusland gaat het goed vooruit. Ik wilde wel, dat de oorlog afgelopen was. We zitten er nu

4 jaar in. Ik heb nu een aardig salaris bij Brinkers, maar aan de andere kant is er weer zooveel dat een huwelijk tegenhoudt. Maar: Moed en Vertrouwen.

19 september

(...) Vanmiddag is er een Duitse jager neergestreken of gevallen achter bij Glijnis op het land. De piloot kwam er ongedeerd af. Izak Roos was ziek, zoodat neef Jaap het orgel speelde in de kerk. Het licht moest aangestoken worden, zoodat we wel weer gauw middagkerk zullen hebben. Ik voor mij vind 's avonds veel gezelliger. Maar ja, voor de gezelligheid kom je er nu eenmaal niet. Vanavond op de koffie geweest bij de Heer en Mevrouw Lodewijk. Bouk Wagenaar was er ook met haar man. Toen die twee vertrokken waren, kregen we nog een lekkere snaps. Netjes op Führertijd weer thuis.

23 september

Vanmorgen werd het hele dorp opgeschrikt door een overval op de distributiedienst. Jaap Havenaar was met de koffer achterop op weg naar Hazerswoude begeleid door 2 marechaussees ook uit Hazerswoude. De overval was in tijd van zucht gebeurd vlak bij het kerkhof van Hazerswoude. Vanmiddag is Jaap met de politie al verhoord en morgen moet de heele uitreikingsploeg naar Rotterdam om verhoord te worden. 't Is voor het Vaderland zeiden de overvallers. 't Is natuurlijk jammer voor de personen die de dupe zijn. 't Is maar te hopen dat ze er goed van af komen. Op nog 4 plaatsen is het gebeurd.

2 oktober

In de krant stond weer een lijst van 19 personen die doodgeschoten zijn. Vreeselijk! Dit als vergelding voor de sluipmoorden die de laatste tijd gepleegd zijn. Er was ook een kennis van Henk bij. De laatste 2 of 3 jaren zijn er heel wat op deze manier de dood ingegaan. Je hart keert om als je zulke dingen leest. Vanmorgen zijn de Duitse soldaten werkelijk vertrokken. 't Is nu ongekend stil op dorp. Misschien dat het nu een week of wat rustig blijft. De weektaak is weer achter de rug. Op 't oogenblik regent het. Vanmiddag aardappelen geschild. Vanavond bij Annie geweest. Verder geen nieuws.

5 oktober

De radio was vanochtend weer niet te hooren; terwijl om 1 uur Radio-Oranje ontbrak op 't appèl. Vanmiddag moest Gerit Roos om 4 uur weg aangezien hij vandaag aantekende. Goof van Driel heeft hetzelfde lot ondergaan. Van Robert Roos hebben ze pas weer bericht gehad. Hij schijnt hard te moeten werken, maar het eten was wel goed.

Om half acht vanavond Vader weggebracht naar het Gemeentehuis, waar hij vergadering had van de Leerplicht Commissie. Het is voor hem te donker om alleen de straat op te gaan. Het eiland Corsica is nu weer geheel in geallieerde handen. Verder geen bijzonder oorlogsnieuws. Vanavond hebben ze Dirk Sentel weggehaald. Deze jongeman was namelijk thuisgebleven uit Duitschland.

6 oktober

(...) Jaap Havenaar is nu naar Vught gebracht. Het is wel erg, als je op zoo'n manier weggevoerd wordt. Vanavond bij Annie geweest om haar op te halen voor de zangrepetitie. Eerst moest ze nog naar De Hollander om nog iets te halen voor Vught. Daarna zijn we naar

Veldhuyzen gegaan om een tasch vol met levensmiddelen en bonnen af te geven. Hierna zijn we gaan zingen. Na afloop bij ons nog koffie gedronken en toen weer Schinkelwaarts [richting Schinkelweg, red]. Precies op tijd thuis.

15 oktober

(...) Piet Kalisvaart heeft bericht gestuurd, dat hij alles kwijt is geraakt met het laatste bombardement op Kassel. Ook Jaap de Boef en anderen zijn hiervan slachtoffer geworden. Je kan geloven, dat die jongens daar wat doorstaan (...) Jaap Havenaar zit nu in de gevangenis van Vught, omdat het kamp vol is. Er zijn daar tusschen de 20 en 30.000 personen opgesloten. Verschrikkelijk niet? Veel Joden zijn er aanwezig. Vandaag heb ik Versloot opgebeld of wij op een houten huis kunnen rekenen als hij eventueel gaat bouwen. Hij was zelf niet thuis, zoodat we nog geen antwoord hebben. Als we zekerheid hebben, dat hij ons geen woning kan garanderen, dan kunnen we ons op andere plannen beraden (...).

18 oktober

(...) Henk is vanmorgen afgekeurd voor de arbeidsinzet in Duitschland. Dit hadden we in 't minst niet gedacht. Hij is beklopt, moest een paar maal ademen en 't was gebeurd. Nu had hij wel eenige goede wenken en adviezen gehad, maar de dokter die hem keurde moest toch uiteindelijk de doorslag geven. We mogen Gods hand in deze zaak wel zien en dankbaar zijn, dat Hij ons voorloopig althans voor grootere moeilijkheden bewaren wil. Helaas is Jaap van tante Maaike vanmiddag op 't onverwachts opgehaald. Hij was met de trein van 3 uur uit Leiden gekomen. Hij was even thuis geweest en zou op de fiets naar het dorp gaan. Net stapte hij vanuit de garage in de poort naast 't huis en daar loopt hij in de armen van 2 verraders, ik bedoel hm! "W.A.-mannen". Nou hij mocht per gratie nog een paar boterhammen mee en de huisgenooten gedag zeggen en toen mee op de fiets naar Gouda. Het is voor mij een raadsel, dat hij nog een been in huis heeft gezet, vanaf het oogenblik dat hij wist dan en dan moet ik naar Duitschland. Maar ja, ze hebben gedacht overdag komen ze niet. 's Nachts sliep hij al niet meer thuis. (...) Verder geen nieuws.

19 oktober

(...) Vanmiddag na het eten hebben Jo en ik Miep naar de trein gebracht. Piet Kuif ging ook met dezelfde trein naar Oldenzaal en vandaar gaat hij morgen naar Duitschland. Terug naar huis zijn we bij tante Maaike aangeweest. Jaap had vanochtend juist zelf opgebeld. Oom en tante mochten vanavond na 7 uur bij hem komen. Ze mochten een koffer meebrengen met het noodige erin. Morgen zou hij naar Amersfoort gebracht worden. Vanmiddag heb ik me ontzettend op zitten winden over die smerige W.A. hier. Ik vind het een lufhartige daad, om als zogenaamd Nederlander een jongen in te rekenen ten voordeele van een vijand. Ik heb ze veracht in het diepst van mijn hart. Een jongen van smid Jongerius is er beter afgekomen. Die heeft ze aan zien komen en heeft natuurlijk direct de beenen genomen. Vanavond bij Annie geweest.

22 oktober

Veldhuyzen heeft prijsopgaaf gegeven van een keukentje inrichten. Het kwam op f 100,- à f 150,-. De waterleiding zou op f 12,- komen dat is dus f 162,-. Dan komt de lichtkwestie nog. Dus royaal genomen zal het heele zaakje f 200,- kosten. Nu is maar de vraag, wie

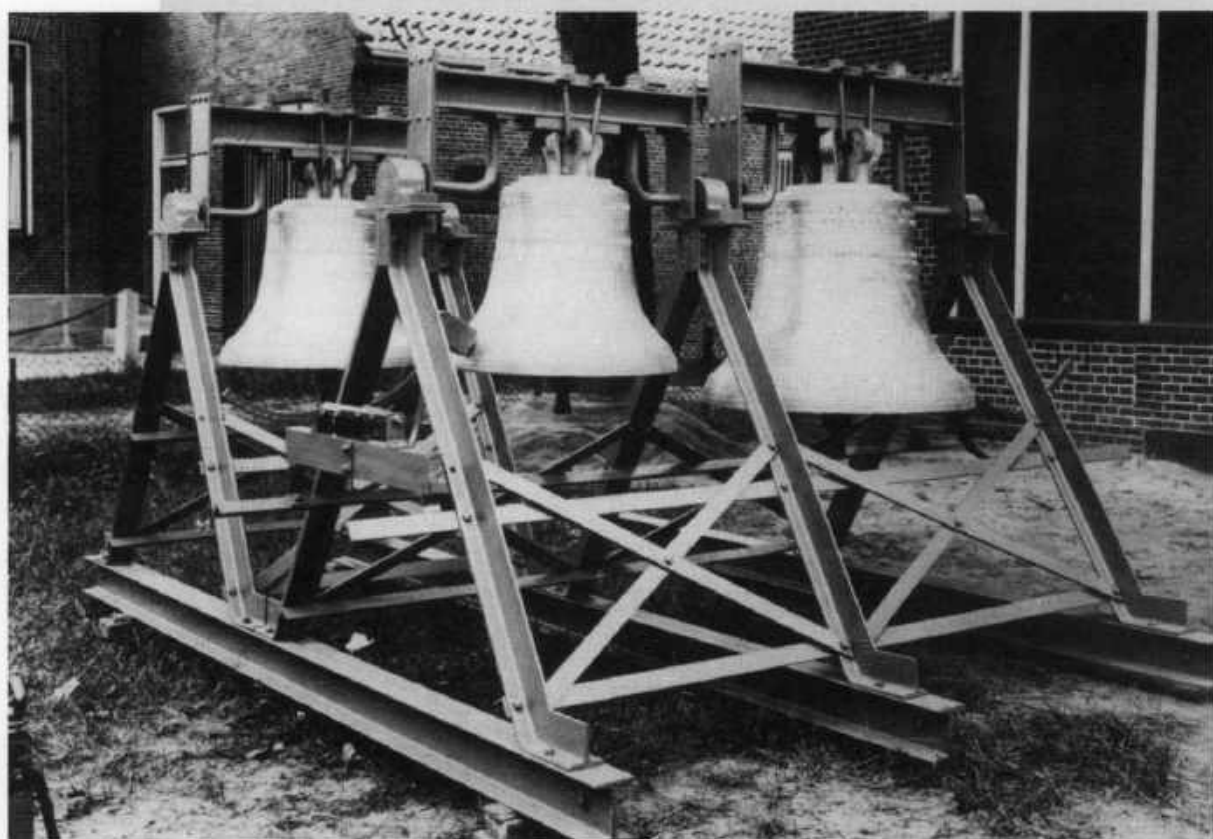
betaalt dit. Daar moet nog over gesproken worden. Er zou dan een granieten gootsteen komen, een aanrecht met kastjes en een plank om diverse spullen op te zetten...

25 oktober

Vandaag niet veel nieuws. Weinig of geen ingrijpende oorlogsberichten. De radio's moeten nu ingeleverd zijn, zoodat voorzichtigheid met luisteren geboden is. De Russen hebben Melitopol genomen. Maar goed, dat de "Anti leugenpillen" ons op de hoogte houden. De toewijzingscontroleurs hebben nu eindelijk bij de firma afgewerkt. Gerrit Pars had met een partij biljarten afscheid genomen. Cor van Driel gaat morgen weer naar Frankrijk terug.

Vanavond niet naar de vervolgcatechesatie geweest, aangezien we een kleine samenspraak moesten leren voor de bruiloft van Henny en Gerrit. Ook heb ik nog een rijmpje gemaakt op een fles advocaat. Bram v.d. Haak is ondertrouwd. Samen nog even bij Jaap v.D. geweest om een ei, teneinde de advocaat te kunnen maken'.

Niek Nieuwenhuijsen en Annie Boon trouwden uiteindelijk toch op 16 december 1943 en gingen inwonen bij zijn ouders. Tijdens de hongerwinter werd van de nood een deugd gemaakt en gingen de gezinnen samen: dat spaarde voedsel en brandstof.

De drie door Zoetermeerse boterboeren geschonken klokken voor de Gereformeerde Pelgrimskerk; in de oorlog werden ze uit de toren gehaald en voor de oorlogsindustrie afgevoerd (collectie: C. Veldhuijsen, 1932).

Trouwen met nepklokken

G. van Dorp

Gerard van Dorp trouwde in 1943 na zo'n zeven jaar verkering te hebben gehad. Echter, de kerkklokken konden het bruidspaar niet meer toe luiden want die waren allemaal uit de Zoetermeerse torens weggehaald ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie.

'Nou had Arie Groenheyde een opname van de klokken en mijn broer kreeg hem zo ver dat hij luidsprekers op verschillende plaatsen rond de kerk zette. Zware luidsprekers. En toen we aankwamen in de koetsjes, dat was toen heel gewoon natuurlijk want er waren geen auto's zelfs, toen begonnen de klokken te beieren en dan zit je toch wel eventjes naar te kijken want die klokken waren er al lang uitgehaald. Dat was natuurlijk een grote verrassing. Toen had vader Karens het gemeste kalf geslacht en toen hebben we een grote bruiloft gehad tot 's nachts vier uur toe'.

De Duitse soldaat Wolf Ulrich voor de Openbare School in mei 1943 (parochiearchief H. Nicolaas Zoetermeer).

Scholen gevorderd

De bewoners van Zoetermeer werden niet alleen geconfronteerd met invordering van spullen en de steeds meer op het leven ingrijpende distributie, maar ook met het wegvallen van allerlei voorzieningen. Zo werd het moeilijk om bijvoorbeeld bijeenkomsten of cursussen te houden, want de meeste zalen waren bezet door Duitse soldaten. Met name in 1940 verbleven veel troepen in het dorp. In 1941-1942 nam hun aanwezigheid af maar eind 1942 veranderde dat weer. Troepencontingenten die onder meer in Rusland hadden gevochten, konden in het rustige boterdorp bijkomen. Dat betekende wel dat nog meer ruimten nodig waren en die was in de scholen te vinden. In 1942 telde Zoetermeer op een bevolking van zo'n 5800 inwoners drie lagere scholen met 884 leerlingen, verdeeld over de Openbare School (181) aan de Dorpsstraat 114, de Christelijke School (361) op nummer 99 en de rooms-katholieke School die verdeeld was in een meisjesschool (145) en een jongensschool (197), respectievelijk Dorpsstraat 33 en 14.

Weer met lei en griffel

H. Klos

'Toen de oorlog begon zat ik in de eerste klas van de openbare school aan de Dorpsstraat, waar nu de muziekschool is. Op een gegeven moment werd de school gevorderd. Ik heb toen twee jaar lang naar Nutricia gelopen. Daar hebben we les gehad in het schaflokaal. (...) De ene week hadden we les van half negen tot half een en de andere week van half een tot half vijf. Er zat ook een katholieke school in. Om de beurt kon je beschikken over die lokaliteit. (...) Ik herinner me dat het papier opdraaide en de leien weer tevoorschijn kwamen. Alles wat je klad deed, deed je op een lei met griffel. (...)

In de hogere klassen werd de Duitse taal verplicht gesteld. Het hoofd van de school, meester Baylé, had daar een beetje moeite mee maar hij kon d'r toch niet onderuit. Hij heeft daar heel

vernuftig wat op gevonden en ons een paar Duitse liedjes geleerd. Als er dan inspectie kwam dan werden die Duitse liedjes gezongen. Dat vonden die Duitsers prachtig en dan werd er verder niet over grammatica of zo gepraat. We leerden er een paar, een wandelliedje en een kerstliedje: "Heute wollen wir das Ränzlein schmüren (...) denn wir fahren in die weite Welt" en "Oh wir fröhlichste Knaben bringen dir Weilmachtszeit".

De Christelijke schoolklassen werden na de vordering van de eigen school tussen 1942 en 1944 deels ondergebracht in het pakhuis van de firma Boon aan de Schinkelweg.

Na bericht van vordering moesten in allerijl noodruimten worden gevonden voor de bijna 1000 kinderen. De katholieke en 'openbare' kinderen werden gehuisvest in de schaflokalen van Nutricia, de garage van Janson aan de Stationsstraat 90 en de stal van Koetsier aan de Vlamingstraat 34. De katholieke jongens kregen een plek in de garage van Lexmond aan de Stationsstraat 89 en in een zaal van het Spaarbankgebouw; de meisjes werden tezamen met de hen onderwijzende nonnen ondergebracht bij A. Van Well die achter zijn hotel-café aan de Dorpsstraat 18 enkele zalen had. De leerlingen van de Christelijke School vonden onderdak in

de hervormde en gereformeerde kerk, alsmede in die van de gereformeerde gemeente aan de Dorpsstraat 166, en in het graanpakhuis van P. Boon aan de Schinkelweg. Deze ruimten waren echter niet berekend op zo'n grote hoeveelheid kinderen. Verschillende plekken werden verbouwd en soms kregen de kinderen een deel van de dag les om vervolgens plaats te maken voor andere klassen.

Toch bleek ook het volgen van cursussen nog mogelijk. Twaalf leerlingen van 19 tot 32 jaar volgden paardenkennis bij dierenarts J.L. Moerkerken van der Meulen. Het hoofd van de openbare lagere school G.F. Baylé besteedde honderden uren aan landbouwcursussen voor zo'n 30 leerlingen tussen 1942 en 1944. Wel moesten ze telkens verkassen: via de café's van Van Well en

Veelenturf en de lokalen van de Nederlandse Hervormde Evangelisatie tot het schaftlokaal van Nutricia. Daarnaast waren er ook nog naai- en kookcursussen, onder meer in de kleuterschool aan de Stationsstraat 46 en de keuken van mej. Van Wijk aan de Zegwaartseweg 14.

De meeste scholen bleven tot juli 1944 bezet door de Duitse Wehrmacht. Voor het gebruik werd aan de eigenaren huur betaald, ook al kwam dat in feite uit de acht miljard gulden aan oorlogsschatting, bezettingskosten genaamd, die Nederland aan Duitsland tussen 1940 en 1945 moest betalen. Vanaf het nieuwe schooljaar 1944 konden de klaslokalen weer in gebruik worden genomen door leerlingen maar er moest wel het een en ander gebeuren: 'Toen moesten de scholen, welke in verwaarloosde toestand

verkeerden op de datum der vrijgave, eerst grondig worden schoongemaakt en ontsmet'. Tevens werden voor reparaties door schoolbesturen enkele duizenden guldens geclaimd, al werd het meeste werk pas na de oorlog uitgevoerd. Een oorlog die langer duurde dan verwacht: in september 1944 werden grote geallieerde luchtlandingen rondom Arnhem uitgevoerd en de Nederlanders verwachtten een snelle bevrijding. De geallieerden werden echter verslagen en een aantal zware maanden volgde, vooral in het westen.

BEVEL.

Op bevel der Duitse Weermacht moeten alle mannen in den leeftijd van 17 t/m 40 jaar zich voor den arbeidsinzet aanmelden.

Hiervoor moeten **ALLE** mannen van dezen leeftijd onmiddellijk na ontvangst van dit bevel met de voorgeschreven uitrusting op straat gaan staan.

Alle andere bewoners, ook vrouwen en kinderen, moeten in de huizen blijven totdat de actie ten einde is. De mannen van de genoemde jaargangen, die bij een huiszoeking nog in huis worden aangetroffen, worden gestraft, waarbij hun particulier eigendom zal worden aangesproken.

Bewijzen van vrijstelling van burgerlijke of militaire instanties moeten ter controle worden meegebracht. Ook zij, die in het bezit zijn van zulke bewijzen, zijn verplicht zich op straat te begeven.

Er moeten worden medegebracht: warme kleding, stevige schoenen, dekens, bescherming tegen regen, eetgerel, mes, vork, lepe, drinkbeker en boterhammen voor één dag.

De dagelijksche vergoeding bestaat uit goeden kost, rookartikelen en loon volgens het geldende tarief.

Voor de achterblijvende familieleden zal worden gezorgd.

Het is aan alle bewoners der gemeente verboden hun woonplaats te verlaten.

Op hen, die pogen te ontvluchten of weerstand te bieden, zal worden geschoten.

Alle mannen tussen 17 en 40 jaar moesten zich op bevel van de Duitse Wehrmacht eind 1944 met een koffertje melden.

6 De hongervinter

Vanaf 1942 werd Zoetermeer een stuk voller met al die Duitse soldaten. En het werd nog drukker. Medio 1942 werd uit angst voor een geallieerde invasie besloten de kust als

In het huis van Kerstens aan de Delftsewallen 7 woonden tezamen met de evacués uit Zeeland 14 mensen in twee kamers.

verdedigingslinie in te richten. De Atlantikwall verscheen. Tussen Ameland en de Oosterschelde werden honderden bunkers aangelegd, kustplaatsen werden deels gesloopt en duizenden mensen werden van huis en haard verdreven.

De evacués werden opgevangen door familie en bekenden. Zij die zelf geen onderdak konden regelen, waren aangewezen op het Bureau Afvoer Burgerbevolking van het departement van Binnenlandse Zaken. Al in de zomer van 1940 waren veel mensen uit Den Helder vertrokken, nu werd de gehele kuststrook getroffen. Halverwege 1943 waren al 220.000 mensen verplaatst. Toen waren de werkzaamheden in Den Haag nog niet eens geheel voltooid: uiteindelijk zouden daar 25.000 panden worden gesloopt en meer dan 100.000 mensen moesten elders woonruimte zien te vinden. Scheveningen en Clingendaal, waar Seyss-Inquart woonde, werden tot vestingen uitgebouwd met bunkers, versperringen en tankgrachten. Gemiddeld werkten zo'n 20.000 Nederlandse arbeiders dagelijks aan de Atlantikwall, getrokken door goede maaltijden en de belofte dat men niet voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland hoefde.

Achter de Atlantikwall

Niet alleen aan de kust maar ook in Zoetermeer ontstonden bouwactiviteiten. 16 km achter de Atlantikwall werden op verschillende plaatsen zware bunkers en

In het hout

W. Sebel

Willem Sebel werkte vanaf zijn veertiende jaar, sinds 1929, als bouwvakker en vooral (fijn)schilder. Eerst bij de aannemers Gebroeders Smits, later bij carrosseriebouwer Lamboo en tijdens de oorlog bij Verheul te Waddinxveen, die autobussen bouwde.

'Een aparte werkplaats hadden ze daar gemaakt en dan had ik zo'n hok net zo groot als hier de kamer, dat had ik dan om die mallen te schilderen. Maar dat was zulk fijn werk, dat ik zat te plamuren met een luciferhoutje; dan sleep ik een puntje eraan en dan zat ik zo te plamuren'.(...)

Toen kwam er eens een Duitse officier, die gingen de mallen na lopen meten met nog een paar soldaten erbij. "Schön Werk, schön Werk" zei hij en die vent klopte me op mijn schouder. "Jij gaat maar mee naar Duitsland".

Sebel wist aan werken in Duitsland te ontkomen en werkte vervolgens als bewaker bij de spoorwegen. Je moest dan kijken of er geen bommen op de rails gevallen waren. En dan liep je afwisselend van 's morgens vieren tot voor de middag elven en van elven tot 's avonds elven. 's Nachts liep je minder. Er was een stuk afgebakend en dan liep ik hiervandaan naar die kant van Nootdorp toe en die van Nootdorp liepen deze kant heen. Je moest tussen de rails inlopen. 's Nachts liep je met een lampje en dan scheen je zo naar beneden toe en dan kon je zien of er wat op de rails lag. En dan had je patronen bij je. Als er wat lag, dan moest je een kilometer verderop lopen en ze aan de rails maken. En dan klapten ze, drie keer achter elkaar en dan wist de machinist dat hij stoppen moest, dat er een bom gevallen was, of dat er wat kapot was.

Ook hier dreigde weer tewerkstelling in Duitsland en Willem Sebel ging met anderen naar Hoek van Holland om daar te werken aan de Atlantikwall. Het laatste oorlogsjaar ging hij in 'het hout'.

'Dan gingen we naar het Haagse Bos toe. Eerst konden we voor een kolenhandelaar hout gaan zagen bij Duindigt. Dan moesten we een ton hout per dag zagen voor de bejaarden in Den Haag. Ik kreeg daar een half broodje van die man en de middagkost kregen we uit Wassenaar vandaan. Ik ging daar op de fiets naar toe. Op de surrogaatbanden gingen we midden door de polder heen, over Leidschendam. Dan betaalden we een dubbeltje bij die boeren en mochten we over het erf heen. 's Avonds, dat had ik erbij bedongen, mochten we hout meenemen op de fiets. We namen allemaal stukjes eikenhout, honderd kilo op de fiets. Dat stapelden we op en ruilden we voor eten. Bij Piet Heinen kreeg ik tien kilo tarwe voor honderd kilo eikenhout. Dat was voor het gezin natuurlijk. Op een gegeven moment zijn we voor ons zelf begonnen. Dan gingen we met een groepje bomen rooien, bijvoorbeeld waar V2's hadden gestaan in Den Haag en in Wassenaar. We hebben nog gezeten in de Bosjes van Poot, bij de Wittebrug. (...) Grabel van der Burg die reed 's morgens al dat hout weg naar bijvoorbeeld Rotterdam. Daar werden die wicltjes van gemaakt voor de Duitsers die naar Rusland gingen, die hadden van die kleine wagentjes. We werkten bij de Wittebrug en daar moesten we takkenbossen maken; we hadden acht cent voor een takkenbos. Daar hadden we ook een hele ploeg voor, onder andere Gerard Friggen, hier uit de Molenstraat. Dat was mijn maat om te zagen. Het was niet om die takkenbossen te doen. De

Duitsers zaagden daar die dikke bomen om voor de bunkerbouw. En dan werden ze onderaan met rode menie genummerd. En dan kwam ik met Gerard Friggen, wachten werden rondom uitgezet en dan zaagden wij gauw die kont eraf, en het nummer van die boom en dan zaagden we ze in moten van twee meter; vervolgens werden er takkenbossen overheen gelegd. Grabel van der Burg laadde ze op de wagen volgestouwd met takkenbossen er overheen. En zo gingen de bomen het bos uit.

versterkingen gebouwd, zo ook in het huidige Westerpark en langs de verkeersweg. Met de bouw van de bunker in het land bij de Voorweg was men tot in 1944 bezig. Op 16 december 1944 werd Zoetermeer nog eens met de Atlantikwall geconfronteerd toen Duitsers tegen het avondeten de auto

De bunker achter de boerderij van W. Vis, Voorweg 125. Het bouwwerk maakt nu deel uit van een speeltuin in het Westerpark (foto: T. Vermeulen).

van de brandweer weghaalden om bij Wassenaar in te zetten voor het werk aan de verdedigingslinies. Enkele draagbare onderdelen werden nog weggehaald voordat de auto het dorp uitreed. In de maanden daarna waren er gelukkig geen serieuze branden. De grote brand bij De Spar aan de Dorpsstraat 178 in januari was net achter de rug. Ondanks de inzet van alle materiaal waren toch nog twee houten loodsen met paarden en vrachtauto verloren gegaan. Eind 1944 moesten langs de verkeersweg en de Voorweg schuilplaatsen worden ingericht: zogenaamde Splitterboxen, maar ook eenvoudige mangaten met afdakjes van palen en stro daarbovenop. Onder dreiging van gijzeling van burgers werden de plaatselijke aannemers onder druk gezet. De Gebr. Smits van de Leidsewallen 56 zorgden uiteindelijk voor de uitvoering van het werk, andere aannemers leverden ploegjes mensen. Ook werden ongeveer 40 boeren en anderen met paard en wagen gevorderd om enkele dagen te helpen. Tot maart 1945 werden een 25 Splitterboxen langs de verkeersweg gebouwd, bomgaten in het wegdek gerepareerd en mangaten gemaakt. In totaal bedroegen de kosten meer dan f 40.000,-.

Evacués in Zoetermeer

Tot begin 1944 merkte het dorp weinig van de evacuatie. Wel waren al lang enkele mensen uit Den Helder bij familie ingetrokken. In februari van dat jaar werden

16 december 1944: de brandweerauto gevorderd

Vrijwillige Brandweer Zoetermeer

'des avonds om 6 uur [werd] de autospuut weggehaald. Dit had dusdanig onverwacht plaats dat alle maatregelen om dit te voorkomen, zoo deze maatregelen mogelijk nog succes hadden kunnen hebben, plannen bleven, die slechts achteraf kunnen becritiseerd worden. Dank zij het manmoedig optreden van de bezetting der spuit konden veel artikelen van de spuit worden afgenomen vóórdat de roovers bij het spuithuis aankwamen. En zelfs werden nog meerdere waardevolle stukken van de wagen verwijderd terwijl de Duitschers de spuit monsterden! Een ketting van mannen stond buiten in het donker en verwerkte alles soepel en geruischloos naar de panden aan de Leidschewallen. Toen deze handelwijze op een gegeven moment ontdekt werd, ontstond een kleine klopjacht waarbij de flagrante daders in de doolgangen van het pakhuis van Van Dorp wisten te ontsnappen. De rest "wist van niets!" In ordentelijk overleg werd vervolgens de babyspuut vrij gekregen en meerdere stukken

wederom, als onverbrekkelijk bij deze baby behorende, verwijderd. Tenslotte sprongen eenige moedige lieden onder het weggrijpen van de autospuut achter op de wagen waardoor nog een groot haspel rijdend werd losgemaakt en afgeworpen! Door de woede werden aldus daden gesteld die onevenredig waren met het mogelijk verlies van menschenlevens. Dit laatste vond echter gelukkig niet plaats doordat alles geschiedde zonder dat de Duitschers het bemerkten'.

De brand bij de Spar in januari 1944 legde twee houten loodsen in de as (foto: A. van Well).

slechts 33 evacués geteld, de meeste uit Den Haag, Katwijk en het gebied rond Middelburg.

Medio 1943 was door burgemeester Vernède druk gecorrespondeerd met de Commissaris Afvoer Burgerbevolking in Zuid-Holland. Deze dacht dat Zoetermeer wel 300% van haar aantal bewoners kon opvangen, ofwel zo'n 17.000. De burgemeester betoogde echter dat veel gebouwen waren bezet door Duitsers en dat daardoor hooguit hetzelfde aantal mensen dat Zoetermeer als inwoners

telde kon worden opgevangen: 'hoogsten resteeren er twee zalen van café's in het dorp, die verwarmd zouden kunnen worden en alwaar dan een aantal personen geherbergd zou kunnen worden, maar groot kan dat aantal toch ook weer niet zijn; en tot het doen verwarmen van meerdere vertrekken op de boerderijen zelf ontbreekt de mogelijkheid om aan de noodige kachels te komen'. Ook de kerken werd om hulp gevraagd. De hervormde Kerkvoogdij antwoordde dat in de Oude Kerk honderd mensen konden slapen maar dat er slechts drie primitieve toiletten waren en geen waterleiding.

Evacuatiebureau

Vanaf maart 1944 nam het aantal evacués sterk toe. In die maand werden er al 176 geregistreerd en dat zou oplopen tot zo'n 270 met een piek van 344 in mei 1945. Deze paar honderd mensen moesten worden ondergebracht en ondersteund. Zo kreeg een ingekwartierd echtpaar met minderjarig kind f 36,75 per week, zij die zelf huisvesting hadden f 12,75. In september 1944 was al f 52.000,- uitgegeven voor de geëvacueerde gezinnen. Tevens moest het overgrote deel van hun meubelen opgeslagen worden. De gezinnen moesten wekelijks inkomsten-briefjes inleveren waarop de kwartier-vergoeding werd gebaseerd en die moesten weer gecontroleerd worden. Een speciale ambtenaar werd voor de enorme admini-

stratieve rompslomp aangesteld. Deze P.J. Spruit werd eerst aan de Delftsewallen 31 geplaatst en in juli 1944 verhuisde zijn Evacuatiebureau naar de Vlamingstraat 22. Overal in het dorp werd gekeken of er nog ergens een gaatje was. De inkwartiering leidde nog wel eens tot wantoestanden en irritaties. Zoals in een pand aan de Schinkelweg: 'In perceel Schinkelweg 41 woont M.H. Goedegeburen met vrouw en drie kinderen, een meisje van 8, een van 16 en een jongen van 18 jaar. Verder is daar inwonend Weduwe Van Haaften met dochter van 29 jaar, en N. Potappel met vrouw en 2 kinderen, een van 3 en een van 1 jaar. Goedegeburen slaapt met zijn vrouw in een bedstede beneden, terwijl al de overige op een zolder slapen zonder eenige separatie'. B. Kerstens van de Delftsewallen 7 kreeg

Evacués uit Den Helder

M.C.J. Moers-de Vree

Als zesjarig meisje woonde Ria Moers in Den Helder toen de oorlog uitbrak. Haar vader was telegrafist bij de marine. Op een gegeven moment werd Den Helder gebombardeerd. 'Wij woonden in de Wilhelminastraat en om ons heen vielen 's nachts de bommen. Van een hele hoop huizen waren alle ramen kapot, daar zat geen glas meer in. Ons huis was er betrekkelijk goed vanaf gekomen.

Een zus van mijn moeder, mevrouw Steeman-Beezemer, woonde aan de overkant. En haar man werkte op de werf, dus die was wel economisch gebonden met Den Helder. Maar mijn vader had geen werk meer en moest Den Helder uit, evacueren.

Ik kan me nog herinneren dat ik in de trein zat en dat er allemaal mensen om ons heen zaten; allemaal mensen met kussenslopen. En die kussenslopen zaten volgestopt met allerlei dingen die ze meenamen. Belangrijke dingen die ze eigenlijk niet konden missen. (...) Toen zijn we naar Zoetermeer gegaan want daar woonden mijn vader zijn ouders. Mijn opa was stationschef en woonde in het huis bij het station. En dat was best een flink huis met wat kamers boven, dus daar konden we voorlopig intrekken. Na een week of zes kwam op de Van Rijweg een huis vrij, dat was van Dirk Franx. Hij had daar een nieuw huis gebouwd en hij ging van de Van Rijweg 16 naar voren toe en toen kwam dat huis vrij. En toen konden ze dat huis huren. Alle meubels zijn in een nacht, in het donker, met een wagen uit Den Helder gehaald.'

Twee van haar tantes moesten ook weg uit Den Helder en kwamen bij Ria en haar moeder wonen. 'Dus er zaten drie zusters en vier kinderen in dat huis. En geen mannen'.

Nooit honger geleden

J. Vollebregt en mevr. A. Vollebregt-Zwetsloot

Slager Jan Vollebregt leverde aan het verzet. Mevrouw Vollebregt zorgde voor het eten. 'De vleeswaren die ik maakte en die naar Delft togingen, werden gehaald met een Duitse wagen en Duitse soldaten, Hollanders in uniform van de verzetsbeweging Delft vandaan. Praktisch niks bleef op Zoetermeer behalve de leverworst, die bleef bij de pastores. Pastoor Voorham was er niet zo groots mee, want hij was erg bang. De leverworst ging naar de scholen toe en werd daar onder de kinderen verdeeld.

Alleen als er iemand kwam met een briefje waarop stond: een kilo vlees met Joseph eronder — dat was de naam van dokter Kentgens — dan mochten we het vlees meegeven.(...)'

'We konden altijd wel aardig uitkomen. We moesten natuurlijk allemaal een stapje terugdoen maar we hebben nooit honger geleden. Het ene baksel slaagde beter dan het andere. We hebben eens een keer havermout gegeten van geplette haver en daar zaten allemaal stekeltjes in, van die dopjes. Van aardappelen maakten we aardappelmeel, van suikerbieten suiker. Ik heb nog een keer van een biet een krentenbrood gebakken; die kwam achter op een noodkachtje te staan, die Koos Moers had gemaakt. Het was gerezen en nog lekker ook maar de tweede keer was het plat. We deden toen allerlei uitvindingen zelf.

Koos Moers die maakte toen kachels van melkbussen (...) achteraan een plat ding en de pijp daaronder zodat die plaat warm werd. Je kookte dan op die kachel in de kamer binnen.'

grote problemen met de opgenomen evacués uit Zeeland en richtte een smeekschrift aan de burgemeester. Hij had de vluchtelingen tijdelijk uit 'menschlievend oogpunt' opgenomen maar nu ze de kans hadden naar elders te gaan wilde men absoluut niet vertrekken. Zelfs zouden ze gezegd hebben dat Kerstens maar naar een andere huisvesting moest omzien. Bovendien woonden en sliepen nu veertien mensen in een huis met twee kamers. Hij in de achterkamer en twee gezinnen, ofwel tien mensen, in het andere vertrek.

Distributie

Al die mensen zorgden ook voor extra werk bij de Distributiekring. Daar werden door een wanhopige gemeentesecretarie begin 1944 juist tijdelijk mensen vandaan geplukt

om een enorm project tot voleinding te brengen, namelijk dat van de Tweede Distributiestamkaart (TD). De Duitse bezetter wilde met name de onderduikers dwars zitten die op valse stamkaarten, of die van overledenen en mensen die in Duitsland werkten, voedsel ontvingen. De Tweede Distributiestamkaart, met inlegvel voor het verkrijgen van bonkaarten, kon na een oproep worden afgehaald bij het overleggen van de oude stamkaart en het Persoonsbewijs. Dan werd een controlezegel bevestigd, ook op het PB, en een gemeentestempel gezet.

Al die TD's moesten worden uitgeschreven op het gemeentehuis en de secretarie was onderbemand: de gemeentesecretaris C.P. Blaauwhof was langdurig ziek, eerste ambtenaar M. Reinders had een 'zenuwstoornis' en tweede ambtenaar G.T. van der Zee was druk doende met de Duitse bezetting en de

De Tweede Distributie Stamkaart van koster Piet Wieriks, waarop bonkaarten konden worden verkregen.

distributiekring. Tijdelijke krachten zaten bij de Distributie en bedrijven gaven aan dat zij geen krachten konden missen en zelf al te weinig mensen hadden. In januari 1944 waren nog maar honderd nieuwe TD's uitgereikt. In maart werd zelfs onderwijzend personeel, en alles wat maar even op het Distributiekantoor kon worden gemist, ingeschakeld. Onderduikers die niet naar het distributie-

kantoor durfden en mensen die geen oproep ontvingen zoals Joden konden geen voedsel meer kopen. Zij waren in toenemende mate aangewezen op de LO, de Landelijke organisatie voor Onderduikers die door regelen, vervalsen of stelen van TD's aan bonkaarten voor voedsel konden komen.

Winkeliers van de Hoge Rijndijk in opstand

Intussen had de Distributiekring met meer problemen te maken. Een deel van haar personeel dook onder, zoals P. van Driel vanaf augustus 1943, en moest men ook steeds op zoek naar nieuwe mensen voor het groeiende bedrijf. In 1941 werkten er nog maar 12, in oktober 1944 waren 40 mensen dagelijks in touw.

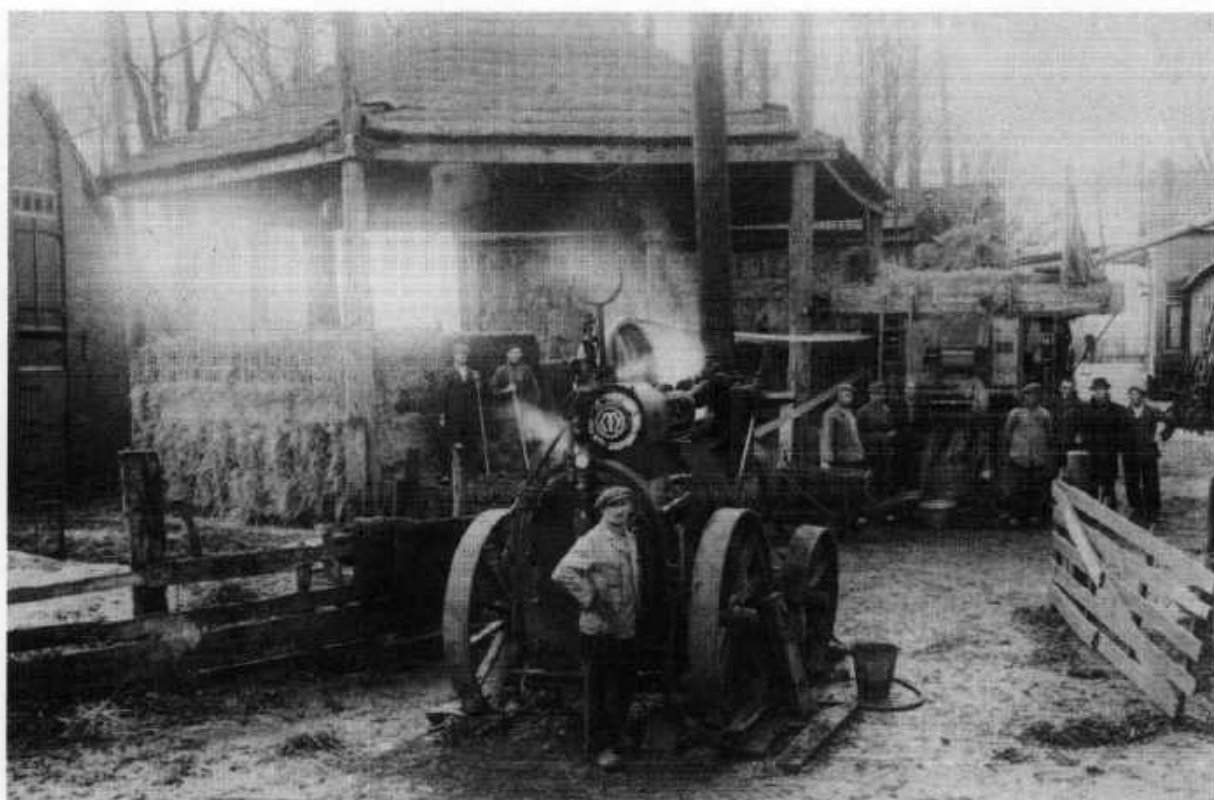
Ook de organisatie van de Distributiekring gaf de nodige problemen. Winkeliers moesten de bonnen die zij van de klanten kregen bij de verkoop van producten opplakken en deze inleveren bij het distributiekantoor. Met het ontstaan van de Kring was de

Eten voor onderduikers

P. Wieriks

Piet Wieriks, koster van de hervormde kerk, en zijn vrouw Sjaan huisvestten een Joods echtpaar met hun dochtertje.

'Het eten vormde wel eens een probleem. Hoewel we nooit met honger naar bed gingen, had ik soms de grootste moeite om genoeg eten voor iedereen in huis te hebben. Van het verzet kregen we wel bonnen en eens per maand een levensmiddelenpakket maar onze joodse onderduikers waren in Bleiswijk gewend aan flinke hoeveelheden eten en vooral vlees. Daarnaast moest de kleine natuurlijk veel melk drinken. Ik ging dan wat boeren langs voor aardappelen, vlees en wat melk. Soms kreeg ik wat maar meestal moest je het voor veel geld kopen, zoals drie kilo aardappelen voor f 7,50. Dat in een tijd waarin ik vijftig gulden per maand verdiende. Vaak kreeg ik ook niet genoeg mee. Ze zeiden dan: "Je hebt toch geen kinderen. Dit is genoeg voor twee personen." Na de oorlog zeiden ze dat ik had moeten zeggen dat ik Joodse onderduikers had. Nee hoor, we hebben het aan niemand verteld, want je bent altijd weer bang dat er over gekletst wordt.'

De Crisis Controle Dienst (CCD) bezocht Van Haastert aan de Voorweg 112 tijdens het dorsen van graan met behulp van de zogeheten locomobiel; deze controle werd in 1942 uitgeoefend om zwarthandel tegen te gaan.

dienstverlening in de agentschappen nog maar beperkt en moesten de winkeliers naar Zoetermeer afreizen. Ook die uit de Zoeterwoudse Hoge Rijndijk. Wekelijks kwamen ze met de fiets of de autobus maar dat laatste kostte een gulden. In november 1943 waren 16 winkeliers het zat en schreven een smeekbede aan burgemeester Vernède: het gebeuren kostte hen gemiddeld een halve dag op een fiets met slechte banden of een overvolle autobus waarop ze anderhalf uur moesten wachten voor de terugreis. Kon er niet iets in het agentschap aan de Hoge Rijndijk worden geregeld? Extra gevaar gaf dat niet omdat toch al politiebescherming uit Zoetermeer aanwezig was bij het vervoer per autobus van waardepapieren als bonkaarten en coupures (bonnen) en bij het uitreiken in de agentschappen. Het antwoord van de burgemeester is niet bekend.

Voedselvoorziening

De regering had de voedselproductie en distributie stevig in handen. Zo veel mogelijk grond werd aangewend voor de verbouw van voedselproducten als aardappelen en graan, de veel voeder eisende pluimvee- en varkensstapel werd sterk ingekrompen en de prijzen werden van bovenaf op redelijk hoog niveau vastgesteld om zwarthandel te voorkomen. Daarnaast hield een uitgebreide Crisis Controle Dienst regelmatig inspecties. Zo kregen de slagers J.A. Vollebregt en A. van Leeuwen in 1941 en 1942 maandenlang geen vlees meer toegewezen wegens overtreding van de vleesdistributie en het slachtverbod.

Het meeste voedsel bleef in Nederland: de Duitse en Nederlandse autoriteiten zagen beide het belang in van een goede voedsel-

Trouwring in een boterham

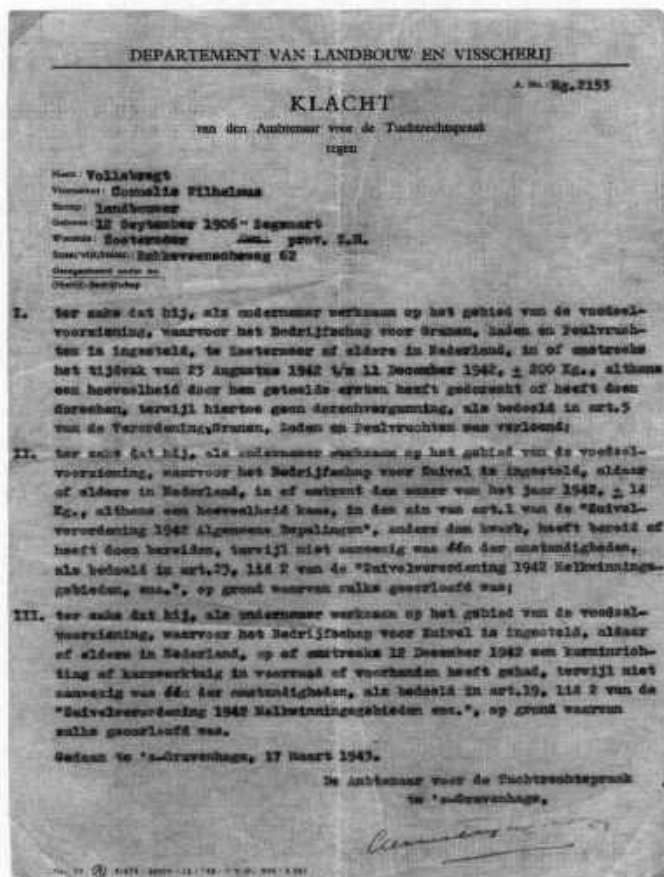
J. Van Doornen

'Om aan tarwe te komen hebben we veel aren verzameld op het land van Jan Kalisvaart. We moesten ze met de hand dorsen en de tarwe werd dan gebracht bij Blonk; er kwam royaal meel voor terug dat, vermengd met aardappelmeel, bij bakker Jongerius werd gebracht. Mijn vrouw bakte zelf ook brood. Op een keer was ze haar trouwring kwijt. Die moest wel bij het kneden in het brood terecht zijn gekomen. Ik loofde een gulden uit voor wie hem vond maar ik trof hem zelf aan in een boterham!'

voorziening. Tot september 1944 was het eten misschien niet altijd even smakelijk, het rantsoen was beslist niet te weinig en lag gemiddeld boven de 2700 kcal per dag.

Lokale problemen en schoolverzuim

Dit voedingscijfer was echter een gemiddelde, voor individuen of bepaalde plaatsen kon het anders liggen. Zoetermeer werd door het Bedrijfsschap Groenten en Fruit beschouwd als zelfvoorzienend door de aanwezigheid van tuinders en het feit dat niet van buitenaf behoefde te worden aangevoerd. Dat betekende echter niet dat iedereen gemakkelijk aan groenten kwam. Deze vielen namelijk door de bederfelijheid en wisselende aanvoer buiten het bonnensysteem en de mensen moesten zelf voor hun dagelijkse behoefte zorgen. Zeker 50% van de bevolking behoorde niet tot de boerenstand en niet iedereen had goede contacten bij tuinders als de winkels uitgeput waren. Daarom ageerde de burge-meester in april 1944 tegen de beslissing van het Bedrijfsschap dat groentehandelaar J. van Buytene aan de Dorpsstraat 113 geen groenten toegewezen kreeg. Duidelijk wordt dit ook in het notulenboek van de Commissie tot Wering van Schoolverzuim waarin onder meer de meesters J.A. Hitters en G.F. Baylé zaten, de laatste al vanaf 1922. In 1942 verdubbelde het ongeoorloofde verzuim van leerplichtige kinderen ten opzichte van de voorgaande jaren tot 108 gevallen, in 1943 steeg dat aantal zelfs tot 166 stuks.

Boer C.W. Vollebregt werd in 1943 aangeklaagd wegens het overtreden van de regels op het gebied van de voedselvoorziening.

Hongertochten

G. Roos-Nieuwenhijzen en N. Roos-Loef

'De eerste jaren hadden we ook niet zo'n honger, niemand hoor. Ik weet nog dat ik eens een doktersrekening moest betalen en dat was in september vlak voor de hongerwinter. Toen kwam de rekening en daar stond op: "U mag ook een mud aardappels geven" en dat vonden wij eigenlijk prima want dat scheelde nog een stuk in de prijs maar we hadden geen idee dat het in de steden al zo nijpend was. Wij hadden natuurlijk wel mee dat in dit dorp boeren woonden, waar je wat kon ruilen. En ook kwamen er wel mensen uit Den Haag of andere plaatsen om te kijken of er nog wat te halen was bij de boeren.

(...) Bijna een jaar lang kwam er zo'n hele stoet van mensen die van ellende langs liepen van Den Haag tot diep in het noorden. Ze kwamen allemaal met wankel karretjes en wagentjes en op gammele fietsen, met surrogaatbanden. En dat kwam dan langs en dat kwam ook 's avonds weer terug, die hele stoet. Dat was onafgebroken de hele weg langs en die mensen die waren ook werkelijk aan het einde van hun krachten. Met een zakje met wat aardappels of een beetje haver of gerst of ander voedsel wat ze los gekregen hadden. Die mensen hebben we ook dikwijls opgevangen en die kropen dan ook allemaal in bed. De ene nacht had je die te slapen en de andere nacht weer die.'

WEDERLANDSCHE VERHOUDINGCENTRALE.
No. 0332, Afd. No. 10. 's-Gravenhage, 20 Mei 1941.
Lann van Meerdervoort 64.

Aan het Hoofd van de Gemeente-Politie
te
ZOETERMEER.

Hierbij deelen wij U voor de goede orde mede, dat de
slager J.A. Vollebregt wonende Dorpsstraat 147
te Zoetermeer wegens overtreding van de art. 2
§ en 3 der Vleeschdistributiebeschikking 1940 II en art. 2
van het Slachtverbod 1940 Rundvee

Door ons is uitgesloten van het verkrijgen van toewijzingen
voor vee, varkens en vleesch gedurende het tijdvak liggende
tusschen heden voor en onbepaalde tijd.

Gedurende de eerste dagen dezer periode zal genoemde
slager vleesch kunnen verkopen, dat hij op grond van de
hem tevoren verstrekte toewijzingen nog in voorraad had.
Aangesien zijn voorraad echter niet wordt aangevuld zal hij
reeds spoedig den verkoop moeten staken; blijft hij daarmede
doorgaan, dan wijst zulks met groote waarschijnlijkheid op
het verkrijgen van vleesch langs illegale weg, waartegen
uit den aard der zaak zal moeten worden opgetreden.

In verband hiermede meenen wij er goed aan te doen Uw
aandacht te vestigen op artikel 2 van de Vleeschdistributie-
beschikking 1940 II.

Wij danken U bij voorbaat voor Uw medewerking in dezen.

WEDERLANDSCHE VERHOUDINGCENTRALE

Jan Vollebregt de slager werd in mei 1941 voor onbepaalde tijd uitgesloten van toewijzing van vlees. Op deze manier kon men controleren of hij illegaal vlees slachtte (gemeentearchief Zoetermeer).

In 1940 was het nog een kwestie van armoe-
de: de vrouw van J. Rademaker moest
vanwege de weinige inkomsten aardappelen
schillen voor de Duitse Wehrmacht, terwijl
het oudste leerplichtige meisje op de overige
zeven kinderen mocht passen. Daarnaast
moesten veel kinderen op de boerderij
meehelpen tijdens de oogst.

Vanaf 1942 veranderde dat. Vele malen was
nog sprake van in loondienst helpen bij
erwten- en bonenplukken en aardappelen
rooien, vooral bij de veertienjarigen. Steeds
vaker kwam ook het 'aren rapen voor eigen
gewin' in de boeken te staan, of het gebrek
aan kleding en schoeisel. H. Mali's zoon had
's morgens erg lang in de rij moeten staan
voor aardappelen. Het zoontje van J. Henne-
ken moest erwten plukken omdat de oudste
drie jongens in Duitsland of voor de Wehr-

In oktober 1944 kwamen mensen uit Den Haag met allerlei soorten voertuigen aardappelen halen bij Noordam aan de Voorweg.

macht moesten werken. Daarnaast werden veel kinderen onder schooltijd naar het Distributiekantoor gestuurd omdat hun moeder thuis andere dingen te doen had. De school kneep dan meestal een oogje dicht. Eind 1944 was de veertienjarige dochter van N. van Rijs uit haar kleren gegroeid en had zij geen schoeisel meer; haar ouders vonden het 'zedelijk onverantwoord' om haar naar school te sturen. In maart 1943 werd C. Rotteveel voor de commissie geroepen omdat zijn twee dochters niet op school waren verschenen. Hij legde uit dat hun klompen versleten waren; schoenen hadden ze wel 'maar die zijn voor de zondag om naar de kerk te gaan'. Een enkele keer werd de verkeerde ouder opgeroepen; het viel voor het onderwijzend personeel niet mee om drie Vonk'jes te onderscheiden die ook nog eens allen Martinus heetten.

Klompen tegen spijbelen

Het gebrek aan schoeisel werd zo nijpend dat de burgemeester in mei 1944 een verzoek indiende bij het Departement van Sociale Zaken voor de toewijzing van 300 paar klompen om het schoolverzuim tegen te gaan. Een maand later werden ze toegewezen en de scholen werd verzocht lijsten van kandidaten op te stellen. De School met den Bijbel, de Christelijke School, gaf 99 kinderen op. De familie Koornneef van de Molenstraat had bijvoorbeeld 10 klompen nodig voor drie meisjes en P. Cammeraat van de Stationsstraat 48 één paar van maat 32. De katholieke meisjesschool gaf aan 67 paar nodig te vinden. De klompen kwamen de daarop volgende maanden in partijen binnen en werden naar rato van het aantal leerlingen over de scholen verdeeld. De scholen bepaalden vervolgens wie het schoeisel à f 1,10 kon aanschaffen.

De BS vordert aardappelen, oktober 1944

H. Sloor

In zijn autobiografie vertelt Rik Sloor dat de meeste burens in Den Haag al eten uit de gaarkeuken haalden. Op de aardappelbonnen waren alleen nog suikerbieten verkrijgbaar. Sinds de executie van Hagenaars door Duitsers als represaillemaatregel voor een actie van het verzet was zijn achting voor hen ernstig gedaald en Sloor laat dat duidelijk merken in zijn boek. 'Mannen, vrouwen en kinderen trokken uit Den Haag naar de omliggende dorpen in het Westland en naar Zoetermeer, Berkel, Bleiswijk en soms nog verder op hun gammele fietsen. Dat waren dagtochten die weinig of niets opleverden omdat ze in vele gevallen daar geen familie of bekenden hadden. Dat was met Rik en zijn vrouw Alie anders. Zij was een Zoetermeerse van geboorte, daar woonde haar vader en oom Kees, de groentebroer. Verder was Rik een goede bekende bij vrij veel Zoetermeerse boeren. Voor hen zag het er veel minder somber uit, althans wat het eten betrof.(...)

Voorlopig gingen ze iedere zondagmiddag naar Zoetermeer om aardappelen te halen. Iedere zondagmiddag was het fietspad langs de nieuwe verkeersweg dicht bevolkt met fietsende mannen, vrouwen en kinderen, de meeste op fietsen zonder banden. Het was een bonte karavaan en tevens een min of meer droeve stoet. Toch werd er ook gelachen om elkaars fietsen, vooral om hen die fietsen zonder banden hadden, dat maakte een vreselijk lawaai op het betonnen fietspad. De banden hadden de meeste er afgehaald om zodoende er zeker van te zijn dat de Duitsers deze niet in beslag zouden nemen. De groepen mensen op weg naar, ja, dat wist men niet. Men moest eten halen, maar waar? Ze waren weggereden op hun gammele fietsen omdat een buurman vertelde dat er weer over de Engelse (radio) gezegd was "Nederlanders in het westen, zorg voor een kleine voorraad."

Het was gelukkig bewolkt weer zodat we geen last hadden van Engelse vliegtuigen.(...) Tegen de avond keerden al die mensen terug en was het fietspad nog drukker dan op de heenreis. Ze wilden allen vóór het donker thuis zijn. De terugreis was nog moeilijker dan de heenreis: hier en daar zag men fietsen staan met kapotte wielen; de meeste mensen hadden niets kunnen bemachtigen ondanks alle moeite. Slechts weinigen waren in het bezit van een zakje aardappelen, anderen waren zo ongeveer afgeladen met suikerbieten. Die hadden ze nog nooit gegeten, ze kenden ze nauwelijks, er werd gezegd dat het best te eten was. Men trok het in twijfel dat de boeren geen aardappelen meer hadden, zoals ze zeiden. Men stelde argwanend dat de boeren hun voorraad vasthielden om ze te verkopen tegen zwarte prijzen omdat de zwarte handel nu pas welig ging tierden. Ook Rik en Alie waren op terugweg. Ze vervoerden beiden een zakje aardappelen, genoeg voor twee weken.

Er gingen geruchten: "de Duitsers nemen alles in beslag." De proef op de som bewees dat dit niet het geval was. Bij Nutricia aan de grote weg lagen aan weerskanten de Duitsers in hun stellingen en in loopgraven langs het fietspad. Ze lieten alles en iedereen ongemoeid. Dat was voor al die terugkerenden een soort opluchting (...).

Dit bleek voor sommigen een misrekening want ergens tussen Zoetermeer en Nootdorp werden diegenen die rijkelijk veel aardappelen vervoerden, aangehouden door een tweetal in burger geklede mannen. Ze stonden een beetje verdekt opgesteld, ongeveer honderd meter van elkaar. Nummer een nam de aardappelen in beslag, nummer twee keek nauwlettend

toe of dit goed gebeurde wanneer de mensen hem passeerden. Ze hadden al een behoorlijk aantal zakjes van verschillende inhoud in beslag genomen. (...) Een paar potige Hagenaars vroegen terstond de man in gabardine jas: "Zeg joh, geef die piepers aan ons." Een jonge vrouw viel als verlamd van haar fiets met de noodkreet: "Mijn God, nu raak ik al mijn aardappelen kwijt". Deze noodkreet sloeg in bij de twee Hagenaars. Een van hen zei: "Geen sprake van, daar zorgen wij wel voor". Hij keek het miezerige ventje aan en zei terwijl hij naar de aardappelen wees: "Zo, heb je die van arme etenhalers gestolen? Nou, die zijn voor ons, wij die de hele dag gebedeld hebben en niets konden krijgen". (...) De man zei: "Wij doen dit in opdracht van de Nederlandse regering, in naam der Koningin". Ook Rik ging zich ermee bemoeien. Alie zei zachtjes: "Hou je erbuiten, ik ken deze twee mannen, je zou er later spijt van kunnen krijgen." Nummer twee kwam met slenterende passen naderbij. Hij was in tegenstelling met zijn collega een zwaargebouwde man. De man had een doortastende blik en vroeg: "Wat is hier aan de hand, waar bemoeien jullie je mee?" Rik zei: "Nou, ik had van het ondergrondse verzet iets geheel anders verwacht." (...) (Een van de Hagenaars eiste toen dat de aardappelen verdeeld moesten worden) Even leek het erop dat het tot een botsing zou gaan komen tussen die witheet geworden Hagenaar en de zwaargebouwde verzetsman, die zich danig in de tang genomen voelde. (...) Er klonken kreten van hoera; ze konden toch nog met aardappelen naar huis, wie had dat kunnen denken? De twee verzetsmannen keken er naar met zichtbaar andere gevoelens. Nog voor de aardappelen werden verdeeld, verdwenen ze snel via een brug over de brede sloot langs de weg de bouwakkers van de Driemanspolder in'.

Zoetermeer 1944-1945 De Redding van de Hongerdood. Rechts is nog de woning van Westgeest aan de Voorweg te zien (foto: L.H. Zieck).

Het westen afgesloten

De geallieerde legers landden op 6 juni 1944 in Frans Normandië op de stranden en zagen na zware gevechten kans de Duitse troepen terug te drijven. Toen Radio Oranje ten onrechte bekend maakte dat Breda was bevrijd, kwam een geruchtenstroom op gang die op 5 september, later Dolle Dinsdag genoemd, leidde tot de vlucht van tien-duizenden N.S.B.'ers en Duitsgezinden alsmede tot grote vreugde-uitingen van anderen. Rijkscommissaris Seyss-Inquart kondigde de noodtoestand af en de vreugde sloeg om in een grimmige sfeer. Vanuit Wassenaar werden diezelfde week de eerste geheime superwapens, de V2-raketten, op

Engeland afgevuurd. Toen eind september bovendien de geallieerde luchtlandingen bij Arnhem mislukten, wisten de Nederlanders dat vrede nog ver weg was.

Bij die luchtlandingen van duizenden geallieerde parachutisten rond Arnhem zond Radio Oranje vanuit Engeland het bericht uit dat het spoorwegpersoneel moest gaan staken. De code daarvoor was: 'de kinderen van Versteeg [directeur N.S.] gaan onder de wol'. Een week lang lag alles stil. Slechts de inzet van Duits personeel kon de Wehrmacht weer aan enig transport helpen voor de verplaatsing van troepen en brandstof voor de benodigde elektriciteit van telefoon en ziekenhuizen.

A. H. VAN WELY
DE CARPENTIERSTRAAT 114
DEN HAAG
TEL. 773981 BIRO 224612

4 Januari 1945

Mijnheer,

Het is al weer een maand of drie geleden dat ik bij U op het erf tien kilo aardappelen kreeg voor 10 ct per kilo,

Ik maakte toen een paar foto's en beloofde aan Uw dochter, die het geld incasseerde, er U een paar van te zenden, als blijk van mijn erkentelijkheid, om in dezen moeilijken tijd de menschen te helpen, zoals U toen deed. Door omstandigheden buiten mijn schuld heb ik deze opnamen pas een dezer dagen kunnen afwerken en ik zend U hierbij het resultaat en hoop, dat ze naar Uw genoegen zijn en ze even goed zullen bevallen, als Uw aardappels het mij en vele anderen hebben gedaan.

Insludels verblijf ik, met de beste wenschen voor 1945 voor U en de Uwen,

hoogachtend,

A. van Wely

De Haagse A. van Wely schreef in januari 1945 een dankbrief en stuurde een paar foto's van aardappelhalers aan boer Noordam, Voorweg 107 (foto: A.H. van Wely).

Zoute erwtensoep

W. Brandhorst-van den Berg

'In de oorlog kwamen er veel mensen bij ons en die zeiden: "Hier is altijd wat". Dat weet ik nog goed. We hebben zoveel mensen gehad in de oorlog, om te eten dan. Wat je had, gaf je. Ze stonden soms in de rij op de werf. We hadden natuurlijk ook zelf varkens, die slachtte je.

Dan kookte je weer een pan erwtensoep en die deelde je uit. Het was een keer zo zout. Mijn man zei: "Zet de bank maar achter het huis, dan ben je ze zo kwijt". Ze vonden het heerlijk. Wij vonden het te zout. Ik had zeker dubbel zout erin gedaan.'

Geachte Heer te Spek

24 april '48

Ik zou u belooft willen vragen of u nog wel levensmiddelen met u meeneemt op de bus heen hebben voor mijn man. Hij is bijna 5 maanden in Duitsland geweest en is nu thuisgekomen. Hij heeft zwaar honger geleden, misvoeding en waarschijnlijk longontsteking. Ik wil wel gekocht hebben dat het hier slecht is van eten en nu heb ik niets meer. Het is voor mijn man. Het is dus voor vriendelijk willen zijn om te helpen of daar nog wat zaken is voor mijn man. Antwoorden verbleef ik in afwachting.

Mevr. L. den Heijer-de Jong
v. Rijnbroekste 208
Den Haag

De Haagse mevrouw Den Heijer-de Jong probeert voor haar zieke man eten te krijgen bij boterhandelaar Van der Spek.

Voor de 3,5 miljoen burgers in het westen was de staking een regelrechte ramp. De bevrijding van Limburg sneed al de aanvoer van kolen voor elektriciteitscentrales en kachels af. Nu was zelfs aanvoer vanuit Duitsland vrijwel onmogelijk geworden. En dat met de winter voor de deur! Bovendien moest een groot deel van het voedsel uit de oostelijke en noordelijke provincies komen.

Het bier de lucht in

J.H. Gahrmann

Jaap Gahrmann reed 's nachts met paard en wagen vrachtjes in opdracht van tuinder Jan Kneppers.

'Ik moest de ziekenhuizen bevoorraden in Rotterdam, Leiden, Gouda, Den Haag. Met kaas, boter en babyvoeding van Nutricia. Op een nacht ging ik bier halen. Op de terugweg in Hillegersberg schoot een vliegtuig op mijn vrachtje. Ik was net aan het eind, waar die vaart begon. Daar waren van die eenmansgaten en daar sprong je dan in. Maar het water stond zo hoog en daar stond je dan. Alles was in puin, paard en wagen ook. Geen vaatje bier was er meer over. Toen kwam er iemand op een motorfiets aan en die zegt: "Is dat spul van jou geweest? Waar kom je vandaan?" Ik zeg: "Van Zoetermeer." Hij zegt: "Je kunt niet met dat natte zootje lopen. Ik wil je wel even terugbrengen. Weet je de binnenweggetjes?" Ik zeg ja. "Dan breng ik je terug". En toen heeft die man me bij Jan Kneppers gebracht. Van Jan heb ik toen goed aangetrokken; het was iets te groot.'

Bij een Duitser achterop

J. Clement

In 1928, hij was toen 24 jaar oud, kwam Jan Clement in Zoetermeer bij de firma A. van der Spek & Zn werken, de zogeheten 'blauwe Spekken'. Hij leerde tijdens het bezorgen van boter ook zijn vrouw Geertje Roos kennen met wie hij in 1935 trouwde.

'De auto, daar mochten we nog lang mee rijden van de bezetter, omdat we levensmiddelen vervoerden. Wij hadden een Ausweis voor de Sper-gebieden Scheveningen en Clingendael. We hadden toen ook zeer strenge winters, met metershoge sneeuwbergen. Dat kon niet opgeruimd worden, dus wij hadden altijd een schop in de wagen om de wielen vrij te maken en wat zand te kunnen strooien als de wielen doordraaiden.

Auto's zag je haast niet meer op straat behalve de Duitse legerwagens. Toch hebben wij pas de laatste 9 maanden niet meer kunnen rijden, toen werden ook onze auto's gevorderd.

Eén keer heb ik in de hongerwinter 's avonds om half 8 nog pech gehad op het Jonckbloetplein in den Haag. Ik kon de antracietwagen niet meer op gang krijgen. Het was toen overal verduisterd en pikdonker; en na 8 uur mocht ik ook niet op straat. Maar ik wilde naar huis en heb het gewaagd om te lopen, helemaal alleen, niemand meer op straat dan het Duitse leger. Na 12 kilometer lopen kon ik een colonne Duitse soldaten op fietsen niet meer ontwijken. Ik had al eerdere malen troepjes soldaten horen rijden maar dan was ik gauw in een bosje gekropen, dan zagen ze me niet. Maar toen was ik op een plek, daar kon ik me niet meer verstoppen. Maar het viel mee, de laatste 2 km moest ik achter op de fiets van één hunner mee rijden en zo brachten ze me thuis.

Zoals gezegd we hebben nog lang kunnen rijden met de auto. En we reden die jaren met gasflessen boven op de wagen en met antraciet één wagen en één wagen gestookt met turf. Boer Jan Kalisvaart heeft van wat er toen nog was aan boter en margarine en kaas en eieren, met de boerenwagen met 2 paarden ervoor, één maal per week goederen naar ons depot aan de Amsterdamse Veerkade in de stad gebracht. Vandaar reden we op de fiets met houten banden de doosjes naar de klanten, die er nog woonden in de troosteloze, kale en armoedig uitzienende stad Den Haag.'

Het spoorwegpersoneel was ondergedoken en ging niet meer aan het werk, binnenschippers vreesden, na een zes weken durend vaarverbod van Seyss-Inquart, eerst vordering van hun schepen en toen ze weer durfden te varen, vroren eind december de vaarwegen stijf dicht. De Distributiekantoren hadden weinig meer om te distribueren; de rantsoenen daalden tot 500 kcal ofwel genoeg om langzaam van te sterven. De Hongerwinter was begonnen.

Hongeren in de steden

Voor de steden kregen het zwaar te verduren. Twintigduizend mensen zouden van honger en kou omkomen. Het waren er meer geweest als niet tienduizenden kinderen door de samenwerkende kerken met toestemming van Seyss-Inquart naar het noorden waren geëvacueerd. Allerlei instanties wisten via speciale transporten voedsel in het oosten en noorden te halen. Gaarkeukens werden ingericht, van waaruit

Voedseltransport met de vuilnisauto

Th. van Beek jr.

Chauffeur T. Knoppert en chauffeur-monteur Th. van Beek waren dinsdagavond 7 november 1944 laat bij grossier Van Gestel in Hilversum aangekomen om een partij flessen op te halen met een vuilnisauto, een van de weinige nog beschikbare wagens. De andere dag moest een partij kindermelk worden geladen bij Nutricia. Adjunct-directeur Bolsius en zijn vrouw reden mee. Op weg naar Zoetermeer ging het mis.

'Over Woerden en Bodegraven waren wij gegaan en omstreeks 7.45 uur waren wij tussen Gouda en Bodegraven toen de chauffeur Knoppert vliegtuigen ontdekte. Na snel uitgestapt te zijn en dekking gezocht te hebben in een zogenaamd Dekkingslager nam één van de vier machines de auto onder vuur. Wij hoorden een hevig gesis en toen de vliegtuigen weg waren, keken wij en toen zagen wij dat van een der gascilinders de kraan precies afgeschoten was en het gas nu via de verbindingsleidingen uit de zes cilinders weg liep. Verder was door de zogenaamde grofvuilkast heen geschoten waarin zich de vijf reservecilinders bevonden. Maar op deze bolvormige cilinders hadden de mitrailleurkogels geketst. Ook was met mitrailleurkogels door de achterlaadbak heen geschoten, precies door de band van het damesrijwiel dat achterin stond. (...)'

Nadat de adjunct-directeur en zijn vrouw met de fiets naar de fabriek waren gereden om melding te doen, kwamen de vliegtuigen terug.

'Ik sprong dadelijk van de wagen en weer een dekking in, Knoppert ook. Net waren wij erin en de hel brak los. Alle vier de machines vuurden op de auto en kwamen vijf keer terug (...) de aanblik was troosteloos: het voorste gedeelte, cabine en grofvuilkist stonden in brand. Even later volgde een explosie en een flesch barstte uit elkaar (...).

De mannen gingen vervolgens wandelend richting Bodegraven. Onderweg passeerde een ziekenauto, die hen meenam naar Hilversum. De gemeentewerkers in Hilversum, die voor de voedselvoorziening reden, besloten ondanks de gevaren door te gaan.

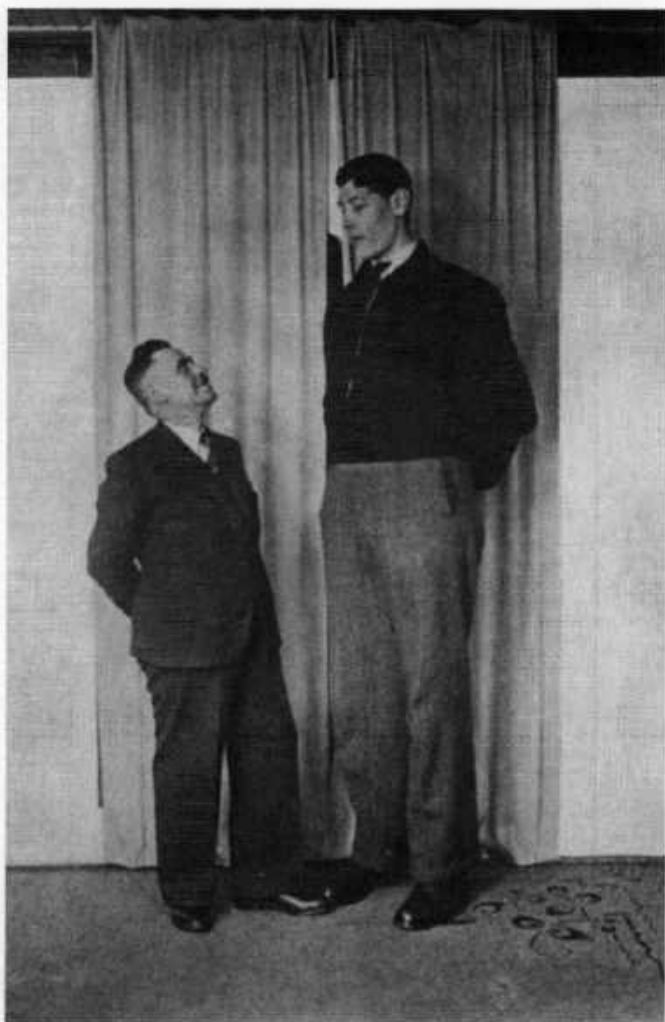
alleen al in Den Haag per dag 185.000 maaltijden werden verstrekt. Brandstof voor de noodkacheltjes, elektriciteit en gas waren er niet meer. Hout werd bij elkaar gesprokeld: bomen, zelfs volledige parken verdwenen, huizen werden ontdaan van het aanwezige hout.

Maar dat was allemaal niet voldoende. Tienduizenden mensen trokken vanuit de steden naar het platteland om daar voedsel te zoeken. De treinen reden niet meer, zodat elk beschikbaar voertuig werd aangewend:

karren, kruiwagens en fietsen zonder banden. Zoetermeer lag vaak op de route.

De Reus van Rotterdam en andere voedselhalers

De voedseltochten begonnen niet pas in september 1944. Hoewel tot die tijd de rantsoenen over het algemeen voldoende waren, was extra leeftocht of het aanleggen van een voorraadje al eerder reden genoeg

Rigardus Rijnhout, de Reus van Rotterdam steekt met zijn 2.23 m. en schoenmaat 62 wel erg af bij Toon van Fraassen.

om op pad te gaan. Velen gingen met de trein of per fiets op met name de vrije zondag de omgeving af. De meeste boeren werkten mee aan de vraag van de stedelingen, een enkeling weigerde of vroeg buitengewoon hoge prijzen. Een zeer opvallende verschijning was Rigardus Rijnhout, bijgenaamd de Reus uit Rotterdam, die met zijn lengte van 2.23 meter en een gewicht van boven de 150 kilo problemen had met de beperkte rantsoenen. De laatste jaren van de oorlog ging hij op pad in de omgeving voor extra voedsel. Zo kwam hij ook in Zoetermeer terecht waar hij

schoolkinderen vroeg om een boterham of aardappel van thuis mee te nemen en bij het etablissement Ons Genoegen van Toon van Fraassen was hij een vaak geziene gast. Vanaf september 1944 groeide het leger etenhalers sterk. Treinen reden niet meer, een fiets zonder banden of de eigen benen waren het vervoermiddel. J.C. Moers, stoffeerder van beroep aan de Dorpsstraat 152, had veel werk aan het repareren van de zeer schaarse fietsbanden. Het dorp was, behalve een plek waar eten kon worden gehaald bij boeren, ook een rustpunt. Van Fraassen kookte elke dag voor de doorkomende voedselhalers soep. Erwt en bonen werden door het ondergrondse verzet geleverd, slager Vollebregt gaf de botten die bij het slachten overbleven. Honderden maaltijden werden zo verstrekt in het Gymnastieklokaal achter het Spaarbankgebouw.

Honger en kou in Zoetermeer

In tegenstelling tot in de steden, lijkt in Zoetermeer niemand te zijn omgekomen van de honger. Maar een vetpot was het niet. Velen hadden nog een eigen moestuintje of (familie)relaties met boeren en tuinders. Dat gold echter niet voor iedereen. Een aantal inwoners moest om voedsel bedelen in de omgeving en degenen die waren ondergedoken, dienden door de ondergrondse, met hulp van mensen op het Distributiekantoor, te worden voorzien van de juiste papieren om voedselrantsoenen te kunnen verkrijgen. En net als in de steden werden de rantsoenen vanaf september 1944 kariger. Naast een lege maag was ook de koude een belangrijke bron voor ongemak. Kolen werden niet meer aangevoerd, de elektriciteitsvoorziening was op een gegeven moment nog net voldoende om de poldergemalen aan het werk te houden, particulieren zaten zonder. Dit had tot gevolg dat rond Zoetermeer het landschap drastisch ver-

Voedsel halen met de Citosabus

H. van Hamersvelt

Henk van Hamersvelt werkte bij zuivelgroothandel C. & A.J. Noordam aan de Dorpsstraat 163.

'Doordat de firma geen auto's meer had, die waren of gevorderd of ondergedoken, werd er contact opgenomen met het autobusbedrijf Citosa, gevestigd aan de Stationsstraat nummer 110. De Citosa voerde ook geen diensten meer uit door de staking van de Spoorwegen en de busdiensten, na Dolle Dinsdag, in september 1944. Toen is er een overeenkomst gesloten tussen Noordam en Citosa om een bus beschikbaar te stellen waarmee boter en kaas gehaald kon worden in Friesland. We zijn eerst met één bus gaan rijden en later zijn dat er twee geworden en ik werd aangewezen door firma Noordam om die transporten te begeleiden. Doel: boter en kaas halen. Uit de Volvo werden de banken gehaald en een dolly aangehaakt, een aanhangwagentje met een kolenvergasser en een flexibele leiding naar de motor. Gestookt werd er met antraciet. De chauffeurs van de eerste bus waren: Job de Graaf en Kees de Kooter en ik als begeleider. Later werd ook een tweede bus, een Diamond, ingeschakeld met de chauffeurs Piet de Ruiter en Piet Vermeulen.

Gezien de luchtaanvallen van de Engelsen en Amerikanen werd er 's nachts gereden hoofdzakelijk naar Friesland, reisduur 8 tot 10 uur. Er was slechts één autoweg tot Utrecht, verder dus binnendoor over de Veluwe, vaak veel sneeuw, uitgraven soms, slecht zicht omdat de lampen van de bus deels waren afgeschermd in verband met de verduistering. Meestal 2 à 3 reizen per week. Zondagavond heen, maandag boter en kaas ophalen en maandagavond terug. Ophalen in Friesland kon overdag, want er was daar maar een kleine kans op beschietingen uit de lucht. Dinsdagmorgen dus terug, even slapen en 's avonds weer weg en dan soms donderdagavond voor de derde maal. Zo heb ik 55 reizen gemaakt.

Op de heenreis namen we ondervoede kinderen mee, meest uit Den Haag, naar tijdelijke gastgezinnen. Op de terugreis gingen vaak pakjes met levensmiddelen mee voor mensen die in Zoetermeer of Den Haag familie hadden. Eén keer werden we aangehouden door de Landwacht [de geüniformeerde afdeling van de NSB, red.], die alles afnamen. Ook hadden we een adres onderweg waar we bij een slager vlees haalden voor het personeel, een relatie van iemand uit Zoetermeer. Later bleek dat bij deze slaggers Duitsers ingekwartierd waren die tegen betaling op jacht gingen in de omliggende weilanden. Ze schoten gewoon op koeien. Met de andere bus zijn ongeveer 20 baby's meegenomen naar Friesland. De bus was ingericht met strobedjes op de vloer. Halverwege de reis werden bij een zuivelfabriek de flesjes gevuld, de kinderen gevoed en verschoond.

We hebben wel verschillende keren dekking moeten zoeken voor de vliegtuigen. Langs de weg waren er vaak zogenaamde dekkingsplaatsen. In een van deze gaten stond veel water ik ben er drijfnat uit gekropen. Stukken kleding heb ik toen geleend van de chauffeurs en de natte stukken gedroogd op de gasketel van de dolly.'

Bakken bij Hekker

A.J. Karens

André Karens was bakker in Zoetermeer aan de Stationsstraat. Tijdens de Arbeitseinsatz zat hij in Duitsland als boerenknecht, niet ver van Arnhem af. Vanaf december 1944 was hij weer in Zoetermeer.

'Bij bakker Hekker op Zoetermeer kwamen alle bakkers van Zoetermeer brood bakken; die had behoorlijk wat ruimte in z'n oven. Je kreeg maar beperkt stroom voor de machines en je moest de oven met hout stoken en met kolen en dat was natuurlijk ook allemaal gedistribueerd. We moesten krullen gaan halen bij carrosseriefabriek Lamboo om de oven te stoken. De bakkers van Zoetermeer maakten dan hun deeg en bakten bij Hekker, de één 's nachts en de andere overdag. Later was er geen stroom meer voor die [deeg]machine en toen moesten we alles met de hand maken. En dat was zwaar werk.'

anderde. In december werd gemeld dat langs de verkeersweg illegaal hout werd gekapt, een maand later moest de burgemeester op last van de Wehrmacht verordonneren dat op openbaar terrein noch op particulieren erven hout mocht worden gerooid. Dit hield de illegale kap niet tegen, de mensen hadden het immers koud. De weilanden rond Zoetermeer met ruim 1000 opgaande bomen en meer dan 3300 knotwilgen veranderden langzaam in een kale en koude

vlakte. Een deel hiervan verdween in de ovens van de acht bakkers die op 7 april 1945 nog een smeekbede richtten aan de burgemeester: de kolenvoorraad was zo gering dat binnen een paar dagen geen brood meer gebakken kon worden. Zelfs in juni werden nog 111 knotwilgen door gemeentewerkman M.J. Erdtman vanaf erven aan de Voorweg naar de bakkers vervoerd.

een kinderwagen bij gebrek aan fietsbanden.

7 Het verzet

Reeds enkele keren is de ondergrondse, de illegaliteit ofwel het verzet ter sprake gekomen: bij de hulp aan onderduikers en bij de voedselvoorziening.

Landelijk waren al vanaf de meidagen van 1940 her en der groepjes ontstaan die zich wilden verzetten tegen de Duitse bezetting. Zo ondernamen De Geuzen sabotageacties en gaven een ondergronds krantje uit. Deze groep werd echter al snel gearresteerd en grotendeels ter dood veroordeeld.

OD wekt zelf verzet op

Het eerste verzet bestond uit verschillende componenten. Zo werden gedemobiliseerde officieren van het Nederlandse leger in 1940-1941 langzaam opgenomen in een netwerk

dat OD heette, de Ordedienst. Behalve voor het bedrijven van spionage-activiteiten was zij er vooral op gericht om na de oorlog in een machtsvacuüm orde en rust te bewaken. Dit wekte vooral bij de verboden oude politieke partijen en de illegale pers weerstanden op, omdat dan wederom een militair bewind, na het Duitse, zou ontstaan. Bovendien bestond de wens de Nederlandse maatschappij te hervormen.

Illegale pers

De illegale pers was opgekomen na de afkondiging van de perscensuur. Al in april 1940 was deze door de Nederlandse regering afgekondigd. Na de capitulatie mochten de 80 dagbladen en 170 andere nieuwsbladen geen Duitsland onwelgevallige berichten meer afdrukken. De redactiehoofden van het ANP, het Algemeen Nederlands Persbureau, werden vervangen door pro-Duitse personen. De verkoop van de bladen liep terug. Allerlei illegaal gestencilde blaadjes begonnen in de loop van 1940 te verschijnen, zoals Bulletin, De Waarheid en Vrij Nederland. Na de april/meistakingen van 1943 moesten radio's worden ingeleverd. Op het alleen maar luisteren naar Radio Oranje stond sinds juli 1940 al een gevangenisstraf van twee jaar. Communicatie via illegale bladen werd zo steeds belangrijker. Deze gaven berichten door van Radio Oranje en van gebeurtenissen uit het land of de regio. Het aantal nam sterk toe. Naast 150 plaatselijke

Luisteren naar Radio Oranje of de BBC. Het draaien aan de trappers van de fiets was nodig om met de dynamo elektriciteit op te wekken voor de radio.

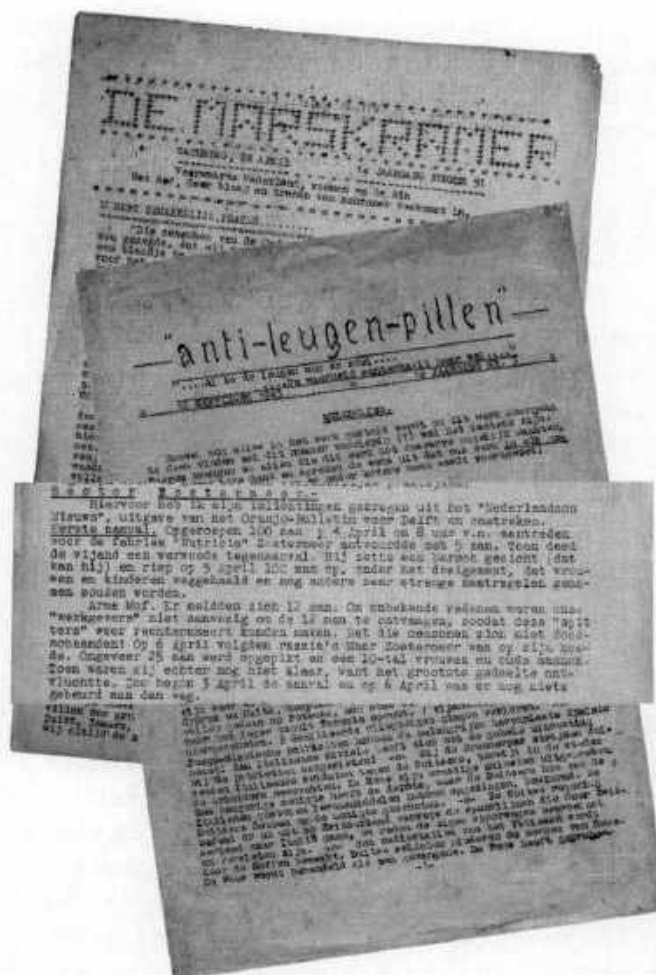
en regionale gestencilde blaadjes bestonden in 1943-1944 ook grote gedrukte bladen zoals Vrij Nederland, Het Parool, Trouw en Je Maintiendrai. Tonnen papier waren hiervoor benodigd, die via slinkse wegen werden verkregen.

Landelijke hulp aan Onderduikers

Naast OD en illegale pers ontstonden ook langzaam groepen die zich bezighielden met de hulp aan onderduikers. Dat kon Joden betreffen maar ook communisten en anderen

die door de Duitsers werden gezocht. Vanaf 1941 kwamen daar mensen bij die niet naar Duitsland wilden gaan om daar te werken. Voor hen moesten valse Persoonsbewijzen worden gemaakt en distributiebescheiden worden geregeld. Na de lentestakingen van 1943 werd daarbij actief hulp geboden door de distributiekantoren. Waar dat niet voldoende bleek, overvielen knokploegen (KP's) de kantoren.

De hulp aan onderduikers ontstond van onderop. Vanaf eind 1942 werd echter gewerkt aan samenwerking en vormde zich geleidelijk aan de LO, de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers. In september 1944 waren hier zo'n 13.000 mensen bij betrokken. Tellen we daar ook de mensen bij in de andere groepen dan komen we op een geschat totaal van 25.000 illegale werkers en werksters. Velen werkten in meerdere illegale organisaties tegelijk, bijvoorbeeld illegale pers en hulp aan onderduikers.

De Anti-Leugenpillen van 18 september 1943 en de Marskramer van 28 april 1945, twee illegale bladen die in Zoetermeer werden gestencild.

Binnenlandse Strijdkrachten

Begin september 1944 werden de verschillende illegale militaire groepen onder bevel van prins Bernhard geplaatst. De Ordedienst, Knokploegen, en Raad van Verzet kwamen onder de paraplu van de NBS, ofwel de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, beter bekend als de BS. De strijdkrachten moesten de geallieerden helpen met de bevrijding van Nederland door sabotageacties en het tegengaan van vernielingen door de Duitsers. Ook konden ze na de bevrijding als bewakingstroepen of politiemacht gaan optreden. Getracht werd de BS vanuit de lucht te voorzien van wapens. Tussen 1942 en 1944 was dat jammerlijk mislukt omdat de Duitsers via contra-spionage, het zogenoemde Englandspiel, vele geheime agenten en wapens onderschepten. Vanaf september 1944 werden 600

Piet van der Spek, redacteur van illegale bladen.

wapendroppings door geallieerde vliegtuigen uitgevoerd, waarvan er 200 gelukten; 15.000 lichte wapens, zoals de eenvoudig hanteerbare stenguns, kwamen bij de BS terecht.

Het verzet in Zoetermeer: Anti Leugenpillen

In Zoetermeer waren eveneens verschillende componenten van het verzet actief. Ook hier ontstonden de illegale pers, de hulp aan onderduikers en de Ordedienst apart van elkaar. De eersten door een netwerk van vrienden en bekenden, de Ordedienst via oud-militairen.

De illegale pers ontstond rondom aankomend medisch student Piet van der Spek. Hij begon met het verspreiden van foto's van

de Koninklijke Familie, die in Canada verbleef. Vervolgens werden illegale kranten als Trouw en Vrij Nederland doorgegeven. Medio 1942 kreeg hij een stencilmachine in handen waarmee hij de eerste illegale krant in Zoetermeer stencilde: een kopie van Vrij Nederland van 10 oktober 1942. Kort daarop kwam een eigen blad, de Anti Leugenpil, goed passend bij een medisch student. Dit blad heeft bestaan tot 29 november 1943. Van deze datum af verscheen drie maal per week een nieuw blad, De Waarheid. Dat gaf echter enige verwarring met het communistische blad met dezelfde naam. Vanaf 21 juni 1944 tot mei 1945 werd het blad met de nieuwe naam Het Vrije Geluid, enkele malen per week verspreid. Het Vrije Geluid werd inmiddels gedrukt in Den Haag, waarbij Han Vossepoel sterk betrokken was.

De 19-jarige Piet van der Spek moest zich echter bij het arbeidsbureau melden, om te werk te worden gesteld in Duitsland. Hij wist hieraan te ontkomen en regelde een opname in het Amsterdamse paedologisch instituut, waarvoor hij Zoetermeer verliet. Piet keerde in 1944 terug naar Zoetermeer en was de initiatiefnemer van het illegale blad de Marskramer, waarvan het eerste nummer is gedateerd 6 juni 1944. Tegelijk met De Marskramer werd ook nog een ander blad uitgegeven, De Vrije Pers.

Al die lokale bladen kregen hun informatie van horen zeggen, van luisteren naar Radio Oranje of door de inhoud van andere bladen over te nemen. Nieuws uit de omgeving werd vaak regionaal of plaatselijk gedrukt. In de Marskramer was sprake van sectoren Nootdorp, Zoetermeer, Bleiswijk en Zevenhuizen. In Het Nederlandsch Nieuws ofwel het Oranje-Bulletin voor Delft en omstreken werden de berichten in aparte paragrafen beschreven.

Die krantjes moesten allemaal worden gestencild. In 1942 wist Piet van der Spek in Den Haag een stencilmachine te verwerven.

Later werd ook wel het stencilapparaat van slager Vollebregt gebruikt, waarop hij reclameblaadjes maakte. En bij het warenhuis van Fischer verscheen een machine van de illegaliteit uit Delft. Bovendien werd uit veiligheidsoverwegingen nog wel eens van werkplek gewisseld.

Stencillen was onmogelijk zonder papier en inkt. Papier werd door W. Olivier geregeld bij Brinkers. Daar lag papier voor het inpakken van boter en veel boter was er niet om in te pakken. Kolen werden bij Nutricia gehaald om enige verwarming te hebben bij het stencillen, anders werd de inkt te dik. De stencilmachine moest met de hand worden gedraaid. Dat gebeurde duizenden malen. Alleen al de totale oplagen van de Marskramer en de Vrije Pers bedroegen het laatste oorlogsjaar 200.000 stuks met gemiddeld drie pagina's.

Vervolgens moesten de bladen, 2.000 tot 3.000 exemplaren per uitgave, worden verspreid. Zo'n 120 mensen zouden hebben meegewerkt aan het uitzetten van de illegale krantjes. Vervolgens werden de lezers opgeroepen om ze vooral door te geven aan anderen om zo veel mogelijk publiek te bereiken.

Hulp aan onderduikers

Een van de medewerkers aan de illegale pers was H. Vossepoel. Hij was in 1943 net bij de Fa. A. van der Spek komen werken toen zijn 'jaargang 1924' opgeroepen werd voor de Arbeitseinsatz. Hij dook onder bij W. Olivier aan de Schinkelweg die meewerkte aan de ondergrondse blaadjes. Vossepoel was nauw betrokken bij de verschijning van de Anti Leugenpil. Naar zijn zeggen was hij de eerste onderduiker. Wellicht is dat niet helemaal het geval maar de stroom aan onderduikers kwam in Zoetermeer op gang na de april/meistakingen van 1943, volgend op het weer krijgsgevangen nemen van Nederlandse

militairen en een grotere druk vanuit de Arbeitseinsatz-organisatie.

Aanvankelijk werd door individuele burgers hulp geboden. Pas eind 1943 ontstond door contacten met andere groepen een Zoetermeerse afdeling van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers binnen de Vlietstreek. Zoetermeer viel daarbij binnen één rayon met Benthuisen, Zevenhuisen en Moerkapelle onder leiding van Piet Lengkeek. Andere organisatoren waren onder meer Tinus van Herwijnen, bij wie ook illegale krantjes werden gedrukt, Piet van Driel, Piet van der Spek die we hierboven ook al zagen, Homme de Vries, Bram Reeuwijk en Rien Slootmaker. De laatste twee waren ook belangrijke figuren op het Distributiekantoor. Daar moesten immers de officiële bescheiden vandaan komen om de onderduikers te kunnen voeden.

Daarnaast was medewerking nodig van ambtenaren op de gemeentesecretarie, zoals G. van der Zee en J. Fidder, die personen op valse papieren 'echt' maakten in de kaartenbakken.

De Ordedienst en de B.S.

Al vroeg in de oorlog ontstond ook in Zoetermeer een Ordedienst, georganiseerd vanuit de kringen van oudmilitairen. Tandarts J. Kentgens werd daarvoor gevraagd door prof. P.M. Heertjes uit Delft via zijn visvriend meester Baylé. In 1940 was Kentgens in 't Oude Huis aan de Dorpsstraat 7 een praktijk begonnen; in 1942 kwam zijn vrouw M. Bos daar hetzelfde beroep uitoefenen. De wachtkamer was een uitstekende plek om boodschappers berichten te laten doorgeven. Samen met rijksveldwachter J.L. van Rij werd een groep mensen verzameld uit Zoetermeer en Benthuisen. Kruisverbanden met de andere illegale organisaties moeten toen al hebben bestaan.

Zoetermeer volgde zo het landelijke patroon, ook in de samenwerking van de verschillende partijen. In september 1944 werd de OD omgevormd tot BS, Binnenlandse Strijdkrachten. De LO en de illegale persmensen gingen daaraan meewerken. Algemeen commandant werd Kentgens, Van Rij werd plaatsvervangend commandant.

De ongeveer 100-110 deelnemers uit Zoetermeer en Benthuisen werden onderverdeeld in pelotons Strijdend Gedeelte onder Piet van Driel en in secties Bewakingstroepen met politieagent-marechaussee Jan Stegenga als commandant. De laatste groep bestond uit iets ouderen, de jonge garde mocht 'strijden'. Piet Lengkeek zorgde voor de verbindingen.

Een tandarts in het verzet

J. Kentgens

Joop Kentgens zou, net afgestudeerd, zijn vader opvolgen als tandarts in Utrecht. Hij moest alleen nog zijn dienstplicht vervullen in de functie van reserve-officier. Dat viel evenwel precies gelijk met het begin van de mobilisatie; hij werd ingedeeld bij de Artillerie in Soest. Tijdens de meidagen van 1940 moest de 25-jarige met zijn afdeling stellingen verdedigen bij Amersfoort. 20 mei volgde de demobilisatie en Kentgens ging terug naar zijn hoogleraar prof. J. Tjebbes en was daar enige tijd assistent. In het Stads- en Academisch Ziekenhuis Utrecht verzorgden ze de vele soorten kaakfracturen van de gewonden uit de oorlogsdagen. In Utrecht leerde hij ook zijn latere vrouw M.J. Bos kennen, kleindochter van de voormalige burgemeester C.L.J. Bos, die in 1867 't Oude Huis aan de Dorpsstraat 7 had laten bouwen. Dat huis werd alleen nog gebruikt als vakantie- en jachthuis, zodat Kentgens daar in 1940 in kon trekken als tandarts, de enige in de omgeving. Hij bleef 's ochtends in Utrecht werken. Na hun huwelijk in 1942 vestigde Riti Bos daar de tweede praktijk. De oorlog zou echter al spoedig de nodige aandacht vergen.

Het echtpaar Kentgens op hun trouwedag voor 't Oude Huis, 23 juni 1942.

Het eerste verzet

'Inmiddels zitten we in de oorlog met bepaalde gevoelens. We hebben ons niet overgegeven als militairen en zeker niet in de officiersopleiding waar je je voorbereidde op de eed van trouw aan de Koningin. In die sfeer was je opgevoed, dus daar was je helemaal op gericht. Op de regelmatig gehouden reünies werd voorzichtig gevraagd waar men mee bezig was, hier en daar was al wel iets gaande.

Hier in Zoetermeer was er als eerste de illegale pers, zoals de Anti Leugenpillen en de Marskramer, later de grote bladen. De pers werd op poten gezet door Piet van der Spek, medisch student, al snel bijgestaan door Tinus en Piet van Herwijnen, Willem Olivier, Piet van Driel en Han Vossepoel. Door dergelijke landelijke activiteiten moesten mensen onderduiken. Deze onderduikers moesten worden voorzien van bonkaarten. Zo ontstond de L.O., de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers. Deze organisatie werd in Zoetermeer op de rails gezet door Piet Lengkeek, terzijde gestaan door onder meer de volgende kopstukken: Bram Reeuwijk, Piet en Tinus van Herwijnen, Piet van Driel, Rien Slootmaker en Homme de Vries. Knokploegen overvielen distributiekantoren om zo de broodnodige bonkaarten voor de onderduikers te bemachtigen. Er is door al deze mensen uitstekend werd verricht.

Elders was al de zgn. Ordedienst (OD) opgezet vanuit militair verband, met het doel orde te scheppen in de chaotische toestanden die zouden ontstaan als de oorlog afgelopen zou zijn. Met deze organisatie kwam Kentgens in aanraking via zijn vriend meester Baylé, hoofd van de openbare lagere school, met wie hij iedere zaterdagmorgen ging vissen in Langeraar. Deze vroeg op een zekere ochtend: "Je bent toch in militaire dienst geweest? Mijn beide kinderen studeren in Delft en aan hen heeft Prof. Dr. Ir. P.M. Heertjes gevraagd of ze in Zoetermeer iemand wisten die in dienst was geweest en met wie hij dan wel eens zou willen praten". En zo kwam Prof. Heertjes vragen: "Bent u in dienst geweest, officiersopleiding gehad? Zou u hier een gezelschap mensen bij elkaar kunnen krijgen die het liefst ook in dienst zijn geweest, officier, onderofficier of gewoon soldaat? Dan krijgt u van mij instructies hoe je dat verder moet inrichten, hoe je dat moet opzetten en dan zullen we wel zien hoe dat hier verloopt". De bedoeling was om verzet te gaan plegen, voorlopig geen gewapend verzet, want wapens waren er doodeenvoudig niet, zelfs de jachtgeweren waren ingeleverd.'

Commandant van de Ordedienst

'De eerste man die in aanmerking kwam om in de arm te nemen, was een wachtmeester van de Koninklijke Nederlandse Marechaussee, de wachtmeester Jacob Leendert van Rij. Hem heb ik verteld wat de bedoeling was en hij was daar prompt voor te porren. We moeten samen een aantal mensen bij elkaar zien te krijgen die bereid zijn te doen wat wij zeggen en die moeten we in dienstverband training bijbrengen. Ga je ermee akkoord dat ik het commando op me neem en jij het waarnemend commando op je neemt? Als je mensen gaat vragen, doe je dat altijd in overleg met mij, maar meldt nooit iemand dat ik je commandant ben".

De wachtmeester Van Rij wist heel nauwkeurig wat 'een goed nest' was. Na enige tijd waren er 150 mensen bij elkaar uit Zoetermeer en Benthuisen, dat politieel verbonden was met Zoetermeer. Eén deel (de ouderen) werd ingedeeld bij de Bewakingstroepen, het andere deel (de jongeren) vormde het Strijdend Gedeelte.

Het contact met Prof. Heertjes, de commandant van regio Delft district 13 b waar Zoetermeer onder viel, was vrij intensief. Regelmatig kwamen koeriers uit Delft op de fiets, meestal studenten, die gingen gewoon in de wachtkamer zitten en gaven als zij aan de beurt waren, liefst mondeling, hun boodschap door. De manschappen werden verdeeld in pelotons. Zij kregen 's nachts instructie in hooibergen, in kassen, in schuren die afgeschermd waren met strobalen, waar geen geluid doordrong. In het begin kon men zich nog 's nachts over straat begeven, later alleen met een zogenaamd Ausweis.'

Hopen op wapendroppings

'Op een gegeven moment kreeg ik een berichtje via een koerier, dat ik op zaterdagavond op die en die tijd in Amsterdam moest zijn in de Verdijkstraat op dat en dat nummer en dat ik daar twee mensen zou ontmoeten. Dat bleken te zijn ene mijnheer Reering en ene Guus (beide waren schuilnamen). Om wapens in ontvangst te kunnen nemen, moesten we zones uitzoeken, ver van de bebouwde wereld af, duidelijk aangegeven in honderden meters. Er mochten dan wel een of twee boerderijen in liggen, maar je moest er zeker van zijn dat het 'goede' boeren waren. Door op een bepaalde manier met lichten te seinen, liet je een vliegtuig weten, waar het zijn lading moest afwerpen. En je moest afvoerwegen hebben, niet door een dorp heen, zeker niet door je eigen dorp waar je wist dat Duitse militairen bivakkeerden. Als dat beoordeeld was en goedgekeurd, kreeg je drie slagzinnen te horen. Zulke slagzinnen werden iedere avond na het nieuws uit Londen doorgegeven. De eerste drie gingen over de tijd dat er een wapendropping zou plaatsvinden, dat was tussen 22.00 en 24.00 of tussen 24.00 en 2.00 uur of tussen 2.00 en 4.00 uur. Bijvoorbeeld: "De worm heeft rode haren", "tante Marie is niet jarig" en zulk soort dingen. Pas uit de laatste slagzin zou blijken op welke zone in Nederland een dropping zou plaatsvinden, dat waren er één, hoogstens twee per keer. Dus iedere avond werd om 8.00 uur ijverig clandestien naar de radio geluisterd. We mochten die niet hebben. Er was geen stroom en om elektriciteit te hebben moest er heel hard worden gefietst om de batterijen voor de radio op te laden. Uit Delft werd aangekondigd, dat op een bepaalde middag ene "Karel" in die en die polder aan het vissen zou zijn. Door het uitwisselen van bepaalde zinnen wist je van elkaar dat je met de goede man te maken had. Karel deelde mede, dat als er wapens waren gekomen er tweederde naar Leiden moest en éénderde naar Delft. Er werd overeengekomen, dat het vervoer naar Leiden het best over het water zou kunnen gaan, want een auto zou makkelijker kunnen worden aangehouden dan een beurtschipper, die ergens door de polder naar Leiden voer. Bij een volgende ontmoeting zei Karel: "Ik heb een goede gelegenheid gevonden, dat is bij de Lammenschansbrug in Leiden, over de Vliet heet het geloof ik daar. Daar is een zijkanaal dat gaat naar de groente- en fruitveiling en daar komt 's morgens vroeg een groot aantal beurtschippers langs. Aan dat kanaal ligt een wit huis en dat heet Blankeweer, dat is van staatsraad zo en zo, die samenwerkt met het verzet in Leiden. Dat huis heeft een serre aan het water en er is een steiger waar een schip kan aanleggen en vanaf vannacht zal in die serre iedere nacht een wacht zitten van Leidse studenten. Maar hoe weten wij welk schip het jouwe is met wapens?" Ik zei: "Wij zullen in plaats van een rood en een groen licht twee groene stuurboordlichten voeren". Zodra de wacht in dat huis zo'n schip zou zien verschijnen, zou hij met een zaklantaarn de K van Karel, lang-kort-lang, seinen ten teken dat alles veilig was.'

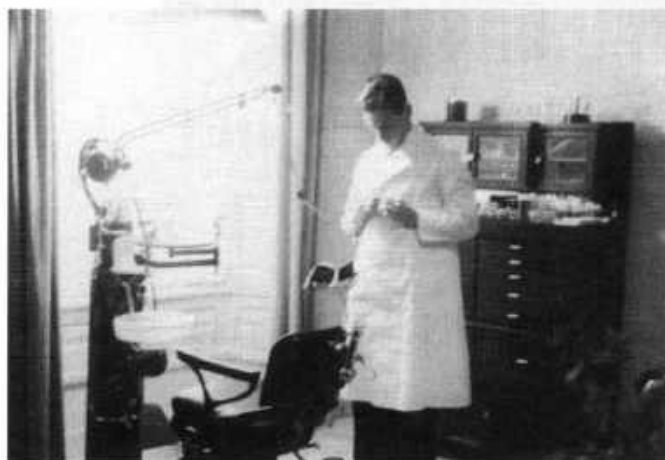
Dropping van 23 containers

'Er gingen enkele maanden voorbij, avond aan avond voor de radio gezeten, zonder dat er iets gebeurde. In de omgeving van Zoetermeer waren wel droppings, maar vermoedelijk bestemd voor de regio Rotterdam, die door verzetsmensen uit Berkel werden opgehaald. Op een bepaalde avond was het zover. Wij kregen een oproep voor onze zone, dus waren we in volle sterkte aanwezig. We hebben vliegtuigen gehoord, we hebben beschietingen gezien boven Katwijk, er kwam een vliegtuig dichterbij, maar niet over ons heen. Toen onze tijd

voorbij was, gingen we teleurgesteld naar huis. Thuis hoorde ik een laag vliegend vliegtuig en daarna het fluitende geluid van een vallende bom. Deze viel echter niet. De volgende ochtend kreeg de wachtmeester Van Rij bericht uit Hazerswoude dat daar "het een en ander" lag op het land van de heer Van Beek. Van Rij zorgde voor twee vrachtwagens, die bij verschillende boeren stonden ondergedoken, om het aandeel voor Delft en dat voor Leiden in te vervoeren en hij vertrok onmiddellijk naar Hazerswoude.

Tijdens mijn spreekuur werd ik hiervan in kennis gesteld, ik moest zorgen dat de beurtschipper gemobiliseerd werd, en dat hij naar een afgesproken plaats zou varen. Ik moest me dan melden in Hazerswoude bij Warnders. Er waren daar 23 containers gedropt, de 24ste had ik horen fluiten alsof het een bom was, daarvan was de parachute niet opengegaan, die moest ergens in de grond verdwenen zijn. De eerste taak was al die parachutes in de meest felle kleuren los te snijden van de containers, ze op te rollen en tijdelijk in de slootkanten te dumpen. Negen containers zijn per vrachtauto naar Delft vervoerd door Piet van Driel en de veertien voor Leiden zijn gebracht naar de Noord Aa, even ten noorden van Zoetermeer, waar de beurtschipper lag te wachten om de containers op te laden. Wij zijn met een roeiboot naar het beurtschip gegaan en hebben de nacht daar doorgebracht tot 's morgens in de schemer. We zijn toen gaan varen door binnenvaarten heen naar de Vliet. Daar zagen we aan beide kanten gewapende soldaten patrouilleren. Dat was geen prettig gevoel, als je weet ik hoeveel wapens in je bezit hebt en zelf bewapend bent met één revolver. We waren met zijn vieren plus de schipper en hadden samen één revolver. De schipper was Anton van Beek, een rustige, wat oudere man (vonden wij toen), die alles over zich heen liet komen, alsof het de gewoonste zaak van de wereld was. De medeschepelingen waren Tinus van Herwijnen, Theo Vonk en Jas van Haaster uit Pijnacker, die in de kost lag bij de familie Vonk. Jas van Haaster was een boom van een man, die van zichzelf zei dat hij een couveusekindje was geweest. Wij naderden de Lammenschansbrug en die splitsing. Ik heb de rode lamp vervangen door een groene. Toen kwamen we de bocht om waar dat huis dan moest zijn en we zagen een wit huis, we zagen een ligplaats en we waren die bocht nog niet om, of we zagen een 'K' signaleren. Die kerels hadden dus minstens twee maanden, iedere nacht daar gezeten, zonder enig bericht, maar ze zaten klaar! Toen moesten die dingen worden uitgeladen en dat was een heel gewicht. Mijn polderjongens waren daar helemaal

niet bang voor, maar die Leidse studenten in hun pyjama konden ze helemaal niet tillen: "Verdomme, dat is poepzwaar", zeiden ze. Toch is dat gelukt en we gingen heel wat lichter naar huis. In het Delftse deel waren ook wapens voor ons, dat waren de enige die we gekregen hebben. De pelotonscommandanten mochten ze zelf niet in huis hebben, ze werden bewaard op plaatsen waar ze oefeningen hielden in de polders en in de boerderijen.'

J. Kentgens in zijn behandelkamer.

Bestrijding van de zwarte handel en voedselvoorziening

Koningin Wilhelmina had in een radiotoespraak gezegd, dat de weinige producten die nog te krijgen waren, niet in handen van de verkeerde mensen mochten vallen. Nu was bij ons bekend, dat er nogal wat koeien werden geslacht, die door de zwarte handel werden gekocht voor een paar duizend gulden en weer verkocht voor tussen de 30 en 40.000 gulden. Wij konden daar een einde aan maken. In naam van Hare Majesteit de Koningin nam de wachtmeester Van Rij, volledig in uniform, de geslachte dieren in beslag. Aan deze activiteiten namen ook Piet van Herwijnen en Piet Lengkeek deel. Dan werd slager Jan Vollebregt bij nacht en ontij uit zijn bed gebeld, hij was altijd bereid zijn bijdrage te leveren, doodrustig en nooit uit het lood te slaan. Dat vlees werd klein gemaakt en ging dan in de eerste plaats naar ouden van dagen en zieken. De beide plaatselijke artsen, dokter Palte en dokter Steur, brachten ons op de hoogte van de noodgevallen in hun praktijken. Zo ook uit kerkelijke kringen en van het gemeentelijk armbestuur. In de tweede plaats ging dat vlees in de vorm van worst naar de scholen. We hadden van goedwillende boeren tarwe gekregen, we hadden er bij sommige bakkers brood van laten bakken, zodat de kinderen op school iedere dag in ieder geval een boterham met worst kregen. We hebben nog brieven van hoofden van scholen die "het verzet", dat ze persoonlijk niet kenden, hartelijk dankten namens de kinderen en hun ouders.

Een belangrijke rol in de voedselvoorziening van de mensen, die dagelijks bij tientallen door Zoetermeer trokken om de boer op te gaan, werd gespeeld door Toon van Fraassen en zijn vrouw, tante Cor. Zij maakten de heerlijkste erwtensoep van soepbotten van de geconfisqueerde koeien en van erwten die boeren voor het verzet ter beschikking stelden en later van de erwtenbloem uit Groningen. Voor een kwartje konden de stakkers, die nog door moesten naar Den Haag voor het donker werd, een bord kostelijke soep krijgen.'

Kentgens commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten

'Begin september 1944 gaf Prins Bernhard het bevel, dat alle plaatselijke verzet moest worden gebundeld onder één commandant, die dan weer ondergeschikt zou zijn aan een districtscommandant, met als opperbevelhebber Prins Bernhard. Half september 1944 kwamen de verschillende Zoetermeerse verzetsgroepen bijeen op Dorpsstraat 66 1ste etage (voorkamer) Zoetermeer. Daar waren aanwezig: de OD, de LO, de Illegale Pers en ook een niet zo bekende groep genaamd de ID de Inlichtingendienst van Ben Suurenbroek. Het kan zijn dat de ID tot de OD behoorde.'

Daar werd besloten al het "verzet" te bundelen en de leiding van dit geheel toe te vertrouwen aan Joop Kentgens. Hij verklaarde toen deze verantwoordelijkheid op zich te willen nemen, maar de zelfstandig uitstekend functionerende onderdelen op hun eigen gebied de tot dan toe gevolgde werkwijze gewoon te laten voortzetten. Indien nodig kon men een beroep op hem doen. Dat was voor het eerst dat er van bundeling sprake was.

Voedsel uit het hoge noorden

Kentgens: 'Toen ik eind 1944 enkele dagen in Rotterdam ondergedoken was, ontmoette ik een zeer actieve verzetsman. Hij adviseerde ons naar een bepaald adres in Hoogezand te gaan om voedsel te halen, een zaak in granen, zaden en peulvruchten en gaf mij een brief mee. Kort daarna zijn we met drie vrachtauto's daarheen gereden. We hadden bij ons valse papieren voor onszelf, valse papieren voor de auto's, valse papieren voor de lading en niet te

vergeten een papier om een bepaalde route te mogen rijden. Op de 'Chevrolet' reden Piet en Goof van Driel, op de 'Opel Blitz' Theo Vonk en Bert van der Most en op de 'Diamond T' Arie Groenheijde van de garage en ik. De auto's reden op gas, dat ontstond door antracietnootjes te stoken. Het werd steeds moeilijker daaraan te komen. Het knelpunt was de brug bij Zwolle over de IJssel. Daar moest alles overheen wat naar Groningen, Drenthe of Friesland ging. Héén was dat geen probleem, want we brachten dikwijls mensen mee die daar familie hadden en daar goed aan eten konden komen. Maar terug was het alleen lading en vracht voor het Westen.

Bij de firma Benes in Hoogezand lieten we de brief lezen en men hielp ons aan een aantal zakken rogge. Deze man zei dat we door moesten gaan naar Groningen naar de firma Schuitema en vragen naar meneer De Vries. Toen wij daar aankwamen, werden wij met open armen ontvangen en daar kregen we zakken erwtenbloem, bloem van gemalen erwten, waar ik nog nooit van gehoord had. Nu kon je overdag niet rijden, want alles wat reed werd beschoten door de Engelsen. Dus we konden alleen 's nachts rijden met kleine spleetjes licht in de koplampen. Omdat we een keer teveel licht hadden, hebben Duitse soldaten die koplampen kapot geschoot. Toen vroegen ze: "Fahrbefehl!" en we lieten de briefjes voor de auto zien, die de vorige dag waren ondertekend door een man die de handtekening van de Ortskommandant in Den Haag had nagemaakt. De Mof zei toen: "Wenn ich dem Herrn Doktor so und so erzähle wie unvorschriftmässig Sie gefahren sind, dann wird der Wagen sicher gestellt und geht es weiter zu Fusz, verstanden?" Goof van Driel verstond er helemaal niks van en ik zei "Rijen Goof, het is goed zo." Wij moesten onze vracht afleveren in Rotterdam in het pand Sint Job van het Blauwwoedenveem. Dat was een grote opslagplaats van goederen die de haven in- en uitgingen. We hebben zo'n vijf, zes ritten gemaakt. Toen het al maar gevaarlijker werd, zijn we ermee opgehouden. We hadden in het Noorden 's nachts onderdak gevonden in het Diaconessenhuis in Groningen. Alle ziekenhuisbedden waren bezet, maar er waren 's nachts geen poliklinieken, dus alle onderzoektafels waren beschikbaar, en daar hebben we zo goed en zo kwaad als dat ging op geslapen. Iedere keer als we 's avonds aankwamen, kregen we dezelfde maaltijd, een mengsel van rode kool en aardappelen, dat een godenmaal was voor ons en daar was verder geen vlees of niks bij, en onder hartelijke dankzegging gingen we dan de volgende nacht weer verder. Er was altijd een alleraardigste man die ons met alle mogelijke dingen hielp. Bovendien bracht hij iedere morgen het laatste oorlogsnieuw en kon er soms in zijn enthousiasme niet uitkomen. Hij begon dan vreselijk te stotteren. Op een ochtend wilde hij ons vertellen, dat de Russen weer veel verder naar het Westen waren getrokken en nu al in Po..Po..Po..Pommeren waren. Wij vertrokken geen spier en waren erg dankbaar voor het bericht. In 1985, toen ik voor het eerst op een reünie Bert van der Most terugzag en wij elkaar eerst niet herkenden, zei Bert: "Vanmorgen waren de Russen al in Po... Po... Po..." Pommeren vulde ik aan.'

Pastoor Voorham

'Op een van onze laatste 'Frieslandreizen', toen Arie Groenheijde en ik door het Dorp reden, terug uit Rotterdam waar we onze last hadden afgeleverd, werden wij aangehouden en werd ons dringend verzocht naar Nutricia te gaan.

Daar troffen wij twee zwaar gewonde mensen aan, die zich op de fiets achter een volle

hooiwagen met paard hadden laten slepen, dankbaar voor de lift na een vermoeiende tocht van enige dagen om voedsel te halen. Zij werden op de Rijksweg beschoten door een Engelse jachtvlieger. Eén had een grote, diepe wond in de rug. Er was geen ziekenauto en het verzoek aan ons was om de gewonden naar St. Antoniushove in Voorburg te brengen.

Bij Nutricia troffen wij ook Pastoor Voorham, die opgeroepen was om geestelijke steun te verlenen. Wij hadden elkaar al eerder in verzetsverband getroffen, toen wij van alle geestelijke leiders informatie kregen over de noodgevallen in hun kerkgenootschappen. Hij zei: "Ik kan jullie niet helpen met jullie werk, waar ik het grootste respect voor heb. Het enige wat ik kan doen, is bidden".

Wij waren er heilig van overtuigd dat hij dat uit het diepst van zijn hart gedaan heeft. Wij brachten de gewonden naar Voorburg via de Voorweg en het Wilsveen, de Rijksweg was te gevaarlijk. Wij hebben nooit gehoord wat er van de gewonden is geworden.'

Het Zoetermeerse bevolkingsregister duikt onder

'Tijdens het koudste deel van de hongerwinter, toen er een dik pak sneeuw lag, en er steeds meer jonge Zoetermeesters als arbeidskrachten naar Duitsland moesten, hebben daarom Van Rij en ik met de hulp van Jan Fidler (ambtenaar ter secretarie) het hele bevolkingsregister laten onderduiken. Er werd een slagersfiets met een grote mand geleend van slager Mark van Leeuwen en in twee zwaarbeladen ritten ging het naar het politiebureau! Boven,

onder het bed van de commandant, was onder de vloer een lege ruimte van ca 60 cm diep. Daar werd de vracht gedumpt. Deze is daar tot het eind van de oorlog veilig blijven liggen.'

J.L. van Rij, plaatsvervangend commandant van de BS en in het dagelijks leven rijksveldwachter.

Periode in het jachthuis The Jolly Duck te Zevenhuizen

'Inmiddels had de wachtmeester Van Rij een onderduikadres gevonden, ver van de bewoonde wereld, aan de Rotte. De eigenaar, de Haagse bankier Van Romunde stelde dit huis ter beschikking. Tussen de Rotte en Zevenhuizen was inundatie, er liep slechts één bruikbaar weggetje van Zevenhuizen naar dat huis. Na Van Rij, ik en Piet Lengkeek namen van lieverlee de volgende BS-ers er hun intrek: Tinus van Herwijnen, Piet van Driel, Goof van Driel en van tijd tot tijd Willem Olivier, die als koerier het enige contact met het commando in Delft onderhield. Ook de koerier Jaap Havenaar en de kinderen van de eigenaar, Mance en Richard van Romunde verbleven er van tijd tot tijd. Piet van Herwijnen, die op het Rotterdamse Haagseveer als arrestant

had vastgezet, wist te ontsnappen en meldde zich ook spoedig. Van daaruit werden met een man of acht de activiteiten voortgezet, vooral overvallen vlakbij langs de rijksweg Utrecht-Den Haag. Daar werd in drie groepen geopereerd, die zich schuil konden houden in de berm tussen fietspad en autobaan. Als er iemand langs kwam, gaven de buitenste groepen met een zaklantaarn met groen, positief licht aan: we kunnen ze wel aan en met rood, negatief licht: afblijven! De bedoeling was niet om slachtoffers te maken, maar wapens, papieren en fietsen waren welkom. Bij een van die gelegenheden was het licht groen en de middelste post, bemand door Van Rij en Tinus van Herwijnen, gaf twee passerende fietsers het commando: "Halt in naam der Koningin". De ene stapte af en stak zijn handen omhoog, de andere smet zijn fiets tegen de benen van Van Rij, rende de rijksweg over en verdween in de spoorloot. Van Rij er achteraan, pakte hem in zijn kraag en sleurde hem de kant op. Beide mannen waren gewapend, maar te ontdaan om er iets mee te doen. Het bleken Nederlandse SS-ers te zijn, die zichzelf "goed" vonden. Dat hielp hun echter niet en ze werden ontdaan van fietsen, papieren en twee karabijnen met munitie en moesten hun weg te voet vervolgen. Waarschijnlijk hebben zij zich niet meer bij hun onderdeel gemeld.'

Een Amerikaan in levende lijve: John McCormick

Nog zelden had men een geallieerde soldaat gezien. Daar kwam verandering in, herinnert Kentgens zich. 'Op 22 februari 1945 kwam een koerier melden dat er een Amerikaans vliegtuig was neergestort bij Zoetermeer (een Liberator B-24 maakte een noodlanding voor de boerderij van Tinus Janson in de Geerpolder). Een aantal van de inzittenden ontkwam

Het jachthuis The Jolly Duck aan de Rotte te Zevenhuizen, waar de de top van de BS in 1945 was ondergedoken.

en een van hen kwam terecht bij hoeve 'Voorzorg' van Jan en Leen Dogterom aan de Zegwaartseweg. Daar hield hij zich schuil in een hooiberg en bleef in leven met de melk, die de volgende morgen zou worden opgehaald. Hij werd al snel door de boer ontdekt. Deze wilde de Amerikaan wel kwijt, want hij kreeg dagelijks voedselhalers over de vloer. Hij werd ondergebracht in de Molenstraat bij de familie Lodewijk en vandaar door Willem Olivier naar het jachthuis gebracht. Zo kwam John McCormick, een Amerikaan van Ierse origine, bij ons. We wisten dat er miljoenen geallieerden bestonden, Amerikanen en Engelsen, Zuid-Afrikanen, Australiërs en Nieuw-Zeelanders. We hadden er nooit een gezien en daar stond er een levend voor ons. Hij werd welkom geheten en merkte al gauw dat men er met verboden dingen bezig was. Ik zei: "We zijn met dingen bezig waar voor ons ieder de doodstraf op staat. Als jij je aan de Duitse autoriteiten meldt als neergestorte, Amerikaanse vlieger, dan word je krijgsgevangen gemaakt, heb je misschien een rottijs, maar houd je er het leven bij". Maar hij wilde graag blijven en met ons meedoen. Dat was een heel aparte sensatie. Hij was een bijzonder prettig, rustig mens, die kon ons met mate op de hoogte brengen van wat er gaande was en hij gaf iedere dag vreselijk harde les in fitness, dat deden ze in het leger en ook in de Air Force en dat was ook voor deze onderduikers uitstekend.'

Zes Engelse neergeschoten bemanningsleden

Meer vliegers volgden, weet Kentgens nog: 'Er werd dag en nacht om beurten twee uur wacht gehouden. Van Rij kwam op een avond tegen twaalfen mij wekken: ik zou de wacht overnemen. Na mij aangekleed te hebben, liet ik de wachtmeester zich afmelden, het was zeer militair. "Wachtmeester, is er nog iets te melden?" "Ja", zei hij, "Er is een vliegtuig neergestort, richting Nieuwerkerk en het is in brand gevlogen, je kunt het zien, die gloed is er nog". "Is er verder nog iets bijzonders, wachtmeester?" "Nee, verder niet, welterusten". De wacht werd overgenomen en na ongeveer een uur zag ik een fietser naderen, zonder licht, die reed een vierhonderd meter door naar het huis van de jachtopziener. Even later kwam hij terug. Hij bleek ene Wobbes te zijn, de leider van de illegaliteit in Zevenhuizen. Hij zei: "Er zijn zes Amerikanen neergestort, verschillende zijn min of meer ernstig gewond, ik zou niet weten waar ik ze in Zevenhuizen zou moeten onderbrengen, kunnen jullie ze hebben?" "Breng ze maar hierheen, maar zorg wel dat ze voordat het licht wordt bij ons zijn". Enkele van onze mensen gingen mee met fietsen. Een uur later kwamen ze terug met zo'n melk-karretje met twee rubber banden, waar twee gewonden op lagen. Ze waren beschoten tijdens een wapendropping en een van hen had een kaakfractuur. De commandant van die Engelsen, het waren geen Amerikanen, bleek een Londense politiemann, een 'Bobby' te zijn, die nu de rang had van kapitein. Hij heette George Sharp. Ik begroette hen met: "Welcome" en nog een paar woorden. "For God's sake, you are the first one who speaks English, I am glad to be here". Vervolgens stuurde ik een koerier naar mijn vrouw met de vraag om verbandmiddelen, die en die draden, die en die tangen en scharen om een kaakfractuur te repareren. Maar vrouwwief dacht, ik ga zelf maar mee want Joop kan best wat hulp gebruiken. En op een keukenstoel hebben wij samen die fractuur gerepareerd, en de patiënt was ziels dankbaar dat hij geen pijn meer had. Die mannen zijn in het jachthuis gesetteld, wilden ook niet weglopen en zich zo maar overgeven, maar met ons meedoen. Ze zagen aan onze wapens dat we wapendroppings hadden gehad en vertelden dat ze nu getraind waren om voedsel te droppen. Ik begreep daar niets van: "Zijn jullie nou helemaal gek, dat geloof ik nooit, dachten jullie heus dat de Moffen jullie zo laag zouden laten

vliegen dat je voedsel kan droppen, geen kwestie van!" "Doc", zeiden ze tegen me, "Doc, you just wait and see". En inderdaad kwam een bericht over Radio Londen, dat op 29 april de eerste voedseldroppings zouden plaatsvinden, "Operatie Manna." En dat ging in groten getale en wij zagen ze over dat platteland, midden tussen de grote steden, in wolken zagen we de vliegtuigen overkomen. En die moesten natuurlijk een afvoerroute hebben als ze leeg waren, zodat ze de aankomende vliegtuigen niet in de weg zaten. Laat die afvoerroute nou recht over het jachthuis zijn". De Engelsen keken en keken en keken nog eens: "That is Jim and that is Greg and that is Allan (piloten van hun eigen Flight), doc, I told you so, it will soon be over now".

Het leek een feestdag te zijn, de oorlog was nu waarschijnlijk afgelopen. Maar de werkelijkheid was anders.

De overval: sofort raus!

Kentgens denkt aan de ene kant met blijdschap terug aan de 29^e april 1945 vanwege de voedseldropping. De andere kant echter is in duisternis gehuld: 'We zaten op 29 april om halfzeven rond de open haard en we stookten op hout van spoorbielzen en dronken een glas karnemelk. Het huis was gebouwd tegen een dijk aan en de gordijnen waren altijd gesloten, want ze konden van die dijk af er dwars doorheen kijken. Door een spleet zag ik een aantal Duitsers op de dijk staan, dus ik ging door de keuken heen, er was daar een deur naar buiten, een paar trapjes omlaag en ik zie daar achttien tot twintig soldaten met het geweer in de aanslag en ietsje lager stond een officier met een revolver. "Raus, sofort heraus!" Ik heb mij geen fractie van een seconde bedacht. Als je jaren in het verzet gezeten hebt om uiteindelijk te helpen die Duitsers te verdrijven, dan ga je niet voor de eerste de beste Duitser die je ziet met je handen in de lucht staan. "Ja, ich komme sofort!" Ik heb de deur achter me dicht gesloten en bij de jongens gezegd: "Jongens, het is mis". En iedereen wist wat hij moest doen. Omdat het einde van de oorlog zeer nabij leek, had ik na vele weken vier of vijf van mijn beste mensen weggestuurd om hun vrouwen of meisjes te ontmoeten. Ik had dus alleen zes Engelsen, een Amerikaan, de wachtmeester Van Rijn en

John E. McCormick, de 23-jarige Amerikaanse vlieger die in februari 1945 werd neergeschoten en zich verborgen hield in The Jolly Duck.

zijn vrouw met hun tienjarig zoontje Jaap, ik had de dochter en zoon van de eigenaar van het huis, ik had Jaap Havenaar, de koerier die het bericht had afgegeven dat er een 'Godsvrede' gesticht was, de Duitsers zouden ons niet meer aanvallen en wij zouden de Duitsers niet meer aanvallen. Verder hadden we een Nederlandse NSKK-man (National Sozialistisches Kraftwagen Korps) gevangen achter slot, die werd bewaakt door de Engelsen en die zij zonder meer moesten doodschieten als er narigheid kwam. Dat vonden zij prachtig, want het was de eerste man in Duits uniform die ze zagen. Dat was wat ik in huis had [en jhr. De Milly, red.], maar die wisten wel wat ze moesten doen. Ik had met John McCormick afgesproken: joh, als er nou narigheid komt, zie dan dat je aan de achterkant het huis uitklimt en dan langs de inundatie naar dat stenen huisje loopt, daar heb je in ieder geval dekking. Dat had ik ook tegen mevrouw Van Rij gezegd.'

Strijd en gevolgen

'Wat nu volgt, heb ik van horen zeggen.

Er is een geweldig vuurgevecht ontstaan. En tijdens dat vuurgevecht werd ik al vrij gauw door mijn hoofd heen geschoten. De kogel is hier ingegaan, twee centimeter onder mijn linkeroog en die is hier uitgekomen, twee centimeter achter mijn rechter oor. Ik was er niet meer. Out! Later heb ik een en ander besproken met Prof. Tjebbes, die mij liet zien dat er maar één vierkante centimeter was waar hij doorheen kon zijn gegaan zonder dodelijke schade aan te richten, en juist daar is hij doorheen gegaan. Men constateerde dat ik dood was en legde een laken over mij heen. John McCormick is achter uit het huis geklommen. Hij wilde naar de overkant lopen, maar werd halverwege met een schot door zijn achterhoofd op slag gedood. De vrouw van wachtmeester Van Rij had hem niet zien vallen. Zij wist ook, dat ze moest zien weg te komen. Met haar zoontje is zij hard lopend overgestoken. Ook zij werden beschoten. De schutter heeft blijkbaar gezien dat het een vrouw was die hij niet wilde doodschieten en hij heeft haar door de knie geschoten. Dat is een heel smerige wond geworden. Door het gewricht heen, de knieschijf was helemaal weg, de kop van het scheenbeen en de kop van het kuitbeen, allebei weg. Andy Anderson, de Engelsman, die op dat moment de wacht had bij de NSKK-man, was heilig van plan hem dood te schieten, totdat hij de man in zijn gezicht keek, toen kon hij het niet meer. Maar hij heeft hem wel door zijn voet heen geschoten. De wachtmeester Van Rij, die het commando had overgenomen nadat ik was gesneuveld, heeft toen gedacht: ja, de Duitsers staan aan de andere kant van de dijk, we zitten als ratten in de val, ik ga proberen over de dijk heen te komen, daar is een moeras daar ga ik heen, dek mijn aftocht en ik houd de Duitsers tegen en jullie moeten maar maken dat je wegkomt aan de andere kant van de dijk.

Dus hij moest die Duitsers aan een kant van de dijk houden, zodat de anderen weg konden komen, onder de dijk langs en dat is een heel eind lopen langs die drie molens tot aan de Rijksweg. Dat heeft hij gedaan, dat heeft hem zijn leven gekost, hij moet daar veel Duitsers doodgeschoten hebben, apart van de mensen die al doodgeschoten waren, die al in huis gedrongen waren en ook prompt waren doodgeschoten. Eén Engelsman, Johnny Johnson (boordwerktuigkundige) had dysenterie, was er beroerd aan toe en moest in bed blijven. Hij is krijgsgevangen gemaakt. Degenen die konden vluchten en het er levend hebben afgebracht waren: George Sharp (piloot), Andy Anderson (co-piloot), Gus Rowland (navigator, met de kaakfractuur), Jerry Hollick (radiotelegrafist), Bill Bell (staartschutter), Jaap Havenaar, de koerier die net het bericht van de 'Godsvrede' had gebracht, Mance van

Romunde (Richard was gevangen genomen) en nog iemand die we 'de jonker' noemden. Inmiddels was het commando overgegaan op Piet van Driel.

Ik wist nergens van, ik was buiten bewustzijn. Van tijd tot tijd kwam ik bij en verloor veel bloed en ik was erg verbaasd dat ik nog in leven was, want als je een schot door je hoofd hebt gehad, dan moet je dood zijn en zeker zo. Toen gebeurde er een hele tijd niets en werd het donkerder en toen zag ik die zieke Engelsman in zijn hemd met een witte sjaal door mijn kamer lopen naar het raam en die sjaal uit het raam zwaaïen, er was al een tijd niet meer geschoten en toen wist ik niks meer. Toen ik weer bijkwam, lag ik op de dijk en het regende, een miezerig regentje. Ik lag op een matras en naast mij lag mevrouw Van Rij, van wie ik toen nog niet wist dat ze een verbrijzelde knie had en die NSKK-man, die door zijn voet geschoten was, wat ik toen ook nog niet wist en de rest Duitsers om ons heen plus de dokter uit Zevenhuizen. Die wilde er kennelijk niet in gemengd zijn. Maar de illegaliteit van Zevenhuizen, die daar bij het jachthuis hoorde schieten, heeft gedacht, het is mis daar, weet je wat, we doen alsof we Rode-Kruismensen zijn en we gaan kijken of er gewonden zijn. Daartoe hadden ze de 'ambulance' meegenomen. Dat was een auto zonder motor, met een paard ervoor. En op een moment dat ik bijkwam zag ik de dokter, hij had al eens naar die NSKK-man gekeken, "O, das ist zu genesen" en toen zag hij mevrouw Van Rij, "die zal het wel overleven, maar het is een ernstige wond" en toen keek hij naar mij (Kentgens maakt een gebaar met de hand langs zijn keel), met andere woorden, het is afgelopen. Dat wist ik al lang dat het afgelopen was. Dus dat heeft me niet bijzonder veel narigheid bezorgd.'

Het hospitaal

Van de oostkant van de Rotte werden mevrouw Van Rij, Kentgens en de NSKK-man via Moerkapelle met de "ambulance" naar een school in Bleiswijk gebracht waar de Duitsers bivakkeerden en daar op de grond gelegd. Hiervan herinnert Kentgens zich alleen, dat de Duitsers hem van zijn laarzen hadden ontdaan. De volgende ochtend zijn zij op een Duitse vrachtwagen naar Rotterdam vervoerd, naar het Diaconessenhuis, dat was gevorderd als het "Lazarett der Deutsche Kriegsmarine". Op de operatiekamer werden zij bekeken. Kentgens, die het zwaarst gewond was, kreeg enige pleisters op zijn hoofd. Terwijl hij op de operatietafel lag, kwamen twee SS-ers de chirurg sommeren hem mee te geven. De chirurg verbood dat: "Ik ben commandant hier en het is mijn plicht hem beter te maken. Als hij beter wordt, kunnen jullie hem krijgen, als hij doodgaat, wat dan nog. Als jullie bang zijn dat hij door de Terroristen wordt bevrijd, dan moeten jullie je maatregelen maar nemen". Kentgens werd toen naar boven gebracht en aan zijn bed vastgeboeid, met een SS-er voor de deur. Zonder twijfel had hij zijn leven te danken aan de chirurg, hetgeen maar al te duidelijk bleek tijdens de verhoren door de Rotterdamse commandant van de SD, die hij in de volgende dagen moest ondergaan. Het was de SD-er erom te doen te weten te komen waar "die wapens" gebleven waren, want nu het einde van de oorlog naderde, kon veel bloedvergieten worden voorkomen als dat werd verteld. Hij wist dat het per auto vervoerd was, maar repte niet over het beurtschip naar Leiden. Dat is een goed bewaard geheim gebleven. Het deed Kentgens allemaal niet veel, overtuigd als hij was dat hij toch dood zou gaan.

Het been van mevrouw Van Rij wilde de dokter amputeren. Hij bedacht zich echter, en vond dat zij naar een burgerziekenhuis moest, het Coolingselziekenhuis. Haar been werd daar behouden. Later werd zij overgebracht naar Leiden. Daar volgde een zware operatie en met behulp van het nieuwe wondermiddel penicilline, dat door Canadezen uit Brussel werd gehaald, is de lelijke kniewond wondersnel genezen. Men was daarvan diep onder de indruk, het was waarschijnlijk voor het eerst dat in ons land penicilline werd toegepast. Ondertussen lag Kentgens in Rotterdam. 'De Duitse verpleegsters gedroegen zich correct, maar de N.S.B.-verpleegsters, die mij moesten verzorgen, was tuig van de richel. Ik kreeg 's morgens een bakje water en een stukje namaakzeep en een stukje handdoek: "Waschen!" Dat ging natuurlijk helemaal niet. Ik begreep nog altijd niet dat ik niet dood was. Na enkele dagen vroeg ik om water, want ik had dorst, dorst en nog eens dorst. "O, u wilt water hebben, ach nee het is nou weer afgesloten, dan de volgende periode maar". Dat was gewoon pesterij. Toen heb ik hoge koorts gekregen. Er had zich een abces gevormd met geweldig veel bloed en pus en kleine botsequesters. Na een incisie ging het langzaam aan veel beter. Al die tijd hoorde ik vliegtruggen, dat waren de voedseldroppings en op een bepaalde ochtend, dat moet de vijfde mei geweest zijn, toen werd ik weer wakker en zei tegen die NSKK-man, die bij mij op de kamer lag en met wie ik eigenlijk geen woord

sprak: "Nou moet ik toch wel heel erg ziek zijn, want ik hoor een draaiorgel dat het Wilhelmus speelt". Toen zei hij: "Je bent helemaal niet zo ziek, want er is een draaiorgel met het Wilhelmus en als je je nou probeert op te richten op je ellebogen, dan zie je over de hele Westersingel rood-wit-blauwe vlaggen". Toen kwam de wacht binnen, ontsloot de boeien met: "Es ist Waffenruhe, gratuliere."

Aan het thuisfront: condoleances

Inmiddels hadden de vluchters Zoetermeer bereikt. Kentgens is later verteld: 'zij gingen naar schoonvader Bos en vertelden dat ze hadden gezien dat zijn schoonzoon doodgeschoten was. Deze afschuwelijke gebeurtenis moest de heer Bos toen de volgende dag aan zijn dochter vertellen. Zij geloofde dat niet, want ze had haar man de vorige middag nog gezien. Toen ze hoorde wat er was voorgevallen, moest ze het echter wel aannemen. Dat de wachtmeester Van Rij en John McCormick ook gesneuveld waren, wist toen nog niemand. Er werden missen ter nagedachtenis gelezen in de Nicolaaskerk en er kwamen condoleance-visites en brieven. Mijn vrouw wilde het lichaam van

No. 134202113

Ned. Binnenlandsche Strijdkrachten
Interior military forces of the Netherlands

Bij dezen wordt verklaard dat
This is to certify that

Naam **Groenheyde**
Surname

Voornaam **Cornelis**
Christian name

Persoonsbewijs No. **Z 17/001065**
Identity-card

Adres **Stationsstr. 31, Zoetermeer**
Address

Behoort tot **B.S. District Delft**
Belongs to

Onderdeel **B.S. Zoetermeer**
Army-unit

Functie **Groeps-Commandant**
Function

De Gew. Cdt. Bew.tr. Ned. Binnenl. Strijdkr.
The Regional Commander

Op last
By order

Datum van afgifte
Date of issue

1 Juni 1945

K 634

BS-pas voor C. Groenheyde, 1945.

haar man opsporen. Met paard en kleine wagen van Engel Akkerman uit de Dorpsstraat is zij met een koffertje met lakens naar Zevenhuizen gereden. Zij vond daar in het mortuarium de lichamen van John Mc Cormick en Jacob L. van Rij, maar niet dat van mij. Via de school in Bleiswijk kwam zij erachter, dat ze in Rotterdam zou moeten zoeken. Dat gebeurde een dag later, samen met haar vader. Maar naar welk ziekenhuis moesten ze gaan? In het Coolsingelziekenhuis troffen zij mevrouw Van Rij, die wist dat Kentgens nog leefde en in een Duits ziekenhuis lag, dat het Diaconessenhuis aan de Westersingel bleek te zijn. Daar aangekomen, kregen zij te horen: "Ach, der Zahnarzt, der hat aber Glück gehabt, er lebt noch". Bij de SS werd gevraagd wat er verder zou gebeuren. Het antwoord: "Denken Sie bloss an Ihre zwei Kinder, Ihrem Mann geht's gut, frage nicht weiter".

De oorlog is voorbij

De in Zoetermeer gelegeerde Duitsers wilden geen wapenstilstand in acht nemen, zij namen de school waarin de B.S.-ers zich bevonden onder vuur, mogelijk ondernamen zij een wraakactie voor hetgeen aan de Rotte was voorgevallen. En zo kon het gebeuren, dat er alsnog twee B.S.-ers werden doodgeschoten, Jan Hoorn en Cornelis van Eerden, die uit de school probeerden te vluchten. Toen de schietpartijen over waren, is mevrouw Kentgens-Bos haar man in Rotterdam gaan halen. Hij kreeg z'n "Krankenblatt" mee: Johannes van den Berg "Terrorist".

Kentgens herinnert zich: 'Met een door het Rotterdamse verzet beschikbaar gestelde auto ging het naar Zoetermeer. Bij de molen in de Stationsstraat, waar de weg iets naar boven naar dijkniveau gaat, hield de auto ermee op. De auto is verder geduwd, kwam langs de openbare school, waar de hele B.S. stond aangetreden. Dat was een emotionele zaak, voor het eerst dat ik dat hele spul bij elkaar zag.'

Bij zijn huis werd hij begroet door buren en andere bekenden: "Ha, hij leeft nog". En verder werd hij liefdevol verpleegd door zijn vrouw, vaak in de stralende zon onder de schitterende, beroemde beuk achter het huis. Naast de bezoeken van familie, vrienden, patiënten denkt Kentgens in het bijzonder nog aan twee bezoekers, van wie de ene, dominee

Verluys, een diepe indruk achter liet. De dominee had al eerder in de Gereformeerde Kerk de gemeente gevraagd te bidden voor de genezing van dokter Kentgens, en dat terwijl in die tijd de verhouding tussen katholieken en protestanten in Zoetermeer vrij slecht was. Dat was dus heel bijzonder. De andere bezoeker was de Duitse commandant van het Marine Lazarett, die Kentgens uit handen van de Sicherheitsdienst had weten te houden. Hij kwam met twee Canadese officieren pleiten voor verbetering van de onmenselijke toestand waarin zijn verpleegsters werden gevangen gehouden. Via het Rotterdamse verzet heeft Kentgens dit in dank gedaan.

[illegible]

Op vertoon van de distributiestamkaart kreeg men bonnen. De winkelier plakte al die bonnetjes weer op en leverde volle vellen in om weer een vooraad-toewijzing te krijgen.

Droppings op het land

Het Strijdend Gedeelte van de BS ging het laatste oorlogsjaar oefenen in afgelegen boerderijen. Wapens waren er niet veel; hooguit de wapens die in 1940 door Piet Lengkeek waren opgevest. Deze waren na de capitulatie door de Nederlandse soldaten achter de Dorpsstraat in de vaart gegooid. Tevergeefs wachtte het verzet op een wapendropping. Uiteindelijk verkregen ze eind december 1944 een bescheiden deel van een in Hazerswoude terecht gekomen wapendropping; de rest van de containers met wapens vervoerde de BS naar Leiden en Delft.

Op 1 november 1944 was een geheim agent op het land van Chris Wijsman aan de Zegwaartseweg gedropt. Zoon Adriaan haalde hem op: 'Plotseling zag ik die jongen, doodleuk op zijn parachute zat hij te wachten, een wapen in de aanslag, maar verder heel kalm'. Deze jeugdige Richard Barné werd enige tijd later opgepakt en in maart 1945 door de Duitsers gefusilleerd.

Op 17 maart 1945 kwamen nog twee geheime agenten uit de lucht dalen: Peter Borghouts en Bobby ten Broek. Ze waren een groot deel van de vlucht achtervolgd door een Duitse nachtjager, waardoor het geallieerde toestel op lage hoogte mensen en wapencontainers moest parachutereren. De Duitse piloot moet de droppingplaats hebben gezien: een paar dagen later werd bij het terrein van Wijsman een post van de Wehrmacht ingericht.

De Zoetermeers-Benthuizense BS moest het droppingterrein bewaken bij de aankondiging dat er wapens of mensen per parachute naar beneden zouden komen. Vele keren kwamen ze voor niets, in totaal hebben zes droppings op het land van Wijsman plaats gevonden. Geen enkele zending was voor hen bestemd, wel voor onder meer het verzet in Berkel. Het paste echter wel goed in het oefenen van het Strijdend Gedeelte. De

Benthuizenaar Arent van Noort wist zo'n wacht bij de Slootweg beeldend te vertellen: 'Pim Clotscher en ik waren op zekere nacht uitverkoren om als medebewakers op te treden voor een dropping (die overigens nooit gekomen is...). De enige die we die nacht tegenkwamen was een boerenzoon uit Gelderswoude die kennelijk op vrijersvoeten was geweest. Hij schrok zich te pletter... maar wij ook. 't Ergste was dat die hele nacht 't water met bakken uit de hemel viel! Ik ben vóór en na die nacht nooit meer zo nat geregend.'

De BS en de hongerwinter

Naast oefenen hield de BS zich vooral bezig met de voedselvoorziening voor onderduikers en de door Zoetermeer trekkende voedselhalers uit de omliggende steden. Boeren gaven tarwe, aardappelen en andere producten, veldwachter Van Rij ging samen met anderen op pad om de illegale handel en slacht in vee tegen te gaan. Het vee werd dan in beslag genomen en naar slager Jan Vollebregt gebracht. Het vlees verdween in de soepketels van Toon van Fraassen voor de voedselhalers. De leverworst kwam op het brood van de schoolkinderen en in de magen van onderduikers en andere behoeftigen. Ook werden voedseltochten naar Noord-Nederland georganiseerd.

Voor de officiële rantsoenen waren distributiebescheiden nodig. Veel werd geregeld door de BS'ers op het distributiekantoor maar dat bood niet altijd voldoende soelaas. Knokploegen overvielen dan op een dag een distributiekantoor. Dat gebeurde onder meer in Boskoop en Hazerswoude. De distributiepapieren werden toen al onder politiegeleide vervoerd. Vanuit Zoetermeer werden vanaf eind 1942 de papieren per autobus met politie naar de agentschappen gebracht. Een overval op het distributiekantoor Zoetermeer was niet nodig omdat daar genoeg bonnen en kaarten vandaan kwamen.

De graven van Maynard en West die in 1943 bij een luchtgevecht waren omgekomen. Hun vliegtuig stortte neer bij de Bleiswijkseweg en hun lichamen werden tijdelijk naast de Oude Kerk begraven (foto: L.H. Zieck, mei 1945).

Bevolkingsregister

Verzetsmensen hadden regelmatig een valse identiteit nodig. De nieuwe namen moesten dan wel 'officieel' worden gemaakt in de bevolkingsadministratie. Daar zorgde G. van der Zee voor, en na zijn vertrek in september 1944 de nieuwe ambtenaar ter secretarie J. Fidder.

Op een gegeven moment werd de druk op de persoonsgegevens te groot. Voor het werk aan schuttersputjes werden door de Duitsers steeds meer mensen opgeroepen met behulp van de administratie van het gemeentehuis. Hierdoor, en omdat de kans op ontdekking van de vervalsingen steeds groter werd, heeft Fidder rond nieuwjaar 1945 het bevolkingsregister op de zolder van het gemeentehuis verstopt. Een overijverige bode vond dit echter terug, waarop Kentgens en Van Rij samen met Fidder een inbraak ensceueerden en de acht stalen bakken met kaarten, de bevolkingsregisters, lijsten van uitgegeven persoonsbewijzen en blanco PB's met controlezegels weghaalden. In een grote mand voorop een bezorgfiets van slager Van den Berg werd alles naar het bureau van de marechaussee gebracht en daar tussen de plafonds verstopt. Fidder moest daarna onderduiken.

Onderduiken in The Jolly Duck

Een aantal leden van het verzet was al ondergedoken. Om toch op straat te kunnen lopen en hun werk te doen liep een deel rond met vervalste persoonsbewijzen. De commandant van de LO Piet Lengkeek werd eerst Piet Koot en later Piet Luyken, Kentgens was Johannes van den Berg geworden. Rien Sloodmaker was vanaf 17 oktober 1944 ondergedoken. Piet van Driel zat al vanaf augustus 1943 op verschillende adressen: tot april thuis aan Den Hoorn 29, vervolgens tot februari 1945 in Waddinxveen, Moerkapelle en weer thuis in Zoetermeer. In februari dook hij met anderen onder in het jachthuis The Jolly Duck aan de Rotte in Zevenhuizen.

Jaap van Rij, die sinds 10 november 1944 was ondergedoken, had dat houten jachthuis ontdekt en kreeg van de eigenaar, bankier Van Romunde uit Den Haag, toestemming om er zijn intrek te nemen. Het huis lag zeer afgelegen aan de Rotte en rondom lag water. De Duitsers hadden namelijk in maart 1944 ten behoeve van de verdediging 42.000 hectare land onder water werd gezet, ook langs de Rotte.

Opgepakt op 16 februari 1945

Vrijwel de gehele top van het verzet dook onder in het jachthuis. Dat had een speciale oorzaak. Een Zoetermeerse zwarthandelaar, Zwarte Han genaamd, was bij zijn werk gearresteerd en had, om weer vrij te komen, namen van verzetsmensen doorgegeven. Het waren dezelfde mensen die hem ook altijd erg voor de voeten liepen bij zijn zwarte handel. Dit lekte uit maar een deel van het verzet werd toch gearresteerd en naar het bureau van de marechaussee gevoerd. De net benoemde Duitsgezinde commandant kende Piet Lengkeek niet, zodat deze op zijn valse persoonsbewijs werd vrijgelaten. De anderen,

De LO regelt bonkaarten

P. Lengkeek

'Er werden vervolgens in het district Vlietstreek knokploegen gevormd (K.P.'s) die door het plegen van overvallen op distributiekantoren bonkaarten konden bemachtigen en persoonsbewijzen op gemeentehuizen. Ook werden bestaande persoonsbewijzen vervalst. Toen uit de overvallen niet meer kon worden voldaan aan de behoefte aan bonkaarten, werden door de LO valse inlegvellen gedrukt (op een bonnetje van een inlegvel, dat voor een bepaalde periode werd bekend gemaakt, kon een bonkaart op het distributiekantoor worden afgehaald). Met deze valse inlegvel-bonnetjes bemachtigden wij iedere periode, dit speelt vanaf eind 1944 tot de bevrijding) enkele honderden bonkaarten illegaal. Bram Reeuwijk zorgde als kassier van het distributiekantoor hiervoor in samenwerking met Rien Slootmaker, ook ambtenaar op het distributiekantoor. Via via werd door de LO geregeld dat het distributiekantoor geen gevaar liep.

De bonkaarten die wij nodig hadden voor onze eigen onderduikers in de regio werden door Homme de Vries in een schrift dat overdag tussen de andere schriften in zijn klas van de Christelijke School stond. Ook de financiële zaken hield hij hierin bij.

Ik was toen boekhouder bij carrosseriefabriek De Haan te Zoetermeer aan de Berkelseweg. Wij hadden daar gedwongen werk voor de Duitse dienstpost. Wanneer de bonkaarten die over waren naar district Vlietstreek te Leidschendam of Voorburg moesten worden gebracht, belde ik de Duitser die de carrosseriebouw regelde met een of andere smoes op. Hij kwam dan naar de fabriek en ik kon dan met hem meerijden met de bonkaarten bij me naar de plaats waar ik moest zijn. Ik stapte dan even van te voren uit, veiliger kon het niet. Ik hoorde wel eens: "Wat moet die Lengkeek bij die Duitser in de auto?"

Jelle Kok, Piet van Herwijnen en Jan Steman werden naar Rotterdam afgevoerd. Al snel werd duidelijk dat Jelle Kok niet de gezochte Van Rij was maar de directeur van busmaatschappij Citosa. Hij kwam eind maart vrij. Van Herwijnen ontsnapte tijdens tewerkstelling en Steman werd medio april vrijgelaten.

De Duitsers wisten niet dat Jan Steman een geheim agent was. Hij was in 1942 via België, Frankrijk en Spanje in Engeland terecht gekomen en werd daar opgeleid. Met een collega werd hij op de laatste nacht van maart 1944 gedropt in Brabant en bereikte via omzwervingen Den Haag. Daar verzorgde hij de verzendingen van radioberichten naar Engeland. Uiteindelijk vertrok Steman,

met schuilnaam Jan van der Burch, naar Zoetermeer en trok bij de familie Van Driel in. Zijn zender werd verborgen in de preekstoel van de Oude Kerk. Alles ging goed tot hij toevallig met een pistool op zak werd gearresteerd aan Den Hoorn, terwijl eigenlijk de broers Piet en Goof van Driel gezocht werden. Nadat hij was opgepakt werd het huis van de familie Van Driel doorzocht maar de zender, die net was ingepakt om met hem naar een nieuw adres in Bodegraven te gaan, was door de bijna 17-jarige Kitty van Driel al afgevoerd.

Rooms verzet, zacht verzet

C.B. Fischer

'Het verzet hier was voornamelijk christelijk. De roomsen hebben nooit zo fel gereageerd. Ik heb met de kapelaan wel wat verzet gedaan, onderduikers onderbrengen, weet je wel, het zachtere werk. Het kraken en overvallen en zo, dat was zuiver in de christelijke handen. Ik heb voornamelijk aan de pers meegewerkt. Ik had mijn relaties in Delft bij pater Commandeur en met Koos Suiker.

Ik heb in Delft zelfs nog op een cursus gezeten om na de oorlog leiding te geven. Want men verwachtte een chaos bij gevechten en het vertrek van de Duitsers. Het werd gegeven in de catacomben van de Jozefkerk aan de Burgwal, we noemden dat de burgemeesterscursus.

Pater Commandeur gaf ons daar les.

In de laatste maanden van de oorlog had ik connecties met Delft. Men trof elkaar achter de winkel. Bij mij is vergaderd. Ik was er niet altijd bij, ik had m'n eigen gezin.

Zo was er Koos Suiker uit Delft en die moest in Zoetermeer een ploeg hebben die waarschuwde als de spoorlijn Den Haag-Gouda weer gerepareerd was. Als er 's nachts treinen overheen kwamen dan moesten daar 's morgens weer bommen op. Want daar werden de VI's en de V2's over vervoerd. Uit de club van knullen uit de Jeugdbeweging zoals Harry van Well en Bram Reeuwijk werden jongens gerekruteerd en die lagen 's nachts aan de nieuwe weg om te kijken of er treinen overheen reden. Dan werd doorgegeven "de koffie staat klaar" en voor 11 uur knikkerden de bommen weer op de spoorlijn.

Op een dag in de winter van 1944/45 werd pater Commandeur in Delft opgepakt omdat men hem verdacht van betrokkenheid bij de illegale pers. Om duidelijk te maken aan de bezetter dat hij niet de redacteur was van het Delftse blad de Toekomst, moest deze zo snel mogelijk uitkomen. De volgende morgen kwam bode Van der Spek aan, die bijna dagelijks voor onder meer mij op Delft reed, met twee grote letterkasten en 's middags kwamen twee jongens van Van der Drift de Toekomst zetten en drukken.'

Geallieerde vliegers

Niet alleen de top van het verzet kwam in The Jolly Duck terecht. Ook verschenen daar enkele bemanningsleden uit neergeschoten geallieerde vliegtuigen.

Op 22 februari 1945 kwam een Amerikaanse bommenwerper neer in de Geerpolder bij Zoeterwoude. De bemanning wist te ontkomen en verspreidde zich. Een van hen, John McCormick, verschuilde zich in de hooiberg van boer Dogterom aan de Zegwaartseweg. Hij kwam uiteindelijk in het jachthuis terecht en besloot daar ook te blijven.

Enige tijd later kwamen daar zes Engelse vliegers bij die in de buurt van Nieuwerkerk waren neergekomen. Twee van hen waren gewond en konden door Kentgens worden verzorgd.

Zij waren zo gelukkig het er levend af te brengen. Vele anderen vonden bij het neerstorten de dood. Vrijdag 30 juli 1943 werd een Amerikaanse B-17, een bommenwerper die door zijn grootte ook wel Vliegend Fort werd genoemd, op de terugweg van het Duitse Kassel neergeschoten. Acht man wisten uit het toestel met de bijnaam Yankee Dandy te springen, de 18-jarige

Een pater in steno

A.A. Moers-Smits

Jeanne Moers, toen nog Smits, had na de Mulo in 1939 op zestienjarige leeftijd een secretaresse-opleiding bij de zusters op de Brouwersgracht in Den Haag gevolgd. Tot 1942 werkte ze vervolgens bij Brinkers aan de Vlamingstraat, daarna enkele jaren bij handelaar in graan- en peulvruchten Lamens aan de Dorpsstraat 76. Hoewel ze het bij beide firma's nauwelijks nodig had, kon ze in verschillende talen stenograferen.

'Op een gegeven moment kwam Bram Reeuwijk mij eens per week op vrijdag of zaterdag halen en dan liepen we van ons huis, Dorpsstraat 110, naar Cas Fischer. Die had een radio en dan luisterden we naar een priester die een voordracht hield. Dat nam ik in steno op, werkte dat thuis uit en gaf het weer aan hen. Waarvoor het was wist ik toen niet.

Nel Smits, die onderwijzeres in Gouda was, kwam regelmatig bij de familie in Zoetermeer op bezoek. Zij liep dan een paar uur met een kinderwagen hierheen om daarin voedsel op te bergen voor de thuisreis. Ik mocht een vrijdagavond mee met haar mee voor een weekend in Gouda. Toen ik terug kwam was Bram Reeuwijk boos op me. Maar ik begreep niet waarom.'

Het personeel van Nutricia werd na de treinstaking van september 1944 met paard en wagen naar het werk vervoerd.

Rondbrengen van de Marskramer

M. Karens

'Ik ging bij een kruidenier werken die ook graanproducten had [Boon aan de Schinkelweg, red.]. Het werk bestond uit het wegbrengen van goederen naar klanten. Op een donkere herfstavond kwam ik terug van de bezorging bij de winkel aan de dijk. Ik ging de poort in achterom naar het pakhuis. In dat pakhuis was een stuk afgezet voor twee klaslokalen, noodlokalen. Toen zag ik in een van die lokalen een lichtje branden en wilde dat uitdoen. Ik deed de deur open en zag een stel jongens uit Zoetermeer. Ik dacht: "hoe kan dat nou, die zitten toch in Duitsland?" Ik sloot de deur weer voorzichtig en ging naar mijn baas om de ontvangen gelden af te rekenen en het geziene te vertellen. Hij schrok zich dood, haalde zijn zoon erbij die mij bezwoer er niet over te praten.

Na verloop van tijd zei die zoon dat we 's avonds de vliering gingen schoonmaken en dat ik vanwege de Spertijd m'n ouders maar moest vertellen dat ik die nacht daar zou slapen. Uiteindelijk bleek dat ik op de mat bij de voordeur moest gaan zitten en daar goed luisteren naar naderende laarzen van Duitsers: die hadden veel ijzerbeslag. Na anderhalf uur werd ik afgelost en was er koffie in het kantoor. Daar stond een typemachine en een kopiëermachine [stencilmachine, red.] en er werden blaadjes gedrukt. Dat bleek de Marskramer te zijn.

Na een paar weken kreeg ik na m'n werk een stel Marskramers en die moest ik onderweg naar huis bij goede Hollanders afgeven.'

Frederick Maynard en de dertiger Earl West waren dodelijk getroffen en stortten 's ochtends om kwart voor elf met het vliegtuig neer achter de Bleiswijkseweg 15. De volgende dag werden ze door de Duitsers met militaire eer achter de Oude Kerk begraven.

Godsvrede aan de Rotte

Op 30 april 1945 kwamen Duitsers en geallieerden bij elkaar in Achterveld. Hierbij bevonden zich Rijkscommissaris Seyss-Inquart en prins Bernhard als hoofd van de BS. Afsproken werd om uitgebreide voedseldroppings te houden in de hongerende steden. De eerste waren een dag daarvoor al gearriveerd; van capitulatie was nog geen sprake. Uit de doorgelekte voorbereidingen

van deze besprekingen concludeerde de commandant van de BS in bezet gebied dat het tijd was om de sabotageacties van zijn strijdkrachten te staken. Toen dit bericht via Jaap Havenaar van het distributiekantoor op het jachthuis arriveerde, werd dit vertaald als een wapenstilstand, een Godsvrede. Intussen waren Duitse soldaten echter al onderweg naar het jachthuis.

Wie waren daar allemaal aanwezig? Kentgens had na het bericht van Havenaar gelukkig net een aantal mensen verlof gegeven om in het geheim naar Zoetermeer te gaan, te weten Piet en Goof van Driel, Tinus en Piet van Herwijnen en Piet Lengkeek; Havenaar bleef. De zes Engelse vliegers en John E. McCormick waren nog in het huis. Zij bewaakten een chauffeur van de NSKK, het National Sozialistisches Kraftwagen Korps,

De BS schiet bijna een koe dood

J. Vollebregt

's Nachts kreeg ik de boodschap, dat ik een dode koe moest komen slachten in Gelderswoude en ik moest ook nog een schietmasker meenemen en een kogeltje, want met een vliegtuig hadden ze door de zolder van de stal heen geschoten. We komen daar, ik kijk naar de zolder, zo'n gaatje erin. Tussen de andere koeien in ben ik die koe aan het villen en aan het

klein maken, maar op een gegeven moment hoor ik: "rechts, links, rechts, links". Waren ze van de BS boven bij die boer aan het oefenen. Er scheen de avond tevoren een stengun afgegaan te zijn en toen was die koe getroffen. De koe daarnaast was ook geraakt. Die boer kwam naar mij toe en zei: "Wat denk je van die koe" en hij liet zien: "hier is die kogel erin gegaan en hier eruit gekomen." Ik zag dat die koe lekker was gaan liggen herkauwen... en die is blijven leven.'

BS'ers op de speelplaats van de Openbare School: v.l.n.r. Jaap Krijgsmann, Van Noort, Kees Tilburg, Dirk Hoozeveld, Gerard Scheenaard.

die op een dag een kijkje was komen nemen in de buurt. Naast de 29-jarige Kentgens was diens vervanger Van Rij, 38 jaar, en zijn vrouw Alie van Rij-Boon met zoontje Jaap hier ondergedoken. Van de eigenaren, de familie Van Romunde, waren Hermance en Richard van Romunde aanwezig. Als laatste bevond 'de jonker' zich in het jachthuis. Dat was jhr. L.A. de Milly van Heiden Reinestein uit Den Haag, die regelmatig op bezoek kwam in Zoetermeer; hij was een meester in het vervalsen van handtekeningen. In totaal waren op 29 april 1945 16 mensen in The Jolly Duck aanwezig.

Vuurgevecht

Om half zeven 's avonds arriveerde een groep van ruim twintig Duitse soldaten. Het is niet duidelijk hoe zij wisten dat het jachthuis door het Zoetermeerse verzet als onderkomen werd gebruikt. Een vuurgevecht ontstond, waarbij Kentgens door het hoofd werd geschoten. Van Rij nam het commando over. Getracht werd om het huis aan de achterzijde te ontvluchten voor de overmacht. Van Rij en McCormick vonden daarbij de dood en mevrouw Van Rij raakte gewond. Havenaar, Mance van Romunde, De Milly en vijf Engelsen wisten te ontkomen, mevrouw Van Rij en Kentgens werden afgevoerd naar een ziekenhuis tezamen met de NSKK-man die in zijn voet was geschoten. Koster was vlak voor het vuurgevecht naar buiten gegaan en door de Duitsers met de handen omhoog, samen met

Joodse onderduikers bij de koster

P. Wieriks en A. Wieriks-Windhorst

In 1942 nam Piet Wieriks het kosterschap van de Oude Kerk van zijn vader over en ging met zijn vrouw achter de kerk aan de Delftsewallen wonen.

P. Wieriks: 'Op een avond, het was al kwart over acht, belt iemand van het verzet bij mij aan met de vraag of ik een joodse vrouw uit Bleiswijk in huis wil nemen. Het verzet had al negen andere adressen geprobeerd maar niemand kon of wilde haar in huis hebben. Mijn vrouw en ik keken elkaar eens aan en hebben toen ja gezegd. Waarom? Nou, het maakte niks uit of je gelovig bent of niet of waarin je gelooft. Ieder mens heeft recht op z'n vrijheid. Wij namen dus mevrouw Querido in huis. Eerder had zij met haar man en haar dochtertje van anderhalf jaar ondergedoken gezeten bij een kapper in Bleiswijk. Daar waren ze echter zeer onvoorzichtig. Het kind speelde gewoon in de box in de zaak en zij ging alsof er niets aan de hand was boodschappen doen. Dat moest natuurlijk een keer fout gaan. Nadat ze gevlucht waren, zijn ze eerst alle drie op andere adressen ondergebracht. Later zijn het kind, waar mijn vrouw en ik dol op waren, en de man ook bij ons komen wonen. (...)'

A. Wieriks-Windhorst: 'Toen ze ziek werd zei m'n man: "of we nou voor twee of voor drie doodgeschoten worden, dat maakt niets uit", dus toen hebben we hem ook laten komen. (...) Ze waren 12,5 jaar getrouwd, dat hebben we nog gevierd. M'n zwager had gezorgd voor melk, clandestien, we zouden pudding koken en zo. We hadden geen schuilplaats, ze liepen gewoon rond, maar de achterdeur was ook altijd op slot, en dichte gordijnen natuurlijk.' Toch was het niet altijd veilig, berinnert Piet Wieriks zich: 'Tijdens een razzia heb ik de

vrouw en het kind in de kap van de kerk verborgen. De man wilde niet onder de kap. Hij was hartpatient en was bang dat hij daarboven een hartaanval zou krijgen. Gelukkig vond ik een oplossing. Behalve koster was ik ook doodgraver. Ik liet de man werkkleding aantrekken en terwijl de Duitsers langs het kerkhof liepen en naar ons keken, waren hij en ik zogenaamd bezig een graf te meten. Ze dachten dat hij een knecht van me was.'

Vader en jonge dochter Querido, die ondergedoken zaten bij koster Wieriks, na de bevrijding, mei 1945.

Een zender in de preekstoel

P. Wieriks

'De zender van het verzet was verborgen in de preekstoel. Het was toch geen zonde dat het woord van de vrijheid een plaats vond onder de woorden van God? Als er naar Engeland moest worden gezonden kwam de radiotelegrafist naar mij toe en gingen we samen met het koffertje waarin de zender zat naar boven. Om helemaal boven in de toren te komen moesten we twee Duitse soldaten, die op wacht stonden passeren. Die wachten waren over het algemeen best aardige jongens, hoewel je er ook rotzakken bij had. Ik zei altijd tegen hen: "Deze man wil even de toren zien". "Ja dat is goed", kreeg ik dan als antwoord. Zo werden een paar meter boven de hoofden van de Duitsers geheime berichten naar Engeland gezonden. Als die jongen van het verzet [Jan Steman, red.] bezig was, hield ik de wegen in de gaten in verband met mogelijk naderende Duitse auto's met een antenne er op. Ik ben nooit bang geweest dat die Duitsers eens boven zouden komen kijken, terwijl wij aan het zenden waren. Ik wist dat de wachten hun plaats niet mochten verlaten, zodoende.'

De Oude Kerk met de preekstoel waar de zender van Jan Steman was verborgen (foto: Rijksdienst Monumentenzorg, 1928).

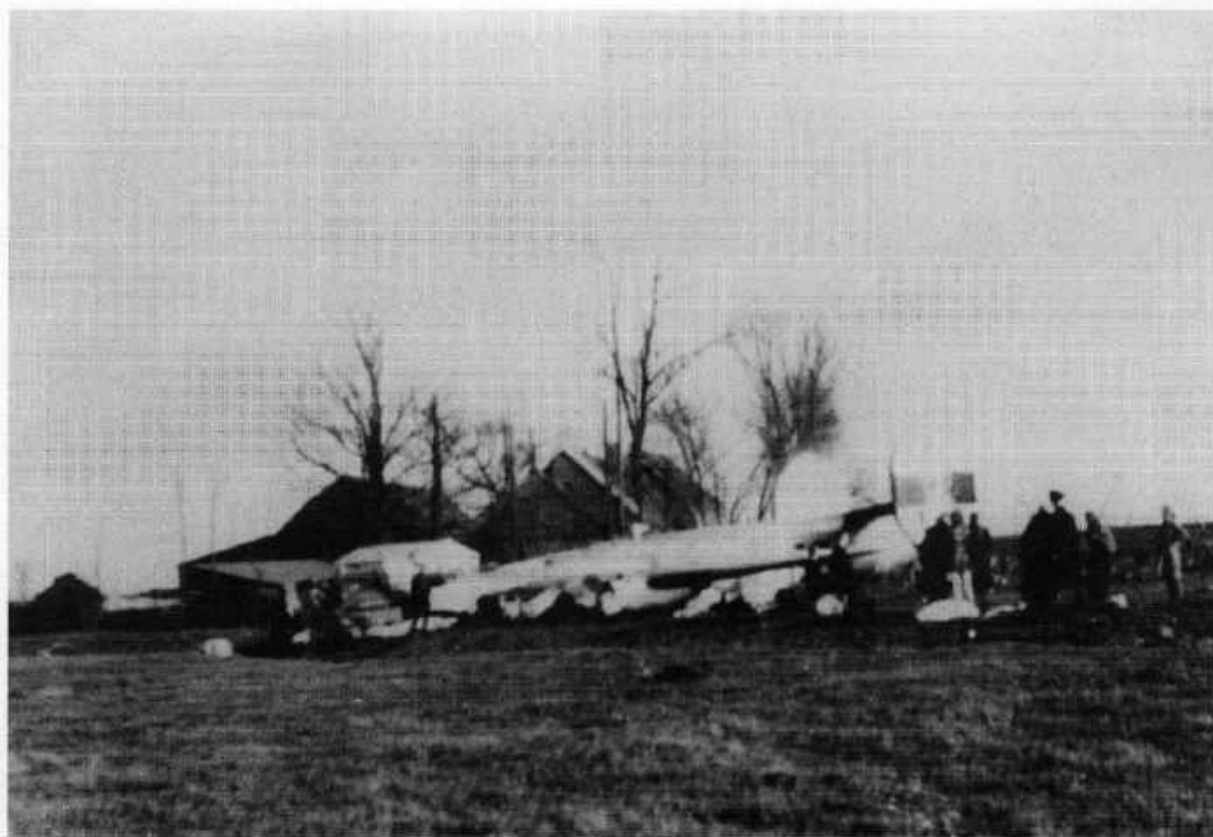
drie anderen, op de dijk gezet. Zij kwamen de andere dag weer vrij. Een van de Engelsen werd krijgsgevangen genomen, alsmede Richard van Romunde.

het Oranjebulletin het volgende bericht: 'Zoetermeer. De verrader en beruchte zwarthandelaar (...) werd 21 april op de Bleiswijkscheweg terechtgesteld'.

Slachtoffers

Van Rij en McCormick waren dood. Ook voor Kentgens was de oorlog voorbij. In Zoetermeer deed het bericht al de ronde dat hij gestorven was. P. van Driel, als commandant van het Strijdend Gedeelte van de BS, nam het commando over.

Zwarte Han, naar gezegd de veroorzaker van de razzia op verzetslieden van 16 februari 1945, was toen al geëxecuteerd. Op het regionale hoofdkwartier in Delft was overleg gepleegd en op 28 april 1945 verscheen in

Het vernielde vliegtuig van McCormick in de Geerpolder achter de boerderij van Tinus Janson, februari 1945 (foto: Z. van Herwijnen).

De BS paradeert op 13 juni 1945 door de Stationsstraat met achter hen de radiowagen van Groenhuyde, ruiters van de rijvereniging en anderen in een feestelijke optocht (collectie E. W. van den Burg).

Lengkeek door het oog van de naald

W. Olivier

'In Zoetermeer was er een plaatselijk leider van de LO, die in oktober 1944 moest onderduiken. Het is de Duitsers in samenwerking met de Landwacht eenmaal gelukt om hem bij toeval te arresteren.

Toen de commandant van de Landwacht zag dat zich onder de "gepakten" ook de LO-leider bevond riep hij uit: "Ha daar hebben we Lengkeek!". De Landwachtcommandant verwijderde zich met de commandant van de Duitse militairen en op dat moment kwam er een Nederlandse (goede) politieman het vertrek binnen. Hij bekeek het rijtje gevangen genomen burgers en riep quasi boos: "Is het weer zo met jullie. Jullie waren natuurlijk weer na 8 uur op straat. Ik geef jullie allemaal een proces-verbaal. Het moet nu maar eens uit zijn!" De wachtmeester deed razend en deelde dan ook kwistig processen-verbaal uit. Bij de LO-leider gekomen zei hij: "Jou ken ik. Wie ben jij ook weer?" Lengkeek noemde zijn valse naam, kreeg vervolgens een proces-verbaal en kon vertrekken. Nauwelijks was hij weg of daar kwam de commandant van de Landwacht terug. Woedend natuurlijk, toen hij ontdekte dat de LO-leider verdwenen was! De Landwachters renden naar buiten maar de vogel was al gevlogen! Tegen de wachtmeester werd niets ondernomen. Men had niet door hoe het in werkelijkheid was gespeeld.'

Meisjes met gekleurde doekjes als wachtposten

W. Olivier

'Onze plaatselijke afdeling kreeg tweemaal een provinciale bijeenkomst van LO-districts-leden te organiseren. De eerste keer werd die gehouden in een boerderij aan de Kruisweg te Bleiswijk, de tweede keer was dat in een boerderij dicht onder Benthuisen. Niemand in de verzetsgroep was blij met zo'n opdracht. Reken maar dat de Duitsers niets liever zouden doen dan een provinciale bijeenkomst van LO-leiders oprollen, vooral omdat daar ook enige landelijke LO-leiders aanwezig waren.

Het liep beide keren goed af maar daar was bijzonder veel aandacht voor nodig. Telefoonposten werden bezet en uitkijkposten ingesteld. Alle kruispunten in de omgeving werden onopvallend in de gaten gehouden door veelal gewapende mannen. Niets mocht aan het toeval worden overgelaten. De bezoekers van de vergadering kenden het adres niet en kwamen langs verschillende routes aan, verdeeld over ongelijke tijdstippen. Langs de wegen bij de kruispunten stonden jonge meisjes met een doekje van een speciale kleur in hun hand. De nu volwassen vrouwen zullen wellicht nu pas weten waarom ze daar stonden!'

Geheimzinnige personen in huis

R. van Doornen

Riet van Doornen was 13 jaar oud toen de oorlog uitbrak. Haar vader J. van Doornen was hoofd van de Luchtbeschermingsdienst, werkzaam bij Brinkers in de Vlamingstraat en tevens betrokken bij het verzet.

Riet van Doornen (geheel rechts) poseert op 8 mei 1945 voor Dorpsstraat nummer 102.

'Op sommige avonden, ik heb het nu over de oorlogsjaren 1940-1945, hing er in ons huis, aan de Stationsstraat 136, een zekere spanning. Er waren dan altijd mensen over de vloer. Bekenden en onbekenden. Eén van de bekenden was een koerierster, haar naam heb ik nooit horen noemen. Van haar weet ik alleen dat ze op haar zeventiende al weduwe geworden was en dat haar huwelijk te maken had met hun vertrek naar Indië. Dat laatste heeft mij blijkbaar erg aangesproken.

Een andere bekende was een koerier, Jonkheer mr. De Miji van Heiden Reinestein [A.L. de Milly, red.], zo sprak

je zijn naam ongeveer uit (...). In ieder geval was het zo dat zijn naam voluit in het Duits op zijn Ausweis een enorme indruk wekte. Hij vertelde onder andere dat hij de nacht wel eens doorbracht in een wachtlokaal van de Landwacht, terwijl ik wist dat hij in zijn rugzak geheime documenten en zeer zeker ook een wapen bij zich had. Brutaal en spannend vond ik dat! Bij hem voelde ik niet dat hij groot gevaar liep opgepakt en ter dood veroordeeld te worden. Vreemd eigenlijk! Hij was bij ons kind aan huis. Hij at vaak aan tafel mee en daaraan blijft de herinnering dat het een grote man was. Want als hij zijn onderarmen naast zijn bord op tafel liet rusten, raakten zijn handen bijna het bord aan de overkant.

Hij bleef ook nogal eens slapen en sliep dan op ons zogenaamde "dienstmeisjeskamertje". In de vloer van dat kamertje had mijn vader een luik gezaagd en in dat gat lag onder andere onze radio "veilig" opgeborgen.

Op een middag kwam de Jonkheer onverwachts achter om de keuken binnen, hij groette mijn moeder en mij, praatte even en zei: "Ik vind het wel", mijn moeder liep dus niet mee naar boven. Vanaf dat moment begreep ik dat er wat aan de hand was. Hij had die dag haast, ik denk dat hij naar de radio geluisterd heeft of er soms een bericht voor hem persoonlijk door kwam of dat er in de polder bij Zoetermeer weer wapens gedropt zouden worden, of dat hij iets op kwam halen wat bij ons verborgen lag. Zulke dingen hoorde je nooit. Dat was het geheim van de oorlog! Een tijdje later verdween hij weer, zei iets van: "Ik heb het teruggevonden". Hij deed net of hij iets had laten liggen. Die dag verdween hij dus weer, maar op andere dagen bleef hij ook wel bij ons tot in Spertijd wachten.

Wie ook op één van die avonden wachtte was overste Rutgers, een hoge voormalige politie-functionaris. Deze heer R. was na de spoorwegstaking in september 1944 door onze regering in Londen opgeroepen zich vlakbij Den Haag gereed te houden. Hij zou na de capitulatie een hoge baas van de politie worden om het hele politie apparaat te zuiveren en leiding te gaan geven aan alle arrestaties. Toen de capitulatie uitbleef werd het in Voorburg, waar de heer R. op een zolderkamertje zat, te gevaarlijk. Hij kreeg bevel weer terug te gaan naar zijn onderduikadres in Hierde. Mijn vader had kennelijk op zich genomen overste Rutgers, zoals wij hem noemden, vanuit Voorburg op te halen.

Die avond was het heel slecht weer, storm en regen en het was ook nog pikkedonker. Op onze fietsen met anti-plofbanden deden mijn vader en ik veel langer over die fietstocht dan mijn vader gedacht had. Wel waren we op tijd de Duitse post over de Vliet gepasseerd, maar ik voelde aan de onrust van mijn vader dat we tijd tekort kwamen. Gelukkig hadden we de straat en het huisnummer snel gevonden. Tot onze schrik had de heer R. een koffer en een grote tas klaar staan, die we dus ook nog mee moesten nemen. We bonden de koffer achterop de ene fiets, de grote tas aan het stuur, de heer R. op het zadel en ik bij mijn vader achterop. Zo begonnen we aan de terugweg.

Het was inmiddels al 8 uur en Spertijd en we wisten dat er op de brug over de Vliet Duitsers zouden staan. Natuurlijk werden we aangehouden. De Heer R. had kennelijk een Ausweis en mijn vader ook, maar ik niet. De Duitsers zei dat ik niet verder mocht en de nacht bij hen in het wachthuisje zou moeten doorbrengen tot de volgende ochtend na Spertijd. Het was echter geen bevel zoals ik van Duitsers gewend was, maar zijn grijns beviel me ook niet, ik zat reuze in de piepzak! Gelukkig kregen de heer R. in rap Duits en mijn vader na veel heen en weer gepraat toestemming mij mee te nemen.

Het was een angstige tocht zo in het pikdonker en in Spertijd, met nog steeds het gevoel dat

we opnieuw aangehouden zouden kunnen worden, althans zo was het voor mij. We fietsten op de Rijksweg. Zodra we wat hoorden, een Duitse militaire auto bijvoorbeeld, doken we de kant in en kwamen pas weer tevoorschijn als de auto ver genoeg weg was. Vooral het stuk van de Rijksweg naar ons huis was heel spannend, ik voel de spanning nog als ik er aan terug denk. Want in Zoetermeer lagen heel veel Duitsers; ieder ogenblik kon je een patrouille tegen komen en ik had geen Ausweis. Ik was dan ook blij toen we het pad naar ons huis opreden. De koude, de spanning en het pijnlijke zitvlak van de bagagedrager waren vergeten. Ik wist hoe ongerust mijn moeder had zitten wachten, want we waren natuurlijk veel later thuis dan zij verwacht had. Deze spanning viel van ons af. Maar later op die avond werd de spanning van lieverlee weer opgebouwd, want er kwamen nog meer mensen en er werd dan altijd gedempt gesproken en zachtjes gelopen. Zo nu en dan ging de voordeur open en dicht en met elkaar maar wachten. Ik was dan allang naar bed, maar ik sliep niet. Ik lag te luisteren naar alle spannende geluiden. Op een gegeven ogenblik hoorde ik een auto stoppen, het was veel te donker om alles goed te kunnen zien. Snelle voetstappen op het pad, de voordeur die haastig geopend werd, veel heen en weer geloop, mensen die op de vrachtauto klommen, dan snel het zeil over hen heen getrokken en weg waren ze. Tot zover was het weer goed gegaan en verder hoorde je niets meer. Mijn vader sloot de deur, ging naar bed en het werd doodstil in huis.' Overste Rutgers werd met een Brinkersauto, die voor voedseltransporten naar het noorden werd gebruikt, verscholen onder het dekzeil naar zijn schuiladres in het oosten van het land teruggebracht.'

Een vliegtuig stort neer

M. Karens

Op 30 juli 1943 zag de 15-jarige Martien Karens een vliegtuig neerstorten. Hij pakte zijn fiets en reed richting Bleiswijkseweg.

'Wat ik daar zag ging mijn verbazing te boven. Het toestel brandde, in twee stukken gebroken. Vlakbij lag een dode en iets verder lag er een die in brand stond. Maar er waren ook snel een paar boerenarbeiders bij en die gingen onmiddellijk met bossen riet of zo het vuur van die vliegenier doven. (...) [Karens vertelt over vier man die wegluchtten; acht man waren echter al eerder per parachute gesprongen en elders terecht gekomen.

Na ik schat een kwartier kwamen van de Bleiswijkseweg de Duitsers aan. Men begon van een afstand direct te schieten om de burgers weg te houden; wij zijn toen teruggelopen. De Duitsers hielden ons aan en ondervraagden ons. Nou wij wisten niet veel, wel dat er doden waren. Mijn weg vervolgende zag ik plotseling een tas liggen met wat knoppen op de buitenkant. Ik stopte die snel onder mijn kleding. Brulde een Duitser: "Was haben Sie da?" En het gevolg was dat mijn tas werd afgenomen.'

Droppings op het land

C.M. Wijsman-de Jong en Sj. de Bruin-van de Sande

In de oorlog woonde de toekomstige man van Catrien de Jong, Adrianus Wijsman, op de Elisabethhoeve aan de Zegwaartseweg. Op hun land vonden enkele droppings plaats van geheim agenten en mogelijk van wapens. Sjaan van de Sande was vanaf 1941 daar dienstmeisje.

C. Wijsman-de Jong: 'Als de wapens waren geborgen, moesten de ijzeren containers en de parachutes verdwijnen. Op een boerenwagen, afgedekt met een zeil, ging het dan naar de Plas van Poot aan de Bleiswijkseweg waar alles werd gedumpt. Op een van die tochten was Adriaan met iemand van het verzet uit Berkel onderweg toen ze bij de viersprong Zegwaartseweg-Den Hoorn werden aangehouden door een Duitse wachtpost. Adriaan dacht dat alles ontdekt zou worden en hij ter plekke zou worden geëxecuteerd. Het paard spande hij uit met het idee dat deze zijn weg naar huis wel zou terugvinden. De Berkelaar wist de wachtpost er echter van te overtuigen dat ze evacués waren en toen werden ze zonder controle doorgelaten.'

Ook was hij een keer een man uit het land wezen halen die daar terecht gekomen was. Hij reed met paard en wagen tot aan de tweede tocht en zei dan het wachtwoord zodat die man wist dat het goed was. Toen bood die man hem een Engelse sigaret aan. Mijn man heeft later nog gezegd: "Die was toch zo lekker!"

De containers kwamen aan parachutes naar beneden. Het was prachtige stof. Na de oorlog zijn ze in de bomen gehangen; ze hadden verschillende kleuren, een soort rood, en wit. Bij ons trouwen in 1948 was mijn bruidsjurk van die parachutes gemaakt en later een doopjurkje.'

Sj. de Bruin-van de Sande: 'Een van die droppings kwam niet goed terecht maar verspreid over het land van Vollebregt, Wijsman en Van Straalen. Toen hebben ze ontzettend hard moeten werken om de boel bij elkaar te krijgen. Alles is toen op een wagen vol met rotzooi en bietenbladeren geladen en naar de dorserij van Arie Troost gebracht. De rode, blauwe en groene parachutes gingen onder de vloer. Daar heb ik nog jurken en blouses van gemaakt.'

Het echtpaar Wijsman-De Jong in 1948. De bruid is gekleed in een jurk van parachute-zijde (collectie: C.M. Wijsman-de Jong).

Duitsers onthaald op chocolademelk en muziek

A. van Wieringen-Vollebregt

De Duitsers merkten de droppings op en deden een inval bij de familie Vollebregt. Het was 5 december 1944:

'Cor zochten ze en hij wilde weg om de Feldwebel te bellen, dat heb ik toen verteld en die Feldwebel zat aan de Voorweg bij Jan Groenewegen. Die Feldwebel stond als goed bekend en Cor wilde naar Arie Troost gaan om te gaan bellen. Door de stal heen wilde Cor naar buiten en dat mocht niet, toen kreeg hij de revolver tegen zijn borst aan en toen moesten wij allemaal de kamer in en toen hebben ze zo'n vier uur bij ons in de kamer gezeten. Twee Duitsers en de ander die liep maar voor het huis. Die hoorden we lopen door het grint. Ze hebben het brood opgegeten wat op tafel stond, chocolademelk gedronken. Als Cor of iemand anders naar de WC moest dan liep een Duitser mee.

En dat terwijl er twee onderduikers onder het bed lagen. Wij hadden een slaapkamertje naast de huiskamer waar wij met z'n drieën sliepen, Koos en een onderduiker, Koos was zonder Ausweis, die lag onder het bed en nog een vader van vier kinderen uit Den Haag en Koos was erg verkouden en dat wist mijn moeder en mijn moeder vroeg later of ze muziek konden maken. Ja en toen moest de trekharmonica opgezocht worden; ze dacht: "dan kan hij eens hoesten". Om een uur of tien, mijn moeder die kon goed toneel spelen en die kreeg ontzettende hoofdpijn, trok wit weg en mijn vader speelde daarin een beetje in mee, "mijn vrouw wil naar bed". Ze wilden blijven slapen. Mijn vader zegt: "Wij zijn met velen en er is geen plaats". "Op de stoelen slapen in de stal". Dat was toch ook niks, vond mijn vader. Op het laatst dropen ze af. Toen hebben we gekeken of ze alle drie wel weg gingen, want die ene die voor liep moest ook weg. Toen ze de laan afgingen vluchtten Koos en die meneer, Ad van Rijve heette hij, naar de stal en dan naar het toilet, want ze hadden daar vier uur gelegen. Er werd weer nieuwe chocolademelk gemaakt, weer brood gesneden, we bakten zelf brood en toen was het toch nog gezellig. Dus ik denk dat dat naar aanleiding was van die dropping.

De bevolkingsadministratie op de bakfiets

J. Fidler

'Ingevolge een maatregel van de Duitse bezetters moesten mannen boven een bepaalde leeftijd zich melden voor arbeidsinzet in Duitsland. Dat hield in, dat zij in de meeste gevallen in de Duitse oorlogsindustrie te werk werden gesteld.

Ten einde dat zo veel mogelijk tegen te gaan werd van de mensen die daarom vroegen, de geboortedatum gewijzigd. Met andere woorden, ze werden althans op papier "jonger" gemaakt. In de loop van 1943 is collega Van der Zee daarmee begonnen.

Aanvankelijk zo nu en dan, doch naar mate de Duitsers als gevolg van de ontwikkeling van

de oorlog en de dreiging van een invasie lastiger werden, vroegen steeds meer mensen om wijziging van hun geboortedatum.

Na vertrek van Van der Zee, in september 1944, heb ik dat werk van het "verjongen" van de daarvoor in aanmerking komende mannen voortgezet.

Daarnaast kwam Van Rij, de plaatsvervangend commandant van de B.S., regelmatig met het verzoek mensen uit het verzet aan een nieuw — uiteraard vals — persoonsbewijs te helpen. Hoeveel "nieuwe wereldburgers" er in die tijd gecreëerd zijn weet ik niet meer. De werkelijke identiteit van het overgrote deel van de mensen, die ik door bemiddeling van Van Rij geholpen heb, is mij zelfs tot op heden niet bekend. Dat was maar goed ook. Bij een eventuele arrestatie zou ik dan maar weinig onder druk van de gruwelijke verhoormethoden van de S.S. hebben kunnen "verraden". Door slaan noemden we dat in die tijd.

Een bijkomend gevolg van het aanleggen van nieuwe persoonskaarten met de bijbehorende persoonsbewijzen was, dat er ook distributiestamkaarten "officieel" in omloop kwamen, waarop weer bonkaarten konden worden verkregen. Dat materiaal ging naar Rien Slootmaker en Bram Reeuwijk, leden van de L.O., die dat verdeelden aan de daarvoor in aanmerking komende adressen.

In december 1944 kwam de Feldweibel van het in Zoetermeer gelegerde Wehrmachtonderdeel, overigens niet de slechtste Duitser die ik ontmoet heb, steeds vaker op de secretarie vragen om mensen die schuttersputjes moesten graven. In overleg met de commandant Kentgens is daar in het begin, toen het slechts ging om putjes bij het luchtafweergeschut in de omgeving Nootdorp, medewerking aan gegeven. Een en ander ging buiten de toenmalige burgemeester om.

Eind december 1944 werd het mij toch te link, temeer daar steeds meer mensen van mijn activiteiten op de hoogte kwamen. Uit vrees voor ontdekking van mijn vervalsingen in het bevolkingsregister heb ik dat toen eind december 1944 op de zolder van het gemeentehuis gestopt.

Na een zoekactie heeft de Graaf, een oud gemeente-veldwachter die toen bode was, de kaartenbakken weer boven water gehaald. Dat was 2 of 3 januari 1945. Hoe Van Rij een en ander aan de weet is gekomen is mij niet bekend, maar 4 januari kwam hij bij mij en vroeg mijn medewerking om het bevolkingsregister nu beter te verstoppen.

Dat is toen die avond gebeurd. De commandant Kentgens, Van Rij en ik hebben alle blanco persoonsbewijzen, distributiestamkaarten en bijbehorende zegeltjes, die uit controle-overwegingen boven de foto moesten worden geplakt, meegenomen. Kentgens heeft van de bureaus met een koevoet, alle dekbladen opgelicht, zodat het een echte overval moest lijken. Van Rij heeft, zoals inmiddels al algemeen bekend is, de bakken met de kaarten, in een mand voor op een transportfiets van slager Van den Berg, weggebracht naar een woning aan de Dorpsstraat, waarin de rijkspolitie was gehuisvest. Als bergplaats diende een ruimte in de vloer onder de slaappleats van de N.S.B.-gezinde politiecommandant. Gelukkig heb ik (...) toen de bergplaats van de kaarten niet geweten.

Nadat het werk was voltooid die avond, heeft Van Rij mij naar het gezin van Govert van Driel gebracht, die in een houten woning achter de Molenstraat woonde.

Het was de bedoeling Fidler via de Biesbosch naar bevrijd Nederland te laten ontsnappen. De Duitsers hadden echter net de geheime transportlijn opgerold; uiteindelijk verbleef hij de laatste maanden bij Staalduinen in Benthuizen.

Geschaduwd door Zwarte Han

R. van Doornen

'Voor mijn gevoel was het 1942 of 1943, ik was een meisje van een jaar of vijftien, toen men aan mijn vader vroeg of mijn oudere zusje Hermien bij ons in de wijk die blaadjes wilde verspreiden. Maar mijn vader vroeg het aan mij, blijkbaar vond hij mij meer geschikt. Ik wilde dat wel; van enig mogelijk gevaar had je geen weet, dat wel het stiekem moest gebeuren.

Een pakketje werd op een of andere manier bij ons bezorgd, waarna mijn vader het aan mij gaf. Het pakket ging in mijn schooltas, eentje van geperst papier met een bruin laklaagje. Ik bezorgde dan de blaadjes vanaf ons huis aan de Stationsstraat tot aan de spoorlijn aan beide kanten, huis aan huis op enkele gevaarlijke adressen na. Dat gebeurde in het donker, de eerste tijd was de Spertijd pas om twaalf uur.

Op een dag werd ik geschaduwd. Ik kwam met m'n tas uit huis, het was donker, en toen zag ik een man staan, kraag op, hoed over zijn ogen. Ik dacht toen, "niet op letten, gewoon doorgaan". Dus ik deed bij de burens een blaadje in de bus en ik draaide me om het pad af te lopen en toen stond hij er nog. Ik liep toen de kant van het spoor op met m'n tas met illegale blaadjes, stak de straat over ging tussen bakker Heemskerk en de sloot van de Tien Plagen [Vondelstraat, red.] door, over een hek het weiland in. Toen ben ik gaan rennen maar ik hoorde niets achter me. Wat moest ik nu met de tas met blaadjes? De andere dag had ik die tas weer nodig naar school toe. De blaadjes verstoppen kon ook niet want als men die vond, wisten ze dat ik die bij me had. Wat moest ik doen? Ondertussen liep ik bij de Delftsewallen. Toen besloot ik naar een schoolvriend te gaan aan de Vlamingstraat, Martien Brinkers, zoon van Nard Brinkers. Ik deed alsof ik iets kwam lenen en dat vond hij heel normaal omdat ik bij hem in de klas zat. Het was altijd de gewoonte 's avonds dat je dan werd thuis gebracht. We kwamen op de Stationsstraat en betrekkelijk dicht bij huis kwamen we die man tegen. En ik had nog steeds die tas met illegale blaadjes. Ik schrok ontzettend maar ik kwam toch veilig thuis.

De schrik zat er goed in maar ik vertelde thuis helemaal niets. Ik had allerlei illegale blaadjes en foto's van het Koninklijk Huis onder het zeil liggen van mijn kamer. Toen ik wist dat mijn ouders sliepen, ben ik uit bed gegaan en heb ik alles verbrand.

De man die mij schaduwde, dhr K., was zwarthandelaar en ze noemden hem Zwarte Han. Hij zat altijd bij ons voor in de Pelgrimskerk en daar werd ik elke zondag mee geconfronteerd. Toen was ik heel erg bang. Hij is op een gegeven moment vanwege de zwarte handel opgepakt door de Duitsers en heeft in ruil voor z'n vrijlating een aantal namen van verzetsmensen doorgegeven. Deze lijst werd onderschept door een goede politiemann en de mensen werden gewaarschuwd, waaronder mijn vader. Van hem moest ik toen de vader van mijn schoolvriend Martien waarschuwen. En daar kreeg ik een enorm schuldgevoel van, want die Zwarte Han had mij natuurlijk met hem zien lopen in de Stationsstraat op die bewuste avond en toen de connectie gelegd. En toen ik daar aankwam ging diens vader toch tekeer tegen me: "hoe dat nou toch mogelijk was". Later is Zwarte Han door het verzet gefusilleerd. En toen zaten steeds voor in de kerk die weduwe met haar kinderen zonder vader. En dat heeft me ontzettend veel gedaan, daar heb ik me altijd ontzettend schuldig over gevoeld. Ik vond toen dat het mijn schuld was. Ik heb het nooit aan mijn vader durven vertellen en de ene keer dat ik het probeerde leek het alsof hij het niet wilde horen.'

8 Op weg naar de vrede

Tegen het einde van 1944 was het westen van Nederland, de Duitse Vesting Holland, er slecht aan toe. Het gebied was afgesloten van de rest van Nederland door de grote

rivieren, de grens met bevrijd gebied en door vele inundaties. Aan de oostzijde was de IJssel nauwelijks over te steken en daar moest alle voedsel vandaan komen. De strenge winter verergerde dat nog allemaal. Waarschijnlijk waren 200.000 mensen ondergedoken en hielden zich schuil of liepen met valse papieren rond. Voedsel was bijna niet meer te krijgen, zeker niet in de grote steden, en de rantsoenen waren miniem. De situatie in Den Haag werd nog verergerd toen op 3 maart 1945 geallieerde bommenwerpers per vergissing niet de V2-lanceerinstallaties maar het Bezuidenhout bombardeerden. Behalve dat er vele doden vielen, moesten 12.000 mensen andere huisvesting zoeken in een stad waar al eerder zo veel mensen plaats hadden moeten maken voor de Atlantikwall. Toch was er een gevoel van blijde spanning; het kon toch niet lang meer duren voordat ook dit deel bevrijd werd? De geallieerden durfden echter een grootschalige operatie in het laaggelegen en dichtbevolkte land niet aan. Het hele land kon gemakkelijk onder water worden gezet en een aantal inundaties werd door de Duitsers ook daadwerkelijk uitgevoerd: de Wieringermeer nog op 17 april 1945 en in totaal in Zuid-Holland 47.000 hectare. In de lente van 1944 waren in deze provincie onder meer stroken onder water gezet tussen Amsterdam via Utrecht naar de grote rivieren en tussen de hoofdstad en Rotterdam. Bovendien hadden de Duitsers 120.000 man in de Vesting Holland samengetrokken.

UITREIKING **ROODE KRUIS GOEDEREN** in den Distributiekring Zoetermeer

In de Roode Kruis-winkels kan waarschijnlijk nog aan het eind van deze week de aflevering plaats hebben van de door het Roode Kruis gratis ter beschikking gestelde 400 gram Brood.

Als Koopbon moet hiervoor bon A 495 van de noodkaart 4de serie worden ingeleverd en moet door het publiek het van den winkelier bij inlevering van den bestelbon A 496 versterkte volgbriefje overgelegd worden.

Deze aflevering zal door de Roode Kruis-winkels nog nader plaatselijk worden bekend gemaakt

Distributie van door de

lucht aangevoerde levensmiddelen

Eveneens zal een mogelijk nog deze week anders in de volgende week, volgens de plaatselijk door den Roode Kruis-winkel bekend te maken regeling aldaar gratis verkrijgbaar zijn op den koopbon **A en B 492:**

100 gram margarine,
1 plak (of 50 gram) chocolade,
1 blikje bacon (tegen inlevering van 2 bonnen)
of 1 blikje lunchworst
of 1 blikje Kaas (tegen inlevering van 2 bonnen)
of 125 gram gedroogde eieren
op den B-bon 492 wordt evenwel een dubbele hoeveelheid chocolade verstrekt.

Voor deze laatste verdeling kunnen eveneens in aanmerking de zelfverzorgers. Aan hen dient de winkelier alom een volgbriefje te af geven

Wijziging inneming zelfverzorgersbescheiden te Moerkapelle en Benthuisen.

Door omspandigheden heeft de inneming van deze bescheiden niet op den aangekondigden tijd plaats kunnen hebben en is deze thans bepaald op Donderdag 17 Mei te Benthuisen en op Vrijdag 18 Mei te Moerkapelle op de uren en plaatsen als vermeld in den oproep.

De Leider van den Distributiedienst Zoetermeer,
W. DUITS - Jan.

Zoetermeer, 9 Mei 1945.

De uitreiking van goederen uit de Rode Kruispakketten en het 'manna' uit de lucht medio mei 1945. Bij de Spar van Van Well werden de pakketten uitgereikt.

Rotterdamse gevangenen op doortocht

mw G. Roos-Nieuwenhuijsen en N. Roos-Loef

In de laatste maanden van de oorlog werden razzijs gehouden om arbeidskrachten op te pakken. Dat gebeurde ook in Rotterdam. Te voet ging een stoet op pad, geëscorteerd door Duitse soldaten.

'Het was 11 november 1944 dat ze bij ons langs kwamen. Hier waren erg veel tuinen, poorten en stegen, zodat in het gedrang mensen wisten weg te glippen. Ze wilden allemaal naar de W.C. en je had er ook helemaal geen erg in waar dat voor was. Er zat er opeens ook een bij ons binnen. Toen kwam ik later boven en die meneer zat op de overloop. De meesten gooiden de spullen die ze bij zich hadden in de berm aan de overkant want dan leek het of ze niet vluchtten want dan laat je niet zo gauw je spullen achter. Die man die bij ons was, had een koffer met zijn studieboeken bij zich. Het was een student en hij vond het jammer om dat achter te laten dus heeft hij het toch mee naar boven genomen. Hij heeft hier toen geslapen en is de andere morgen weggegaan naar de pastoor van Pijnacker. Het is toch maar zo'n heel klein dingetje wat je gedaan hebt. Ik schaam me haast nog want er is altijd nog een klant aan overgebleven.'

Kerken en gewetensplicht

Tijdens de oorlog leek het vaak of de kerken vooral met interne zaken bezig waren. De hervormden met hun herder ds. J.J. Woldendorp waren voortdurend in conflict met hun broeders en zusters aan de linkerkant, de Vrijzinnigen en die aan rechterkant, de Vereniging tot verbreiding der gereformeerde Waarheid. De laatste zou later grotendeels in de Gereformeerde Bond opgaan. In 1944 werden de vrouwen van naar Duitsland gezonden en voorbereid op hun terugkeer, want zowel de lichamelijke gezondheid stond op het spel — TBC, schurft en geslachtsziekten — maar ook de geestelijke gezondheid: vaders zouden hun kinderen na zo'n lange tijd niet meer herkennen, sommige kinderen hadden de rol van de vader overgenomen. Beide echtgenoten of verloofden hadden vele maanden een eigen leven geleid en hij zou merken 'dat hij een vrouw heeft die niets meer vraagt of overlegt,

maar doet; dat heeft zij immers al die jaren ook al gedaan'.

De Gereformeerden onder ds. J. Versluys hadden ook hun eigen interne problemen. De synode legde in de oorlogsjaren een aantal bindende leeruitspraken op en dat was voor een aantal gemeenteleden reden om vanaf eind december 1944 eigen godsdienstoefeningen te houden. Dit werd de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt.

De katholieke kerk had weer andere interne problemen. Pastoor A. Leusen was lange tijd ziek en stierf uiteindelijk in februari 1944. Net als bij de andere kerken vindt men daar in notulen en correspondentie weinig terug van de oorlog, alleen mededelingen van verduistering en daarom andere tijden van vieringen, en brieven van (gezamenlijke) landelijke kerkelijke instanties die protesten tegen oorlog, bezetting, vervolging en Arbeitseinsatz. Deze zijn waarschijnlijk voorgelezen van de preekstoel. In 1942 riep bisschop J. Huibers van Haarlem op geen

medewerking te verlenen aan de vordering van luidklokken; het was een 'gewetensplicht' doch tegen een overmacht mocht geen actieve weerstand geboden worden. Begin 1945 moesten alle ledenlijsten worden verstoep om te voorkomen dat de mannen aan Duitse arbeid werden gezet. De kerken stonden niet met het geweer in de hand. Wel werd veel individuele hulp geboden: de geestelijke herders gaven behoeftige adressen door aan de LO, pakketten werden naar arbeiders in Duitsland gestuurd en ook zou voor onderduikadressen zijn gezorgd. De diaconieën hielpen de nood lenigen. De uitgaven van de hervormde diaconie stegen de laatste oorlogsjaren van f 1500,- naar f 3600,- al zijn daar ook sterke prijsstijgingen bij inbegrepen.

Vernède duikt onder

In Zoetermeer was het niet zo erg als in de steden. Echte honger werd niet geleden, al stonden ook hier wel eens suikerbieten op het menu. De vele voedselhalers uit de omliggende steden, die door de Dorpsstraat trokken, lieten een onuitwisbare indruk achter bij de dorpelingen. Dat was ook het geval bij mevrouw A. Groenewegen-Vollebregt: 'Elke dag lieten we een zevenponder bakken. Daar gingen zeker dertig sneden uit. En als die op was, dan was 't afgelopen. In de middag ging ik de boterhammen doorsnijden (...) dan liepen ze d'r nog blij mee weg'. W. Sebel zag het in de laatste oorlogsjaren ook wel eens van een minder positieve kant: 'Ik werkte veel bij boeren voor eten als bijvoorbeeld de aardappelen en suikerbieten gerooid moesten worden. Dan zaten we te eten en dan kwam een moeder met kind met zo'n smal bekkie aan de deur; men was dan vergeten om de ophaalbrug omhoog te doen. Al boerend van het vele eten joeg die boer ze dan van het erf'. Burgemeester Vernède maakte het ergste van

de hongerwinter in Zoetermeer niet echt meer mee. Hij besloot op 10 oktober onder te duiken in Leidschendam om geen verantwoording meer te hoeven dragen voor het oproepen van mannen die aan verdedigingswerken moesten werken. Ook het hoofd van de Luchtbeschermingsdienst, J. van Doornen, legde zijn functie neer maar bleef werkzaam voor een van de afdelingen. Het werk van de burgervader werd waargenomen door de twee wethouders A.G. Scheer en A.J.M. van Well totdat officieel op 16 februari 1945 een nieuwe burgemeester voor Zoetermeer en Benthuisen werd benoemd, de Duitsgezinde J.C.W. van Dijk.

Voedselvoorziening

Onder Van Dijk's bewind veranderde het landschap rondom Zoetermeer. Op 15 januari 1945 had Van Dijk op last van de Wehrmacht, hij was blijkbaar toen al aan het bewind, nog verboden om bomen te zagen of te kappen. Volgens getuigenissen mocht iedere Zoetermeerder later voor f 2,50 een knotwilg rooien om toch nog enige warmte te hebben en het noodkacheltje te laten branden.

Veel voedsel was er niet meer, ook hier gingen de rantsoenen omlaag en de inwoners waren afhankelijk van de eigen voorraad uit de moestuin of van voorraden bij boeren en tuinders. Gaarkeukens werden opgericht in de samenwerkende dorpen binnen de Distributiekring Zoetermeer, Benthuisen, Moerkapelle en Zoeterwoude. Tegen april 1945 werden deze gebundeld in één keuken te Zoetermeer voor alle dorpen.

Op 20 maart 1945 richtte burgemeester Van Dijk zich tot de provinciale Voedselcommissaris om ook de Distributiekring Zoetermeer in aanmerking te laten komen voor Rode Kruis voedselpakketten. Het kon toch niet zo zijn dat men hier uitgesloten zou zijn van deze pakketten uit Zweden. Immers, de

Scholier Appi van Straalen vindt de dood

R. van Doornen en A. van Straalen

Riet van Doornen: 'We reden langs de rijksweg naar school. Vanaf 1943, toen ik leerde voor apothekersassistente, werd zó verschrikkelijk veel geschoten op de rijksweg en de spoorbaan; vliegtuigen gooiden bommen. Toen zijn we nog een tijdje over de Voorweg, over de zogeheten Oude Weg, naar school gegaan. De geallieerden waren al in Brabant en schoten op alles wat bewoog. In 1944 is een van de schooljongens doodgeschoten, een van Van Straalen van de Zegwaartseweg. We zijn daarna nooit meer naar school geweest.'

Ton van Straalen: 'In 1944 gingen die treinen wat moeilijker rijden vanwege die beschietingen langs de weg, dus toen zeiden mijn ouders: "als je in Den Haag naar school gaat, dan ga je over de oude weg". Op de fiets over de Voorweg, dus niet meer met de trein of langs de Rijksweg. Op 13 september kwam hij op school, met die twee vrienden van hem, Gerrit van Doornen en Jaap Kalisvaart. Maar toen hij op die dertiende aankwam, bleek zijn leraar ziek te zijn en toen mocht hij weer naar huis. En die andere twee bleven op school, want hun leraren waren er wel. Hij is toen naar huis gegaan. Vlak voor Wilsveen zetten een paar

vliegtuigen de aanval in. Hij schuilde samen met een mevrouw uit Voorburg onder een groentekar maar beiden werden geraakt. Die mevrouw was op slag dood. We kregen thuis bericht, ik denk van de politie. Jan Troost, de loonwerker, is toen met mijn moeder achter op de motor naar het Anthoniushove ziekenhuis gegaan. Zijn oog was beschadigd, zijn arm was er af en hij had een schot in zijn borst. En toen mijn moeder kwam, waren ze met hem bezig op de operatiekamer. Tussen de behandeling van oog en arm en de latere operatie voor het schot in de borst mocht mijn moeder hem even spreken. Mijn moeder zei toen tegen hem: "Job, ik hoop dat de Heere je beter mag maken". En toen zei hij: "Dat is fijn". Dat waren de laatste woorden. Hij ging weer naar de operatiekamer voor die schotwond in zijn borst en daar is hij niet doorgekomen'. (...)

Moeder heeft er nooit over durven of willen praten. Ik denk dat het dan ontzettend meespeelt dat je denkt dat je in het geloof bent tekort geschoten. Moeder was daar erg mee bezig. Ze heeft denk ik wel een jaar Psalm 68, vers 10 lopen zingen.'

Appi van Straalen, die tijdens de reis van school naar huis bij Wilsveen door een geallieerde jager werd gedood (collectie: A. van Straalen).

Centrale Keuken verzorgde in Zoetermeer 1800 mensen en in Benthuisen had deze 100 deelnemers. Bovendien waren nog een 550 evacués te verwachten volgens de burgemeester. Dat laatste viel uiteindelijk wel mee, al steeg het aantal evacués de eerste vijf maanden van 1945 van 260 naar 344. Zoetermeer groeide tot ruim 6300 inwoners. Het Zwitserse Rode Kruis leverde rogge en daarvan kreeg iedereen in de stedelijke gebieden in de week dat Van Dijk schreef een extra brood; het genoemde Zweedse hulptransport dat eind februari en begin maart in Delfzijl had gelost, leverde de 3,5 miljoen mensen in de steden enkele broden en margarine op en de kleine kinderen wat rijst en melkpoeder. De meer dan 800.000 inwoners in agrarische gebieden in westelijk Nederland waren daarvan tot aan de bevrijding uitgesloten.

Noodziekenhuis

De gezondheidstoestand van de bevolking werd er niet beter op. Bovendien werd vervoer naar de ziekenhuizen in de omgeving steeds moeilijker. Het noodziekenhuis uit de mobilisatietijd werd nieuw leven ingeblazen. De Christelijke School was bezet door Duitse soldaten, zodat in de drie weken vanaf 5 maart 1945 de toch leegstaande burgemeesterswoning aan de Stationsstraat 69 in gebruik werd genomen. Elf patiënten konden worden opgenomen en in de daaropvolgende maand twaalf personen. Zij werden verzorgd door dokter Steur met dokter Palte als waarnemer; twee gediplomeerde verpleegsters, Catharina Visser en Riet van de Graaff, vijf leerlingen en twee dames van de huishouding deden het werk. Onder de patiënten was ook een deel blijdschap: vier vrouwen brachten een kind ter wereld. De boeren uit de omgeving werd verzocht voedsel te leveren aan de instelling. Nutricia zorgde voor de melk.

Manna uit de hemel

De Centrale (gaar)Keuken stond ondertussen ook niet stil. De organisatie stond onder leiding van wethouder en directeur van de Spar, A.J.M. van Well, en werd mede gevormd door het hoofd van de Distributiekring W. Duijts Jzn. (opvolger van de zieke Mol in maart 1944), de fabriekschef van Nutricia Sj. Meinsma, de ambtenaar van sociale zaken J. van der Meer en de Zoeterwoudenaar J. van Vliet. Zij richtten zich eind april met een smeekbede tot de plaatselijke landbouwers om aan de gaarkeuken aardappelen, graan en peulvruchten te verkopen. De bevoorradings van bovenaf was gestaakt, schreef de commissie, en allen moesten de handen ineenslaan: 'niet als enkeling-ieder-voor-zich-zelf, maar als dorpsinwoner voor zijn gemeente en mededorpelingen. Wanneer wij nu niet helpen dan behoeven wij nooit meer te helpen. Het gaat om hen, die in onze naast omgeving wonen; om hen die onze burens zijn; om hen die onze mededorpelingen zijn! Met wie wij na den oorlog toch weer verder moeten leven! Vanaf 29 april werden geallieerde bommenwerpers ingezet om voedsel te droppen, in totaal 2600 ton; voor de vele hongerenden in de steden 'manna uit de hemel'. Door transportproblemen kon pas op 7 mei met de distributie worden begonnen, al hadden velen bij de afwerpterrains uit de gebarsten jute zakken wel iets in hun zak kunnen steken.

De dood vanuit de lucht

Vanuit de lucht kwam niet alleen manna. De vliegtuigen brachten voor 29 april vooral veel bommen, granaten en kogels en niet alleen in Nederland. Twee Zoetermeerse tewerkgestelden verloren in Duitsland het leven: Bernardus Brinkers was 24 jaar oud toen hij in 1943 in Boonum overleed. Pas 22

De achtergevel van Nutricia werd zwaar gehavend na een afgedwaalde bom die voor de losplaats bij het station was bedoeld, 30 maart 1945.

jaar was Jan Paul toen een bombardement op Oberhausen in augustus 1944 een einde aan zijn leven maakte. Andere Zoetermeerders verloren have en goed bij geallieerde luchtbombardementen. In de tweede helft van het jaar 1943 betrof dat vijf man in Keulen, Berlijn, Frankfurt am Main en Leipzig. A.G. en Ph.M. de Wit, J.C. Opdam, Th. van der Meer en L.C. Koppen, kregen later een schadeloosstelling tot f 200,-.

Ook rond Zoetermeer waren geallieerde vliegtuigen actief. Hier werden niet op grote schaal steden gebombardeerd, met uitzondering van de fatale aanval op het Haagse Bezuidenhout. De aanvallen richtten zich op de versterking van communicatielijnen. De bruggetjes van de spoorlijnen waren vaak doelwit en ook de verkeerswegen en alles wat zich daarop voortbewoog. Op 29 juni 1944 werd op de rijksweg een aantal auto's van de Wehrmacht beschoten en bij de grens met Bleiswijk raakte een vrachtauto van A. van Beek zwaar beschadigd. De eigenaar liep schervwonden op en kon thuis worden verpleegd. De chauffeur P. Waltman van de Molenstraat 9 'bekwam schotwonden in den rechterbovenarm, het rechterdijbeen en aan den rechterduim, welke laatste vermoedelijk zal moeten worden geamputeerd'.

Op 25 maart 1945 fietste de 39-jarige Zoetermeerse Rick van der Wees vanuit haar

werk bij Baarn voor het weekend naar het ouderlijk huis, toen zij dodelijk werd getroffen. En ook zonder vliegtuigen was het niet veilig. In de verduisterde nacht reed op 18 maart 1945 een motor met zijspan in een bomtrechter; een van de Duitse militairen sneuvelde daarbij.

Voor de voedselhalers was de route naar het platteland zeer gevaarlijk. Langs de wegen waren wel schuilplaatsen maar niet iedereen kon daar op tijd induiken. Op 10 februari 1945 reed een aantal fietsers met tegenwind in de beschutting van een wagen met hooi op de rijksweg bij de Rokkeveenseweg. Plotseling vielen vier vliegtuigen aan en vonden leden van de Voorburgse familie Dapper en de Kampenaar Gerrit Grevelink de dood; anderen raakten gewond. De reddingsploegen van de Luchtbeschermingsdienst waren snel ter plaatse en vervoerden de getroffenen naar de fabriek van Nutricia, waar altijd een ruimte hiervoor beschikbaar werd gehouden.

De rapporten meldden tot half maart nog een tiental gewonden. Daarbij was ook de familie Van Dorp van de Voorweg 106 waar tijdens een aanval op een vrachtwagen de kogels door de muren van het huis sloegen.

Nutricia onder vuur

De spoorlijn en de Rijksweg werden door de vliegtuigen vaak als doel. Sinds september reden er geen personentreinen meer voor burgers, alleen de Duitsers vervoerden nog mensen en materieel. Bij station Zoetermeer was een laad- en losstation voor goederen enkele malen het doelwit. Op 30 maart 1945 kwam een misplaatste bom niet op de losplaats terecht maar op Nutricia. De achtergevel was in een klap een ruïne en geen raam in het gebouw was nog heel. Ondanks de schade van ruim f 21.000,- werd de productie van kindervoeding na drie dagen weer hervat.

Zondag 6 mei 1945

H. Sloot

'De reis van Alie en Rik naar Zoetermeer ging door een feestend Rijswijk en Voorburg. Ze bereikten de Westvlietweg in Voorburg en ze besloten te gaan via het fietspad langs de nog geen tien jaar oude verkeersweg Den Haag-Gouda.

In de weilanden stonden, zover men kon zien, twee tot drie meter hoge palen op gelijke afstanden. Deze waren er in de laatste weken van de oorlog geplaatst door de Duitsers om de landing van vliegtuigen en parachutisten te verhinderen. Deze weg was dikwijls vermeden omdat die vaak het doelwit was geweest van geallieerde vliegtuigen. Nu konden Alie en Rik er veilig fietsen. Het viel wel tegen, de weg als ook het fietspad waren op vele plaatsen onbegaanbaar door de bomkraters. Vooral in de omgeving van het spoorwegviaduct bij Nootdorp waren er veel, deels reeds gedicht, andere nog niet. Het viaduct was wel zwaar beschadigd maar niet getroffen door voltreffers. (...)

Eindelijk kwamen ze in Zoetermeer aan, het dorp in het groene hart van Zuid-Holland. Het dorp waar Alie was geboren en opgegroeid. Zoals ze dikwijls zei, het dorp met twee gezichten, dat van ondernemers en boeren en aan de andere kant dat van de arbeiders. Op deze laatste werd door de eerste groep hooghartig neergekeken. (...) Een dorp waar Alie nooit en te nimmer meer wenste te wonen. Een boerendorp waar iedereen iedereen kende, het dorp dat vrijwel onbeschadigd door de oorlog kwam. Waar niemand omkwam van honger in die laatste vreselijke winter. (...)

De Zoetermeerder kende alleen de wanhopig kijkende etenhaler op doortocht naar tot achter de IJssel. Mannen, vrouwen en soms kinderen. Soms vervoerden ze naast kleine hoeveelheden aardappelen ook lichamen van tijdens de reis overleden gezinsleden. Mensen op doortocht onder vreselijke omstandigheden kregen heel dikwijls in Zoetermeer een gul onthaal door de Zoetermeerse ondergrondse. Dit was dikwijls soep met veel vlees. Dit konden de arme stakkers uit Den Haag, Voorburg en Rijswijk niet eens verteren met hun zwakke magen. (...)

Alie en Rik kwamen aan in het huis van vader Piet aan de Zegwaartseweg. (...) Ook in dit gezin heerste vreugde maar niet in die mate als bijvoorbeeld in Den Haag. Wat kon daar de oorzaak van zijn? Rik en Alie konden er pas achterkomen op aandringen van Alie. Op de dag van de bevrijding, terwijl het hele land feest vierde, werden in Zoetermeer twee leden van de B.S. door de Duitsers doodgeschoten. Het gehele dorp was in rouwstemming en toch werd dit gebeuren met geheimzinnigheid omkleed. Hoe had dit kunnen gebeuren?'

Ook aan de overkant bij paviljoen Van der Meer was schade. Behalve 1200 dakpannen moesten 38 limonadeglazen het ontgelden, voorts linnengoed, vier kinderborstrokken en zes directoires; ook een herenkostuum bleek 'geen draagbaar kostuum meer' te zijn.

Scholieren onder vuur

Voor de tieners die in Voorburg en Den Haag op de middelbare school zaten, werden de wegen steeds gevaarlijker. Een van hen, Abraham of Appi van Straalen, werd de fietstocht fataal. Op 13 september 1944 was

de bijna 13-jarige scholier van de christelijke HBS in Den Haag tevergeefs naar school gegaan: zijn leraar was ziek. Hij fietste weer naar huis, niet langs de rijksweg, want dat was te gevaarlijk, maar langs Wilsveen. Daar kwam hij echter nooit aan: in het open land vlak voor het buurtschap Wilsveen scheerden geallieerde jagers over en beschoten de fietsers. Twee mensen werden geraakt, Appi van Straalen was er een van. In Anthonius-hove te Voorburg, het dichtbijzijnde ziekenhuis, overleed hij aan zijn verwondingen. Vanaf die tijd hielden veel ouders hun schoolgaande jeugd in Zoetermeer.

Scholen

De lagere scholen in Zoetermeer waren tot 30 juni 1944 bezet door de Wehrmacht. In de maanden die volgden werd echter regelmatig weer een gebouw gevorderd. De Wehrmachtcommandantur Den Haag schreef op 14 juli een brief dat onder meer de christelijke school aan de Dorpsstraat 99, met de ingerichte keuken, en de voormalige christelijke school op nummer 144 beschikbaar moesten blijven. Eind van de maand werd dat weer opgeheven maar in januari 1945 werd het pand op nummer 99 weer in beslag genomen. Aan het eind van de oorlog was dit gebouw met de oude christelijke school op 144 wederom gevorderd, alsmede de Brinkersfabrieken aan de Vlamingstraat en de Dorpsstraat, de woning van Den Hoed (Dorpsstraat 122) en lokalen en kamers van het café de Gouden Leeuw van A.J.J. van Well aan de Dorpsstraat 18. Ook de timmerwerkplaats van Van Diemen aan de Leidsewallen 37 was in beslag genomen.

De BS bereidt zich voor

In maart 1945 werd door de BS hard geoefend in de fabriek van Zelandia, schuin tegenover de Christelijke School aan de Dorpsstraat 99 waar de Duitsers bivakkeerden. De deels nieuwe recruten leerden daar marcheren, in de houding staan en omgaan met handgranaten en stengun. Daarna mochten ze in het veld bij de Noord-Aa gaan trainen. Aan echt vechten zou de BS in westelijk Nederland niet meer toekomen. De geallieerde troepen durfden niet aan te vallen. Uiteindelijk pleegde Adolf Hitler op 30 april in Berlijn zelfmoord. Op vrijdag 4 mei werd de capitulatie ondertekend en 's avonds via de radio bekend gemaakt.

Zoetermeer 21 aug 45
Aan het gemeente Bureau te Zoetermeer
opgave van vernietiging en beschadiging
van kleren en serviesgoed geleden bij
bombardement op 29 maart 1945
een Heeren kostuum nu geen draagbaar kostuum
een school pak 12 jaar
drie meisjes mantels 8, 10 en 11 jaar
Nieuw Heeren doorkien 10 kousen en sokken
Wijf bedden lakens een Heeren servies
Wijf 1 slopen 45 Hotel kousen
een Dames mantelpak 38 linnen en glas
Nieuw kinderkousen
Van Directie van
een jongens overjas 5 jaar
Uitslag van de
Nationaliteit 185 *Adolf Hitler*

Opgave van de schade aan kleding en serviesgoed bij de familie van der Meer door een bombardement op 29/30 maart 1945 (gemeentearchief Zoetermeer).

5 mei: een dag van vreugde en droefenis

Op de ochtend van de dag der bevrijding maakte de BS zich op om het gezag over te nemen. De mannen trokken hun blauwe overalls aan met oranje sjaal, terwijl in het dorp een uitgelaten stemming heerste. Overal hing het rood-wit-blauw met oranje wimpel uit. Rond een uur of elf betrok de BS onder commandant Piet van Driel de Openbare School en de 68 man kregen daar hun wapens en een hap eten. Kort na 13.00 uur werd ineens de opdracht gegeven dat ieder zijn eigen weg moest zoeken: Duitsers stormden met het geweer in de aanslag het schoolplein op.

Sommigen vluchtten de vaart over de polder in. Er vielen schoten en twee BS'ers bleven dood liggen: de 38-jarige Jan Hoorn en de 32-jarige Cornelis van Eerden. De anderen werden in een lokaal opgesloten om de andere dag weer vrijgelaten te worden.

Ontvangst van Canadezen en bewaking van NSB'ers

Het duurde tot woensdagochtend 8 mei voordat de eerste geallieerde troepen arriveerden: vijf jeeps met Canadese militairen werden op de verkeersweg ontvangen door de patrouillerende BS'ers W. van

Schnell, denn sonst wird geschossen

W. Steenhuis

Op 5 mei was Wout Steenhuis met de andere BS'ers naar de Openbare School gekomen. Om een uur of één werd vernomen dat de Duitsers de BS de wapens wilden afnemen. Nadat het commando gegeven was, om de wapens uit elkaar te nemen en te verstoppen, demonteerde ik het wapen en gaf het middenstuk der sten aan soldaat H. Knol. Ik zelf had de loop, de kolf en nog een handgranaat. Toen de Duitsers kwamen renden veel manschappen weg. H. Knol heb ik niet meer gezien. Ik zelf sprong in de vaart en zwom naar de overkant. Het wapen en de handgranaat liet ik in het water achter. Ik rende het land in terwijl er hevig werd geschoten. Ik kreeg een schot in de rechterarm waardoor ik even viel. Ik stond op en rende verder. Terwijl ik verder liep, zag ik C. van Eerde(n) zwaar gewond liggen. Hij bewoog zijn hoofd nog iets en riep [iets] dat op "Moeder" leek. Ik zocht dekking in een greppel waar hevig op mij gevuurd werd. Hier kreeg ik een tweede schot in dezelfde arm. De Duitsers staakten het vuuren toen K. Dontje en J. Groenheyde, die achter het dijkje lagen, met de handen omhoog te voorschijn kwamen. Deze hielpen mij om naar de kazerne te lopen, want ik was zeer slap. Bij de vaart gekomen vroeg ik of ik over de schuit, die in de vaart lag, mocht oversteken omdat mijn arm gewond was. K. Dontje vroeg dit ook nog. Op onbeschofte wijze werd mij echter bevolen precies dezelfde weg terug te nemen als heen, en "schnell, denn sonst wird geschossen". J. Groenheyde en K. Dontje konden mij bijna niet houden, zoodat ik enkele stappen onder water liep omdat ik te slap was om te zwemmen. Ik werd bij de andere in het lokaal gebracht. Door onze eigen jongens werd ik provisorisch verbonden en onder ettelijke dekens gelegd. Spoedig was onze dokter aanwezig en werd ik naar het noodziekenhuis gebracht. Na daar geholpen te zijn, werd ik naar Delft getransporteerd. Ik heb de Duitsers ook nog verteld dat er nog een of meer gewonde in het veld lagen, maar dat werd vrijwel genegeerd door de opmerking: "Die sind ja wohl kapott".

Een Duitse auto ligt als wrak naast de rijksweg bij Zevenhuizen. De luchtaanvallen op alle vervoer maakten de wegen rondom Zoetermeer levensgevaarlijk (foto: A. van Well, voorjaar 1945).

Hamersvelt, Th. Vonk, P. Nieuwenhuysen en G. Scheenaard en veel toegestroomde Zoetermeesters. De Canadezen waren echter alleen op doorreis. De eerste groep trok pas de volgende dag Zoetermeer in en verbleef enkele dagen in de roomboterfabriek van Brinkers.

Intussen moesten de BS'ers de orde handhaven. Allereerst werden alle NSB'ers en andere 'gevaarlijke elementen' opgepakt. Tijdens de oorlog had de toen nog in leven zijnde wachtmeester J.L. van Rij al een lijst opgesteld van 31 mannen en vrouwen 'om op den dag der bevryding ter hand gesteld te worden aan den afdeulings-commandant der Koninklyke Marechaussee te Zoetermeer voor doorzending aan de bevoegde autoriteiten'. Een aantal werd aangeduid als idealist of hadden hun lidmaatschap van de NSB al lang opgezegd. Eén uitgesproken pro-Duitse persoon, die dijkwijs feesten en drinkgelagen aan Duitse officieren had aangeboden, moest alleen al voor zijn eigen veiligheid worden gearresteerd.

De gearresteerden werden eerst 'op stro' ondergebracht in de katholieke jongensschool aan de Dorpsstraat 16 achter de woning van de hoofdmeester. Toen de

Duitsers op 22 mei uit de Christelijke School waren vertrokken, werden de politieke delinquenten naar de Dorpsstraat 99 verplaatst. De BS'ers waren belast met de bewaking van de 50 mannen en 15 vrouwen. De gevangenen mochten geen bezoek of brieven ontvangen en alleen op vrijdag konden schone 'onderkieren' worden gebracht en de andere dag vuile worden opgehaald.

Een aantal Zoetermeerse vrouwen was iets te vriendelijk omgegaan met de Duitse bezetting of, om in de termen van die dagen te blijven, zij 'hadden zich afgegeven met vijandelijke elementen'. Enkel werden onderworpen aan een ritueel dat in geheel Nederland de kop opstak, namelijk kaalscheren, met rode menie besmeuren en publiekelijk ten toon stellen. Opvallend was dat het in Zoetermeer twee of drie arbeidersmeisjes betrof; de beter gesitueerden werden met rust gelaten en ontsprongen de dans.

Drie maanden BS in Zoetermeer

De manschappen van de BS werden ook wel elders binnen het district Delft voor bewakingsdoeleinden uitgeleend. Twaalf man verbleef halverwege juni een paar dagen in het Armamentarium te Delft. Daar werden enige honderden mensen in hechtenis gehouden die overdag in de stad allerlei werkzaamheden moesten uitvoeren. In juli mocht daar nog een keer een sectie BS'ers naar toe, tezamen met een groep uit Pijnacker.

Tot eind juli bleef de BS actief in Zoetermeer. Rond de 110 man in juni, en steeds minder in juli, waren dagelijks bezig; niet alleen met bewaking maar ook met trainen. De districtscommandant te Delft had verordonneerd dat dagelijks vijf uur moest worden besteed aan het oefenen van de manschappen. Behalve exercitie moest ook het gevecht worden beoefend, zowel door

het individu — dekking zoeken, opsporen van doelen en vuren — als het werken in een groep. Eens per week moest in duisternis worden getraind, vijf uur wapenleer worden gegeven en 15 uur lichamelijke oefening. Bij dat laatste hoorde ook om de dag zwemles. Een zwembad of geoefende instructeur was in Zoetermeer echter niet aanwezig en het buitenwater was afgekeurd. Hoewel het zwembad in Pijnacker voor 17 1/2 cent tijdens de speciale uren bestemd voor mannen door de BS mocht worden gebruikt, was geen benzine beschikbaar om daar heen te gaan. Een aparte bezigheid was de hulp bij het blussen van een brand in de fotostudio van Dekker.

Al deze activiteiten met een fikse groep mensen vergden een grote hoeveelheid administratie en regel. Wekelijks moesten sterktelijsten worden ingeleverd te Delft, declaraties boven de f 10,— moesten worden goedgekeurd, salarissen berekend en verantwoord, de gevangenen moesten worden verzorgd en ook typewerk, koken en schoonmaken diende te gebeuren. De Districtscommandant in Delft ging accoord met de aanstelling van burgerpersoneel: de mejuffrouwen H. Olivier en C. Uitdenbogert werden typiste en werkvrouw en B. Luiten chauffeur. Burgerkok J. van Fraassen werd bijgestaan door drie 'bijkoks', Joh. en Jac.

De BS'ers H. Knol en G. Scheenaard staan in mei 1945 op wacht voor de Openbare School.

Piso en F. Hendricks. Houthakken, vond Delft, moest maar door de BS'ers zelf worden gedaan. Daarnaast moesten borden en bestek bij Roos Warenhuis worden geregeld, benzine bij Brinkers, terwijl een kachel met tafels, vliegenhor en kolenschop uit de Duitse bunker aan de Voorweg goed van pas kwamen. Ook de BS'ers zelf werkten in de administratie. A. van Reeuwijk, die in de oorlog in dienst was van het distributiekantoor, werkte tot medio september 1945 als administrateur bij de Binnenlandse Strijdkrachten.

De voedselverschaffing was een probleem op zich. De bevrijding betekende niet dat er zo maar voedsel beschikbaar was. Al in april had de BS een speciale zending van 210 noodpakketten gehad met onder meer hardgebakken brood, taai-taai, boter, tarwe, een busje melk, alsmede shag, vloeitjes en 30 liter jenever. Acht kazen werden in één stuk geleverd en mochten pas bij de uitdeling gesneden worden. De verbandmiddelen mochten niet in de voedselpakketten komen maar moesten in de zakken van de overalls der BS'ers worden gestopt. Het reguliere voedsel moest in Delft worden opgehaald en werd precies voorgeschreven. Het Strijdend Gedeelte kreeg een hoeveelheid met een voedingswaarde van 1700 cal. en de BewakingsTroepen 1000 cal.

De BS wist dit aan te vullen uit eigen bronnen. Dit werd door Delft niet gewaardeerd. Op 28 mei werd een nadere toelichting gevraagd op de levering van eieren door A. van der Spek onder de opmerking 'wel wat overdadig in dezen tijd'. Zelfs de voedselcommissaris voor Zuid-Holland bemoeide zich met het rantsoen van de BS'ers. Naast het rantsoen en 'een flinke warme hap uit de Centrale Keuken' mochten ze in bijzondere gevallen wel iets extra's krijgen maar geen melk: dat moest naar de steden toe.

Een kijkje vanuit het zijraam

A.A. Moers-Smits

'Op 5 mei zat de bij ons ingekwartierde Duitser in de keuken. Vanuit een zijraam kon je op het schoolplein voor de Openbare School kijken. De BS liep wat uitgelaten op dat plein, het was immers "bevrijding" maar die Duitse soldaat vond dat maar niks en liep het huis uit naar de Christelijke School iets verderop. Mijn vader vertrouwde de blik op zijn gezicht niet en waarschuwde de BS'ers. Uiteindelijk gingen deze de school in.

Na een klein half uur kwamen de Duitsers in een lange rij over de Dorpsstraat aan en gingen over het schoolplein de Openbare School in. Een aantal BS'ers probeerde via de achterkant te vluchten, waarop de Duitsers het vuur openden. Mijn pa en ik waren naar boven gegaan om van daaruit te zien wat er gebeurde. Maar zodra onze gezichten voor het raam verschenen, richtte een Duitser zijn geweer op ons en doken wij weg.'

Canadese troepen kwamen op 8 mei in Zoetermeer aan. Bij Nutricia zit nog overal hout voor de ramen na de verwoestende bom. De productie was wel weer hervat.

Trekken aan BS'ers

Met de bevrijding probeerden ook bedrijven weer snel de draad op te pakken. Nutricia deed eind mei een dringend beroep op de BS om drie van haar vroegere werknemers terug te krijgen. H. Hoogendoorn moest dringend rijstbloem aanmaken en de chefs J. van Vuuren en K. Hoorn waren hard nodig om leiding te geven aan de expeditie en de flessenfabriek.

Niet alleen bedrijven zochten mensen, ook het leger. In Azië werd nog steeds gevochten tegen Japan en het Nederlands-Indisch leger moest vrijwel opnieuw worden opgebouwd via opleidingen in Australië en Engeland. Daarnaast waren duizenden mensen nodig voor de bezetting van Duitsland, voor de marine en de luchtmacht. BS'ers van het Strijdend Gedeelte konden zich hiervoor aanmelden. Ook de vrouwen die in de oorlog bijvoorbeeld als koerierster hadden gewerkt, konden onder meer als verpleegster of administratieve kracht naar Indië toe. Eind juni gingen 52 mannen naar het aanmeldingsbureau in Den Haag. Een maand later vertrokken op diverse dagen nog 26 man naar de opleiding in Woerden. Vele anderen volgden, ook als dienstplichtigen. Vier Zoetermeesters zouden in Azië sneuvelen: J. van Veen, H. Knol, A. Weening en M. Bolleboom.

Het straffen van de 'foute' Nederlanders

Op 27 juni 1945 waren op vier na alle gevangenen uit Zoetermeer naar Leiden gebracht; de anderen volgden enige dagen later. Velen werden opgesloten in interneringscentra zoals de Harskamp, Westerbork, Duindorp te Scheveningen en het Kamp van Bewaring Duin en Bosch te Castricum. Daar zaten ook Zoetermeesters die elders in Nederland waren gearresteerd tijdens de meidagen.

In de maanden en soms jaren die volgden werden onderzoeken gedaan naar hun gedragingen tijdens de oorlog en sommigen werden veroordeeld. Minderjarigen werden in vrijheid gesteld; iemand die op een Duits koopvaardis had gevaren werd in 1947 vrijgesproken omdat dit niet als vreemde krijgsdienst werd beschouwd. Uiteindelijk verloren 22 mensen de Nederlandse nationaliteit. De plaatselijke politie hield deze mensen in de gaten en rapporteerde over hun gedrag aan de met vreemdelingen- en statenlozenzorg belaste ambtenaar. In november 1947 adviseerde de rapporteur om één persoon te laten verhuizen naar Limburg of Oost-Nederland. Het jaar daarvoor al was een NSB'er Zoetermeer uitgezet. Nog in 1948 werd de familie Berger opgepakt. Vader Gerhard Berger was in 1940 als halfduitsler in Duitse krijgsdienst opgeroepen en kwam uiteindelijk in Russische krijgsgevangenschap terecht. Pas in 1949 zou hij zijn kinderen weer terugzien, zijn vrouw was ondertussen met een ander getrouwd. Een jaar eerder was zijn gezin 's ochtends vroeg uit hun huis aan de Molenstraat 115 gehaald. Het hoognodige mocht in een jutezak worden gestopt. Moeder werd met twee dochters in een vrachtwagen afgevoerd naar kamp Mariënbos bij Nijmegen en vandaar naar familie in Duitsland gestuurd. De dochters weten tot op de dag van vandaag niet waarom ze drie jaar na de oorlog plotseling werden opgepakt.

Beheerders, beschuldigingen en kokende eieren

Alle gearresteerden moesten have en goed achterlaten. J. van der Meer, C. Nieuwenhuis en A. de Haan werden als beheerders van hun bezittingen aangesteld. Deze mannen maakten gedetailleerde lijsten van de spullen die ze aantroffen. Op verzoek van een gedetineerde mevrouw zond

Nieuwenhuis een aantal kledingstukken naar haar kinderen die in Amsterdam waren ondergebracht. Ook hield hij een lijst bij van 22 in beslag genomen fietsen die deels door de BS werden gebruikt.

Een aantal arrestanten had een bedrijf dat moest worden voortgezet. Zo kregen vier landbouwbedrijven een speciaal aangestelde bedrijfsleider. Twee plaatselijke aannemers werden voor drie jaar van gemeentelijke opdrachten uitgesloten en een derde, de eerder genoemde Gebr. Smits, moest jarenlang vechten om de onder dwang van de Wehrmacht en op verzoek van een wethouder uitgevoerde werken van de overheid vergoed te krijgen.

'Mof met paard op vrijheidsdag' lopend tussen de uitgestoken Nederlandse driekleur (Haags Gemeentearchief).

Andere ondernemers kon door speciale regionale zuiveringscommissies voor een aantal jaren verboden worden hun bedrijf te leiden. Die commissies, die op basis van beschuldigingen dossiers opmaakten, stuurden de zwaardere gevallen door naar Tribunalen. Zo werd ook boter- en margarinefabrikant Brinkers beschuldigd van leveringen aan de Wehrmacht en 'het plaatsen van vaasjes bloemen in de verblijven der Duitsers'. De aanklacht bleek afkomstig van een aantal ex-werknemers met een zekere rancune en de verdediging van Brinkers betoogde dat hij na mei 1940 sterk anti-Duits was geworden en het verzet had geholpen. Niet alleen de 'foute' Zoetermeesters lagen dus onder vuur, iedereen kon iedereen beschuldigen. Toen de gesneuvelde Hoorn, Van Eerden en Van Rij werden geëerd met een straatnaam kwam bij de laatste naam nog wat oud zeer naar boven. Burgemeester en wethouders verwachtten dat de gemeenteraad het voorstel voor een Jacob Leendert van Rijweg zou toejuichen maar drie raadsleden ondertekenden het voorstel niet. De discussie liep zo hoog op dat raadslid J.C. Groenewegen verzuchtte: 'Het lijkt thans wel (...) dat men een kookend ei in handen heeft.' Omdat het voorstel voor de naamgeving naar goed dorps gebruik al was uitgelekt, werd het plan toch goedgekeurd.

Herstel

Intussen werkte Zoetermeer, net als de rest van Nederland, hard aan het herstel van het land. Niet iedereen die buiten het verzet was gebleven kon achter de tralies worden gezet. Voor velen was dat niet afdoende en moest rechtvaardigheid, genoegdoening en soms wraak zegevieren. De praktijk en vooral de Nederlandse economie vroegen echter een mildere opstelling. Zuiveringscommissies en Tribunalen veroordeelden dan ook alleen maar de 'echte foute Nederlanders', die

Een domper op de bevrijding

J. van Steenderen

Jopie van Steenderen woonde in de oorlog tegenover de Openbare School aan de Dorpsstraat 111. Twee broers zaten wegens de Arbeitseinsatz in Duitsland, alleen zij, haar jongere zus Annie en broer Ton bleven over. Moeder Van Steenderen had als weduwe een groente- en fruitzaakje en naast hen woonden oom Kees en tante Mien Koot, die een café dreven. In huis had Jopie ook te maken met een ingekwartierde Duitse jongen, Alfons, een heel jonge en nette soldaat. Op 5 mei 1945 kwam haar jongere broer Ton binnenlopen.

'Hij had een voorgevoel. Het enige dat hij zei was: "dat gaat niet goed daar buiten". In de Openbare School trokken de Binnenlandse Strijdkrachten binnen. Die jongens waren denk ik blind van blijdschap en werden onvoorzichtig. Ze zaten daar open en bloot en lieten luidruchtig van zich horen. Wij zagen hoe de Ortskommandant kwam aanlopen met een grimmig gezicht. (...) Twee van de jongens kwamen daarbij om het leven. Dat was een enorme domper zo vlak voor de bevrijding. Het heeft me nooit los kunnen laten' (...) Na de bevrijding was het een groot feest in de Dorpsstraat. In de garage van Van Bergen-Henegouwen aan het begin van de Schinkelweg werden versieringen voor op straat gemaakt. Overal hingen vlaggen uit. Maar ook minder prettige dingen waren te zien in die dagen. Zo zie ik in gedachten nog steeds drie meisjes door de Dorpsstraat gesleurd worden. Ze werden kaal geschoren en met rode menie besmeerd. Of ze echt een verhouding met Duitsers hebben gehad? Zelig vond ik het en zinloos. De NSB'ers werden bijeen gebracht in de christelijke kleuterschool aan de Dorpsstraat 144. Daar mochten ze dekens uitkloppen.'

bewust, van harte en actief de bezetter hadden geholpen. De Nederlandse economie had in de oorlog klappen gehad. Met name vervoersmiddelen en grondstoffenvoorraden waren op grote schaal gevorderd. Aan de andere kant waren grote investeringen gedaan in nieuwe produkten. De Duitsers hadden miljarden uitgegeven aan grondstoffen en produkten, hoewel dat geld wel eerst door Nederland was betaald als een soort bezettingsvergoeding. Door de lage naoorlogse produktie, was er heel veel geld over en inflatie dreigde.

Na de oorlog hield de regering de economie in een vaste greep. Eerst werd de hoeveelheid geld gesaneerd. Bankrekeningen werden geblokkeerd en op aanwas van vermogen in de periode 1940-1946 werd een belasting

geheven tussen de 50 en 70%; illegale winsten kregen een aanslag van 90%. Rekeningen werden in fasen gedeblokkeerd en vooral de exportbedrijven kregen daarbij voorrang. Export bleef echter achter bij de import. In 1948 kreeg de economie van geheel West-Europa een stimulans door de instelling van het Amerikaanse Marshallplan. Langzaam herstelde de economie zich en werd de controleteugel gevierd.

Op lokaal niveau was dat onder meer te merken aan de geleidelijke afschaffing van de distributie. In 1948 verdween de organisatie van de Distributiekring naar Voorburg, hoewel de distributie bleef plaatsvinden in het Spaarbankgebouw. Uiteindelijk bleef alleen de koffie tot 1951 op de bon.

Ze moesten een vader in bedwang houden

J. en W. van der Tas

'We moesten een paar dagen wachten voor de Canadezen kwamen. Ik weet nog wel dat ze kwamen. We hebben er nog foto's van ook, waarop wij met die Canadezen staan. Dat was hartstikke leuk. Feest, natuurlijk. Ik weet nog, er waren een paar van die meisjes die met

Duisters hadden gevreeën. Die werden kaalgeknipt. Het was een soort volksgericht. Iedereen had schik natuurlijk. De vader van een van die meisjes had de mensen die knipten wel willen vermoorden. Die moest met man en macht in bedwang worden gehouden.'

Kinderen zwaaien op de Dorpsstraat met eigengemaakte rood-wit-blauwe vlaggen.

Het gemeentebestuur weer op de rails

Bij de gemeente moest heel wat werk worden verricht om al de valse identiteiten weer uit het bevolkingsregister te halen. Iedere bewoner moest op het gemeentehuis komen om de aanwezige persoonsgegevens te verifiëren.

Ook in politiek opzicht moest het een en ander worden veranderd. De twee wethouders Scheer en Van Well, die na het onderduiken van Vernède zijn werk hadden overgenomen, werden op een zijspoor gezet. Burgemeester Vernède zelf kwam weer op zijn eigen stoel terecht, nadat deze een paar maanden bezet was geweest door een NSB-burgemeester.

De gemeenteraad was vanaf 1941 officieel niet meer bij elkaar geweest en diende nu weer te gaan functioneren. Maar dat ging

niet zomaar. Op verzoek van de provincie stelde Vernède drie vertrouwensmannen aan, J. Kentgens, J. van Doornen en P. Huijsman, 'om hem voor te lichten bij het opstellen van een aanbeveling van lieden voor het kiescollege in deze gemeente' waaruit de gemeenteraad gekozen zou worden. De eerste twee heren werden ook tijdelijk wethouder. In september 1945 werd een lijst van 33 namen ingestuurd ter goedkeuring. De provincie wilde een evenredige vertegenwoordiging van de voornaamste stromingen in het dorp en de lijst weerspiegelde deze. De politieke voorkeur werd niet genoemd, passend in het idee kort na de oorlog dat oude politieke verbanden zouden verdwijnen, maar wel de godsdienstige: zestien leden van de hervormde kerk werden vermeld, alsmede tien roomskatholieken, zes gereformeerden en één doopsgezinde. Uiteindelijk bleven maar elf kandidaten over zodat een stemming niet meer nodig was. Deze elf legden op 30 november 1945 de eed af als gemeenteraadslid.

Gedeporteerd in 1948

M. Buitelaar-Berger en F. Nahrgang-Berger

De vader van Marianne en Frieda woonde vanaf 1930 in Nederland. Deze Gerhard Berger had een Nederlandse moeder en Duitse vader en kon daardoor makkelijker werk krijgen bij familie in Holland. In 1939 kwam hij met zijn gezin vanuit Berkel in Zoetermeer aan de Molenstraat 115 terecht en ging als carrosseriebouwer bij Lamboo werken. In 1940 werd hij als Duits dienstplichtige opgeroepen en tewerkgesteld als bruggenbouwer. Rond mei 1944 kwam hij voor het laatst met verlof thuis en vrienden probeerden hem te laten onderduiken; hij was echter bang voor zijn gezin. In Polen werd hij door de Russen gevangen genomen. Pas in 1949 zouden zijn dochters hem terugzien, in Essen, in Duitsland.

'Mijn moeder had in 1945 ook een paar dagen vastgezet in de School met de Bijbel in de Dorpsstraat en ik weet nog dat ik 's morgens op de trap zat te huilen: "ze hebben mijn moeder meegenomen", dacht ik, "die komt nooit meer terug". Maar de familie Lodewijk van de overkant zei: "Frieda, ik beloof je, je moeder komt weer naar huis terug, daar zorg ik voor" en dat gebeurde ook. Wij dachten nu is het afgelopen en voorbij.

Ik ging werken in Voorburg. Ik werkte al vanaf mijn 11^e jaar. Want vanaf 1944 kregen wij geen geld meer. Voor die tijd kreeg mijn moeder altijd een cheque die zij op het postkantoor kon verzilveren. Maar in 1944 hield dat op. Mijn moeder en ik gingen beiden uit werken en Marianne schooierde thuis en werd ook wel opgevangen door de familie Molenaar van nummer 119. Ik ging 's morgens vroeg om 4 uur erwten plukken bij boer Kalisvaart bij de watertoren. Wij hebben ook appels geschild. Ik heb ook op de Bleiswijkseweg bij petroleumboer van Reeuwijk gewerkt in de huishouding. Ik had niets geleerd, al wilde ik dat erg graag. Ik was al aangemeld bij de huishoudschool in Voorburg, maar ik moest werken. We moesten in leven zien te blijven.

Drie jaar na de oorlog, in 1948, stond er op een ochtend plotseling een politiewagen voor de deur. Het waren vreemde agenten, niet uit Zoetermeer. Wij wisten van niets, we waren niet van te voren geïnformeerd. Ik stond klaar om naar mijn werk te gaan in Voorburg, maar ik mocht niet weg. Moeder lag nog in bed. Zij schrok en vroeg wat er aan de hand was. Zij dacht dat ik iets had uitgehaald, maar ik zei dat de politie haar wilde spreken. Toen ze hoorde dat we mee moesten, begon zij te huilen. Ik wilde naar mijn werk en Marianne moest naar school.

Toen ging het snel. We mochten alleen het hoognodige meenemen. We stopten wat spulletjes in een oude juten zak en voor ieder een stoel om op te zitten in de vrachtwagen die ons meenam. We zijn toen naar kamp Mariënbos bij Nijmegen gebracht. We werden alle drie in een andere barak geplaatst, moeder bij volwassenen, Marianne bij kleine kinderen en ik bij jonge vrouwen. Ik heb daar ook gewerkt bij degenen die de leiding hadden. Dat waren hele lieve mensen. Ik heb onze achtergrond aan hen verteld. Wij werden goed behandeld. Ze keken niet op ons neer omdat we Duitsers waren. Toen wij weggingen zeiden zij: "het spijt ons, maar we konden echt niets voor jullie doen, we hebben het wel geprobeerd, maar jullie moeten naar Duitsland". Voor het werk dat ik daar verricht heb kreeg ik nog een paar mooie rode schoenen, want ze mochten mij geen geld geven. Daaraan kon je zien dat er

toch goede mensen waren die geen hekel aan ons hadden. Zij merkten wel dat we geen echte Duitsers waren. We konden niet eens Duits spreken.

Ik weet nog goed, één keer per week kwamen er vrachtwagens en dan werden er namen afgeroepen van een lijst, maar iedere keer waren wij er niet bij. Maar we hadden steeds hoop dat het kamp beëindigd zou worden en wij naar huis terug konden. Het was tenslotte 1948, je weet maar nooit. Maar op het laatst kwam zo'n vrachtwagen terug uit Duitsland om weer mensen op te halen. Er waren een paar mannen die tegen mijn moeder zeiden: "je moet niet zeggen dat je familie in Essen woont, maar achter de grens in het Russische deel, daar sturen ze je niet naar toe." Maar mijn moeder was bang dat ze met haar kinderen in het Russische deel zou rondzwerven. Dus zei ze toch maar dat de familie in Essen woonde. Wij waren de laatsten die naar Duitsland zijn afgevoerd. Daarna is het kamp toch gesloten en degenen die er nog woonden konden naar hun eigen woning terugkeren en hebben al hun bezittingen weer teruggekregen. Ja, wij hebben pech gehad dat wij als laatsten zijn weggevoerd.'

Donaubruck, den. 23.12.1943.

Geachteter Herr Kaplan.

Zuerst meinen herzlichsten Dank, für das schöne Weihnachts Paket das Sie mir zu schicken. Herr Kaplan Sie haben mir damit eine sehr große Freude bereitet. Leider ist das Paket nicht bald über gekommen. Die Kiste kam in zwei Stücke hier an. Der durch ist natürlich viel verloren gegangen. Nun hätte ich noch eine Bitte, meine Tochter Frida kennen Sie gewiss nicht war Herr Kaplan. Wenn Sie bei Ihnen in Unterricht kommt können Sie ruhig ein bisschen streng zu ihr sein, das ich weiß das Sie lieblich sein kann. Und nun wünsche ich Ihnen ein recht fröhliches Weihnachtsfest. In der Hoffnung, Das ich bald wieder etwas von Sie höre. Verbleibe ich mit den besten Grüßen Ihr G. Berger. Bestellen Sie noch viele Grüße an meine Frau und Kinder.

Es auf wieder hören.

Gebr. Gerhard Berger

Stamboy, 4.8.1937.

Donaubruck, Hato

Gerhard Berger schreef in 1943 een brief aan kapelaan Wüst. Later kwam hij in Russische gevangenschap en hij zou zijn kinderen lange tijd niet meer zien. Zijn gezin werd in 1948 uit Zoetermeer gedeporteerd.

De burgervader wees hen op de zware en verantwoordelijke taak: 'Gedurende de laatste jaren is ons Vaderland zwaar geteisterd en thans is het de Nederlandsche Volkstaak in een gelukkige en rechtvaardige samenleving mede te werken tot den opbouw (...). Alleen door eendrachtige samenwerking zal het mogelijk zijn dit doel te bereiken.'

Wonden worden littekens

Alles werd gericht op samenwerking en wederopbouw. Tijd om individueel te rouwen om de gevallen en voor de verwerking van de gebeurtenissen tijdens en na de oorlog, was er niet. Mensen die gedwongen in Duitsland hadden gewerkt, werden bij thuiskomst als tweederangs burgers behandeld, net als mensen die iets te vriendelijk tegen Duitsers waren geweest. Veel NSB'ers zaten lange tijd geïnterneerd. Zelfs bij de BS'ers ontstond onvrede. Bij de toekenning van Verzetskruizen, een eremedaille, poogde de regering de lijst zo kort mogelijk te houden en vooral de communisten — het

nieuwe gevaar bij het begin van de Koude Oorlog — daar buiten te houden. Velen weigerden een medaille en uiteindelijk kregen slecht 93 mensen een Verzetskruis toegekend. Pas in 1980 kregen de anderen een Verzetshedenkingskruis; de naam was daarbij subtiel gewijzigd.

Monument

Ook op het terrein van herdenkingsmonumenten probeerde de overheid alles in eigen handen te houden; standbeelden moesten vooral het algemene leed van het Nederlandse volk uitbeelden en vooral geen specifieke groepen of personen. In Zoetermeer werd een comité gevormd dat een passend monument moest neerzetten. Binnen twee maanden werd het gigantische bedrag van f 50.000,— gecollecteerd. Op 31 oktober 1945 werden de gevallen met alle eer herbegraven, tenminste de militairen en de BS'ers en niet de omgekomen burgers. Bij de Oude Kerk kwam een eregraf te liggen waar Van Rij, Van Eerden en Hoorn een plaats kregen. Ook McCormick werd op verzoek van zijn familie hier herbegraven en niet, zoals andere geëlleerde strijders, naar een grote geallieerde grafplaats overgebracht. De lichamen van de in 1943 neergestorte vliegers Maynard en West werden wel op een militaire begraafplaats vlak onder Luik bijgezet. Het monument in Zoetermeer gaf nog de nodige problemen. De eerste schetsen werden te frivol geacht. Uiteindelijk kwam er in 1949 een eenvoudige steen met de tekst 'Hun Vaderland getrouwe'. Het echte monument verscheen uiteindelijk in het nieuwe Wilhelminapark. Het werd een lange, licht gebogen wand van Franse kalksteen met bijbelse verzen uit het boek Jozua (4,6 en 4,24) en de jaartallen 1940-1945. Op 28 juni 1951 vond de onthulling plaats.

John McCormick werd op 31 oktober 1945 herbegraven, tezamen met Kees van Eerden, Jan Hoorn en Jaap van Rij (foto: Fotopersbureau Friezer, Den Haag).

Vieren en gedenken

De overheid kon niet iedereen voorschrijven hoe zij moesten gedenken. Op 29, 30 en 31 augustus 1945 werd een groot bevrijdingsfeest georganiseerd op het land van De Groot aan de Vlamingstraat. Notabelen zoals de burgemeester, de dominees en de pastoor spraken; de burgers vulden de rest van het feest in. Er werd veel gezongen door koren, 400 schoolkinderen en gezamenlijk door wel 4000 Zoetermeerders. 114 groepen verzorgden een allegorische optocht, er waren kinderspelen, een voetbal- en een vliegerwedstrijd, paardenspelen en als afsluiting een groots vuurwerk.

De bevrijding werd door de kerken begroet met dankvieringen. In de Oude Kerk stond het boek Jesaja 47,3 centraal over schaamte, schande en wraak. In de Nicolaaskerk werd

op 10 mei een dankdag gehouden met een collecte voor de gevallen in de oorlog. Verder waren de kerken vooral bezig om hun luidklokken weer terug te krijgen. Slechts een deel werd teruggevonden, een paar jaar ging er over heen om de torens weer te laten klinken. In mei 1948 werd de belofte ingelost die de katholieke parochianen in december 1944 hadden gedaan: als de parochie van oorlogsrampen zou worden gevrijwaard, zou in de kerk een beeld van Maria worden geplaatst. Achter in het kerkportaal kwam inderdaad een lindehouten beeld van de hand van de kunstenaar H. Heman. In 1951 plaatste de Haagse kunstenaar A. Asperslagh een gebrandschilderd raam in de kerk, met een allegorie op oorlog en vrede en de tekst 'uit dank aan de Vrouwe van Fatima voor haar bescherming in de jaren 1940-1945'.

We stonden te tollen op onze benen

J. van Doornen

'Intussen was het duidelijk ook wel tot de moffen doorgedrongen dat de oorlog voor hen was afgelopen en de bezetting werd opgeheven. Ze zijn daarna, in strijd met de geallieerde instructies, snel uit Zoetermeer vertrokken. Al gauw daarna gingen de arrestatieploegen, met medewerking van de marechaussee, aan de gang om NSB'ers en collaborateurs op te halen. De lijst van te arresteren personen was reeds lang van te voren gemaakt en het werk werd nog vergemakkelijkt doordat men bij een NSB'er in de Molenstraat onder de vloer de ledenadministratie vond.

Op die zondag na 5 mei zijn Stegenga en ik naar de post van de marechaussee in het voormalige raadhuis van Zegwaart gegaan. De hoofdwaachtmeester zat beneden in het grote kantoor. Stegenga ging naar voren, natuurlijk weer in het uniform dat hij in onderduiktijd niet gedragen had, en maakte zich bekend. Hij vertelde hem dat zijn rijk nu uit was. De hoofdwaachtmeester gespte vervolgens zijn pistool af en legde dit op tafel. Daarop kwam ik naar voren, zei mijn naam en sprak er mijn blijdschap over uit dat hij mij nooit gevonden had. Daarop vertelden wij hem dat hij ervan verdacht werd in zijn slaapkamer boven ongeoorloofde spullen verborgen te hebben. Hij keek natuurlijk zeer verbaasd! Wat hij niet wist was dat zijn slaapplek boven het archief lag, waar tussen plafond en vloer vele illegale dingen verstopt waren, waaronder het bevolkingsregister van Zoetermeer! We namen

De bevrijdingsfeesten in augustus 1945 op het land van De Groot aan de Vlamingstraat; de pseudo "Volkssturm".

een paar jongens van het SG mee naar boven, schoven het ledikant weg, trokken het zeil open en daar werd een luik zichtbaar. Hieronder bevonden zich de spullen. Het gezicht van die man zal ik nooit vergeten, al word ik 100 jaar!

De gevangen genomen NSB'ers enz. werden eerst ondergebracht op stro in de katholieke jongensschool naast het café van Van Well in de Dorpsstraat. Later, nadat een gedeelte was afgevoerd naar Leiden, gingen zij naar de christelijke school. Die was op de dag van de bevrijding nog in gebruik bij de Duitsers. Dit was een heel bijzondere groep, namelijk Russen in Duitse uniformen. Zij behoorden tot wat we in het leger de etappegroepen noemen: voornamelijk fietsenmakers en schoenmakers. Meermalen zag men in die tijd grote vrachtwagens volgeladen met fietsen op het schoolplein staan. Deze soldaten waren Russen die gevangen waren genomen bij de opmars van de Duitsers in Rusland. Natuurlijk niet als strijdkrachten maar als werktroepen, stonden ze hier onder bevel van een paar Duitse korporaals, onderofficieren en een majoor, die zwaar gewond was geweest.

Waar de drank vandaan kwam weet ik niet maar toen het bericht van de Duitse capitulatie was doorgedrongen, hebben die kerels het op een zuipen gezet! Ze waren zo vreselijk luidruchtig en zo opstandig dat de Duitse commandant 's nachts op zijn sokken naar de wacht van de BS is komen vluchten!

De BS had direkt heel Zoetermeer afgezet om vluchten van NSB'ers en heulers met de vijand te voorkomen. Wie er uit wilde moest een pasje hebben. Op ons bureau zat de heer Schans. Hoeveel pasjes hij heeft uitgedeeld weet ik niet — het waren er wel veel. Ook de Duitsers hadden zo'n pasje nodig. Zij moesten vanuit Leiden gefourageerd worden, want wij hadden geen eten voor ze. We waren blij als we zelf wat te eten kregen.

De donderdag van de week na de bevrijding kwamen eindelijk de Canadezen in Zoetermeer. Wij stelden ons als BS direkt ter beschikking en ik nam contact op met de luitenant-kwartiermeester van die troepen. Zij werden ondergebracht in de roomboterfabriek maar vertrokken weer na een paar dagen. De luitenant was gelukkig een Frans sprekende Canadees. Mijn Engels is namelijk altijd miniem geweest. Hij bood ons een glaasje aan, dat met leukoplast aan elkaar zat. De inhoud bestond uit pure rum! We stonden te tollen op onze benen maar de cake die ze zelf baken smaakte heerlijk!"

Arrestaties, veroordelingen, feesten, dankdiensten en monumenten heelden de wonden van de oorlog voor een deel. De littekens blijven echter generaties zitten, vaak onzichtbaar. Daarom is ook in de toekomst telkens weer een antwoord nodig op de vraag uit het bijbelboek Jozua op het monument in het Wilhelminapark:

'WANNEER UW KINDEREN
MORGEN VRAGEN ZULLEN:
WAT BEDUIDEN DEZE STENEN?'

Het monument in het Wilhelminapark is opgericht ter herinnering aan de oorlog 1940-1945. In 1998 is een monument toegevoegd voor de gevallen tijdens de strijd in het voormalig Nederlands-Indië tussen 1945 en 1950.

Lijst van intekenaren

<i>Mw. Th. Adegeest</i>	<i>Dhr. A.M. Commissaris</i>	<i>Dhr. A.J. van der Helm</i>	<i>Dhr. M. Karens</i>
<i>Dhr. J.W. Akkerman</i>	<i>Mw. R. Coumou-</i>	<i>Dhr. W.L. Hendriks</i>	<i>Dhr. C.L.J. Kentgens</i>
<i>Mw. F. de Baat-den Toom</i>	<i>Nieuwenhuijsen</i>	<i>Dhr. J.N. Henneken</i>	<i>Dhr. J. Kentgens</i>
<i>Dhr. C.B. Bal</i>	<i>Dhr. A.A. Dekkers</i>	<i>Dhr. A.C.G.M. Henneken</i>	<i>Dhr. N. Keppel</i>
<i>Dhr. J.Th. Barbier</i>	<i>Dhr. W. Dorst</i>	<i>Dhr. P. van Herwijnen</i>	<i>Dhr. A. Kerstens</i>
<i>Mw. Y. de Beeld-van Soldt</i>	<i>Dhr. J.W. Dreise</i>	<i>Dhr. G. van Herwijnen</i>	<i>Dhr. A. Kerstens</i>
<i>Dhr. J. Beimers</i>	<i>Dhr. H.M.A. Duijnisveld</i>	<i>Dhr. H. van Herwijnen</i>	<i>Dhr. mr. J.A.S. Kleefstra</i>
<i>Dhr. W. van de Berg</i>	<i>Dhr. drs. J. van der Ede</i>	<i>Mw. D.C. van Herwijnen-</i>	<i>Dhr. C.A.M. Klein</i>
<i>Dhr. L.G.J. Bolleboom</i>	<i>Dhr. P.D.J. van Eijk</i>	<i>Lammens</i>	<i>Stichting Openbare</i>
<i>Dhr. R.P. Bos</i>	<i>Dhr. D.J.C. van Eijk</i>	<i>Mw. A. van Herwijnen-</i>	<i>Bibliotheek Zoetermeer</i>
<i>Dhr. C. Bos</i>	<i>Dhr. mr. P.G.M. van Els</i>	<i>Noordam</i>	<i>Dhr. J.J. Klopogge</i>
<i>Dhr. C. Bos</i>	<i>Dhr. J. Endert</i>	<i>Mw. L.C.M. Hijdra-van</i>	<i>Dhr. H. Klos</i>
<i>Dhr. J. Bos</i>	<i>Dhr. J.C. van Es</i>	<i>Swieten</i>	<i>Dhr. T.C. Klos</i>
<i>Dhr. P. Bos</i>	<i>Mw. D.M. Fillekes-</i>	<i>Mw. S.A. Hilkhuijsen-van</i>	<i>Dhr. G. Kneppers</i>
<i>Dhr. C. Bos</i>	<i>Akkerman</i>	<i>Noort</i>	<i>Dhr. H. Koetsier</i>
<i>Mw. W. Bos-Hoogendoorn</i>	<i>Dhr. F.A.M. Gareman</i>	<i>Dhr. J.C. van Hilten</i>	<i>Dhr. C.J. Koole</i>
<i>Mw. L.D. Bos-van Waaij</i>	<i>Dhr. A. Gazenbeek</i>	<i>Dhr. W.J. van der Hoek</i>	<i>Dhr. L. Koot</i>
<i>Dhr. A.P. van den Bosch</i>	<i>Dhr. L.J. van der Goes</i>	<i>Dhr. C. 't Hooft</i>	<i>Dhr. M.A.T. Koot</i>
<i>Dhr. C.J. den Braber</i>	<i>Dhr. J. Gouweleew</i>	<i>Dhr. A.M. Hoogland</i>	<i>Dhr. A. Kouveld</i>
<i>Mw. S. Brandhorst-</i>	<i>Dhr. J. Groenheijde</i>	<i>Dhr. J.Th. Hörters</i>	<i>Dhr. P.C. van der Kraan</i>
<i>Sonneveld</i>	<i>Dhr. J.T.B. Groos</i>	<i>Dhr. P.J.J. Houtman</i>	<i>Dhr. A. Kruithof</i>
<i>Dhr. P.E. Brinksma</i>	<i>Dhr. M.J. de Groot</i>	<i>Dhr. A.D.H. Huijsman</i>	<i>Dhr. N. Kuiper</i>
<i>Mw. N.B. Bruggeman-</i>	<i>Mw. Th.E. de Groot-</i>	<i>Dhr. H.B. Huurman</i>	<i>Mw. J. Kuiper-Faber</i>
<i>Rudin</i>	<i>Westhoek</i>	<i>Dhr. A.J.J. Janssen</i>	<i>Mw. M.D. van Leen-</i>
<i>Dhr. A.B. Brusé</i>	<i>Dhr. J.B.H. Haasnoot</i>	<i>Dhr. H.F. de Jong</i>	<i>Maaskant</i>
<i>Dhr. G.H. Buijtendorp</i>	<i>Mw. H.M.A. van Haastert-</i>	<i>Dhr. R. de Jonge</i>	<i>Dhr. L. Lengkeek</i>
<i>Dhr. P. Buitelaar</i>	<i>van Leeuwen</i>	<i>Dhr. J.P. Jongerius</i>	<i>Dhr. dr. H.P. Lengkeek</i>
<i>Dhr. J.G. van der Burg</i>	<i>Dhr. L. Hagers</i>	<i>Mw. J.G. Jongerius-Visser</i>	<i>Dhr. T.M. Lexmond</i>
<i>Dhr. E.W. van den Burg</i>	<i>Dhr. H. van Hamersvelt</i>	<i>Mw. M. de Jongh-Hagers</i>	<i>Dhr. T.S. Lodewijk</i>
<i>Dhr. A.P. van der Burg</i>	<i>Mw. R. Harmsen-Brinkers</i>	<i>Dhr. G. Kaashoek</i>	<i>Dhr. C.A. van der Meer</i>
<i>Dhr. G. Burggraaf</i>	<i>Mw. M.G.A. van Hattem-</i>	<i>Dhr. ing. J. Kalisvaart</i>	<i>Mw. H.E. de Meijer-Koster</i>
<i>Dhr. H. Burggraaf</i>	<i>Kleijn</i>	<i>Dhr. A.A. van Kalsbeek</i>	<i>Mw. C.J. Moerman-van</i>
<i>Dhr. M. Cammeraat</i>	<i>Dhr. ing. D. Havenaar</i>	<i>Mw. H.E.M. Kamphuis-</i>	<i>Voorst</i>
<i>Dhr. J. Cammeraat</i>	<i>Dhr. K. Havenaar</i>	<i>Berk</i>	<i>Dhr. J.J. Moers</i>
<i>Dhr. drs. C. Cammeraat</i>	<i>Dhr. A. Hayes</i>	<i>Dhr. G. Kamphuis</i>	<i>Dhr. drs. E. Moolenburgh</i>
<i>Dhr. E. du Clou</i>	<i>Dhr. T.A. Hayes</i>	<i>Dhr. A. Kant</i>	<i>Dhr. J.Fr. Mulder</i>

Mw. C. Munter-Sluis	Mw. P.I. Slootweg-	Mw. M.W. Vermeulen-de
Dhr. J.R. Nieswaag	Hoogeveen	Korte
Dhr. P.C. Nieuwets	Mw. Th. van der Sman	Mw. R. Verschoor-Roos
Dhr. H.W.G. van	Dhr. S.P. Smits	Dhr. P.J. Visser
Nieuwkerk	Dhr. H. Smits	Dhr. ir. R.Ch. Visser van
Mw. S.A. van Noort-	Mw. J. Smolenaars-v.d. Bos	Zoetermeer
Eberwijn	Dhr. ir. J. Sonneveld	Mw. J.A. van Vliet
Dhr. W. Olivier	Dhr. drs. J. van der Spek	Mw. H. van Vliet-Vis
Dhr. H.A.H. van	Dhr. H.J.C. van der Spek	Dhr. D.B. van Vliet
Oosterhout	Mw. A.H. van der Spek	Mw. J.J.M. Vollebregt-van
Dhr. J. van Oosterom	Dhr. C. van der Spek	Grol
Dhr. E.H. Oskam	Dhr. P.J. van der Spek	Dhr. D. van der Vooren
Dhr. J. Oskam	Dhr. J. van der Spek	Dhr. W. Voskamp
Mw. A.L. Ottevanger-	Dhr. G.J. van Spelden	Dhr. J.A. Vossepoel
Uijterlinde	Mw. E. van Spelden-	Dhr. A.J. de Vries
Dhr. B.W. Pel	Lagerwaard	Familie H. de Vries-de
Mw. M. Pel-Westhoek	Mw. drs. A.J.M. Spruit	Groot
Dhr. W.J.M. Pieters	Mw. L. van Steenderen-van	Dhr. P. van Waaij
Dhr. J.C. Pluimer	der Burg	Dhr. J. van der Waaij
Mw. E. van der Pool-	Mw. J.W.A. van Steenderen	Dhr. B. Wagenaar
Westhoek	Dhr. J.L. van Stein	Dhr. T.D.P. Weening
Dhr. G.J. van Putten	Dhr. J.H. Sterrenburg	Dhr. A.J. Weening
Dhr. J.P. de Putter	Mw. R. Stikkelorum-	Dhr. Ph.J. van der Wees
Dhr. A.P. Rademaker	Adegeest	Dhr. N.J. van der Wel
Dhr. A.S. Rademaker	Dhr. Ton van Straalen	Dhr. A.J.M. van Well
Dhr. H. Rademaker	Mw. C. Suurland-Vleggeert	Dhr. J. Wiegerinck
Dhr. J.H. van Reeuwijk	Mw. I.R. Szabó-Kentgens	Dhr. L.C. Wiegman
Notariskantoor Van Riet	Dhr. J.M. van der Tas	Dhr. C.A.L. van Wieringen
Mw. J. van Rijs-Wiggers	Dhr. Ing. A.J.M. Tetteroo	Dhr. J. van Wijk
Dhr. A. Rodenburg	Mw. A. Tinge-Moerland	Dhr. H.M.J. Windmeijer
Dhr. A.P. Roels	Dhr. A.M. Tóido	Dhr. D. Windmeijer
Dhr. R.A. Roos	Dhr. D.R. Utermark	Dhr. Th.H. Windmeijer
Mw. C.T. van Ruitenburg-	Dhr. A. Vaneman	Mw. R. de Wit-Veerman
Dontje	Dhr. C.J.A. in 't Veen	Dhr. A. Zaal
Dhr. J. de Ruiter	Veenstra Juwelier	Dhr. N.W.J. van der Zijde
Mw. M.M. van der	Dhr. J. van der Velden	
Schantz-Gouka	Dhr. H. van der Velden	
Dhr. W.G. Scheek	Dhr. G. van der Velden	
Dhr. G.J. Scheenaard	Dhr. C.J. Veldhuizen	
Dhr. J.J. Schneider	Mw. J. Verhagen-Hoogduin	
Dhr. A.I. van der Slik	Mw. A. Verhoeff-Rademakers	
Dhr. H.J. van der Slik	Mw. E. Verhoeff-van der	
Mw. M.I.C. van der Slik-	Velden	
Havenaar	Dhr. W.C.M. Verkleij	
Dhr. G. Slootweg	Dhr. M. Vermeulen	

Gebruikte bronnen en literatuur

Bronnen

Mededelingen

dhr E.H. Brongers (meidagen 1940).
dhr E.W. van den Burg (droppings, geallieerde vliegtuigen, verzet rond Zoetermeer).
dhr W. Dreise (Citosa).
dhr J.W. van der Tas (Nutricia).

Parochiearchief H. Nicolaas Zoetermeer (PANZ):
Documentatie
Archief.

Historisch Genootschap Oud Soetermeer:

Bibliotheek en archief.
Collectie documentatie, onder meer W.O.II, geschiedenis in tijdperken, bedrijven.
Collectie foto's.
Collectie interviews.

Gemeentearchief Zoetermeer (GAZ):

Collectie documentatie.
GAZ 3 = Archief van het Gemeentebestuur van Zegwaart 1813-1935.
GAZ 4 = Archief van het Gemeentebestuur van Zoetermeer 1813-1939.
GAZ 5 = Archief van het Gemeentebestuur van Zoetermeer 1940-1961.
GAZ 15 = Collectie Fragmentarchieven: instellingen en bedrijven 1861-1983.
GAZ 20 = Collectie Fragmentarchieven: personen 1783-1978.
GAZ 30 = Archieven van de Hollandse Maatschappij van landbouw, afdeling Zoetermeer-Zegwaart, e.o. 1848-1981.
GAZ 42 = Archieven van de Hervormde Gemeente Zoetermeer 1608-1965.

periode 1930-1939

GAZ 3: 1067.
GAZ 4: 1399, 1624, 1626, 1631.

Arbeitseinsatz in Duitsland en Nederland

GAZ 5: 286, 723, 841.

bevolkingsregister

GAZ 5: 236.

bevrijding

GAZ 5: 828.
GAZ 15: 9, Christelijke Oranje-jeugdvereniging Oranje Garde vendel Zoetermeer 1935-1948.

Binnenlandse Strijdkrachten

GAZ 20: 17, Papieren van J. Kentgens en P. van Driel, commandanten van de BS 1945.

brandweer

GAZ 5: 621-623.

distributie

GAZ 5: 935-961, 706, 826.

evacuees

GAZ 5: 607-608

geldinzamelingen

GAZ 5: 734.

gemeenteraad en ambtenaren

GAZ 4: 7.
GAZ 5: 1, 122-126, 144-148, 212, 855-860.

hongerwinter

zie distributie.

inkwartiering

GAZ 5: 844, 850.

kerken

GAZ 5: 849.
GAZ 42: 9-10, 24, 55, 85, 406.
PANZ: 24, 26, 28-29, 405, 408-409.

luchtbeschermingsdienst

GAZ 4: 1048-1057, 1142.
GAZ 5: 610-615.

mobilisatie en meidagen
GAZ 4: 1566, 1570-1572.
GAZ 5: 606.

noodziekenhuis
zie luchtbeschermingsdienst, oorlogsschade.

NSB'ers
GAZ 5: 238, 283 (niet openbaar).

onderwijs
GAZ 5: 768-769a, 784, 787-789, 811-814.
zie ook vordering, kerken.

oorlogsschade en slachtoffers
GAZ 5: 605, 742, 751-752.
zie ook luchtbeschermingsdienst.

politie
GAZ 5: 260, 267-272.
zie ook luchtbeschermingsdienst.

statistiek, cijfermateriaal
GAZ 3: 191.
GAZ 4: 483, 1461-1462.
GAZ 5: 235, 705.
zie ook gemeenteraad.

verenigingen
GAZ 4: 792, 1751, 1757.
GAZ 5: 279, 285, 845.
GAZ 15: 9, Christelijke Oranje-jeugdvereniging
Oranje Garde vendel Zoetermeer.
GAZ 15: 14, Sociëteit De Vriendschap.
GAZ 30: doos 1-2.

verzet
zie Binnenlandse Strijdkrachten.

vorderingen
GAZ 5: 846-851.
zie ook kerken.

Literatuur

Adegeest, N.J. en J.F.J. de Lang ed., DWO 25; 1939-1964, Zoetermeer 1964.
Amersfoort, H. en P.H. Kamphuis ed., Mei 1940, de strijd op Nederlands grondgebied, 's-Gravenhage SDU Uitgeverij 1990.
Berg, K., M. van Doorn en R. Grootveld, Dagboek van het dagelijks leven (A.Schierbeek) : Den Haag en de Hagenaars tijdens de bezetting 1940-1945, Gemeentearchief Den Haag 1985.

Boers, H. e.a. ed., Zoetermeer jong of oud?, Gemeente Zoetermeer 1998.

Brongers, E.H., De slag om de residentie 1940, Baarn Uitgeverij Hollandia (7de druk) 1999.

Cornelisse, F., Historisch P.P., in: Pro Patria 50 jaar 1911-1961.

Doornen, R. van., Auto's naar Friesland, ms Voorburg 1995.

Fidder, J., De bevolkingsadministratie van Zoetermeer in bezettingstijd, ms Velp 1985.

Geer, L. van der., Jopie van Steenderen blikt terug op haar belevenissen van mei '45, in: Dorpscentrum Journaal (mei 1995).

Groenheyde, H., Herinneringen, in: Pro Patria Post 5 (1999) 20-21.

Grootveld, R. en B. Koopmans ed., Gebundeld verleden : Jubileumboek Historisch Genootschap Oud Zoetermeer 1949-1989, Historisch Genootschap Oud Zoetermeer 1989.

Grootveld, R. en T. Vermeulen ed., Over de oorlog gesproken ..., Zoetermeer 1940-1945, Historisch Genootschap Oud Zoetermeer 1990.

Grootveld, R., Het oorlogsmonument in het Wilhelminalpark in: Zoetermeer Journaal (mei 1997).

Hamersvelt, W. van., Wat een bevrijding! Soldaat in eigen dorp : uit de vergeten dagboeken van Wim van Hamersvelt, Zoetermeer 1995.

Jong, L. de., Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 1-10, 's- Gravenhage 1969-1982

Jong, L. de., De Bezetting na 50 jaar, deel 1-3, 's-Gravenhage SDU Uitgeverij 1990.

Karens, M., Op naar Zegwaard. C. van Engelen-van den Berg ed., Zoetermeer 1998.

Klein, L.H. en C.J. Klein ed., De biografie van Hendrik Klein, ms Zoetermeer/Leidschendam 1999.

Klemann, H.A.M., De Nederlandse economie tijdens de Tweede Wereldoorlog, in: Tijdschrift voor Geschiedenis 110 (1997) 3-40.

Klemann, H.A.M., 'Belangrijke gebeurtenissen vonden niet plaats ...' : De Nederlandse industrie 1938-1948, in: Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 114-4 (1999) 506-552.

Lagrou, P., The legacy of Nazi occupation: patriotic memory and national recovery in Western Europe 1945-1965, Cambridge University Press 2000.

Lengkeek, P., Het verzet in Zoetermeer en omgeving tijdens de 2e wereldoorlog, ms Zoetermeer 1995.

Lolkama, J., Triomf en tragiek in de historie van de Elfstedentocht, Franeker Uitgeverij Wever 1986.

Moerman-van Voorst, C.J. ed., De heer Kentgens vertelt zijn oorlogsverhaal, in: 't Seghen Waert 18-5 (1999) 8-26.

Noort, A. van., Benthuisen; verzet bevrijding vrijheid, in: Benthuisen 1940-1945, Historische Kring Benthuisen 1985, 20-25.

Roever, E. de., Zij sprongen bij maanlicht : de geschiedenis van het Bureau Bijzondere Opdrachten en de agenten te Londen 1944-1945, Baarn Uitgeverij Hollandia 1985.

Rijnsburger, J.P., De vroegste en gegoedste, gemeente-bestuurders van Zegwaart en Zoetermeer 1817-1998, Gemeente Zoetermeer 1998.

Sloot, H.F., Een uit velen die de oorlog en bezetting meemaakten; de Haagse regio 1939-1946, ms Zoetermeer circa 1985.

Trienekens, G.M.T., Tussen ons volk en de honger: de voedselvoorziening 1940-1945, Utrecht Stichting Mattijs 1985.

Valken, M. ed., Kroniek van Nederland, Amsterdam Elsevier 1987.

Veerman, A., Tussen licht en donker in Hollands "groene hart" : samenvatting van de jaren '40-'45 in het dorp Zevenhuizen Z.H. en wijde omgeving, gelegen midden in "het groene hart van Holland", Zevenhuizen 1987. (inclusief het commentaar van de voormalige BS Zoetermeer-Benthuizen op dit boek en vooral op de persoon Veerman)

Velvis, D., A. Balk-Karssenbergh en J. Hoorntje, Kerk op Kruispunten : de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk [vanaf 1944 Vrijgemaakt] te Zoetermeer, Zoetermeer 1995.

Verhoeven, F., Dertig jaar geleden stierf reus Rigardus Rijnhout, in: Friends in Business Rotterdam 3-104/2 (1989) 47-52.

Vermeulen, T., Zoetermeer Dorp : serie over Zoetermeer tussen 1935 en 1966, in: Het Huisnummer van de Christelijke Woningbouwvereniging Zoetermeer, voortgezet in Vidomes Magazine, A. Wiewel ed. (1994-).

Welie, M. van., Met gulden letteren, het verhaal van 100 jaar IJsvvereniging Zoetermeer 1886-1986, IJsvvereniging Zoetermeer 1986.

Zanden, J.L. van., Een klein land in de 20^e eeuw, economische geschiedenis van Nederland 1914-1995, Utrecht Het Spectrum 1997.

Zwan, J. van der., De dag dat het manna viel; dramatische gebeurtenissen rond een jachthuis langs de rivier de Rotte in de laatste dagen van de tweede wereldoorlog, Den Haag Voorhoeve z.j..

Gids voor Zoetermeer en Zegwaart 1933.

De Rotterdamsche Reus, in: Panorama (26-02-1942) 6-7

DSO jubileum nieuws; DSO 30 jaar, Zoetermeer 1958.

Vijfenzeventig jaar in vogelvlucht, in: Nutricia Nieuws. Personeelsblad van de NV Verenigde Bedrijven Nutricia 14 (1976) 2, 10-15.

DSO jubileumboek; 50 jaar binnen en buiten de lijnen 1928-1978, Zoetermeer 1978.

't Seghen Waert, Verenigingsblad van het Historisch genootschap Oud Soetermeer 1- (1982-).

De kleine oorlog van Niek Nieuwenhuijsen : herinneringen aan '43-'83. Samengesteld ter gelegenheid van het veertigjarig huwelijk van Nicolaas Nieuwenhuijsen en Antje Boon (1983) 47-82.

Spiegel Historicael 29 (1994) 3/4. Themanummer Nieuwe visies op de Tweede Wereldoorlog in Nederland en België.

Uitgaven van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Uitverkocht:

Zoetermeers woordenboek / J. van der Spek, 1981

Zoetermeer 700 jaar / J. van der Spek, 1981

Zoetermeer van dorpskern tot groeikern / P.J.M. van Domburg, 1987

De Oude Kerk te Zoetermeer / R. Grootveld, B. Koopmans, 1987

Zoetermeer-Zegwaard in grootmoeders tijd / P. Roos, 1988

Jongere bouwkunst in Zoetermeer / B. Koopmans, R. Grootveld, 1988

Reeks: Historische straten in Zoetermeer / R. Grootveld, B. Koopmans
Stationsstraat, 1991
Vlamingstraat - Voorweg, 1992
Dorpsstraat, 1993
Zegwaardseweg - Rokkeveenseweg enz., 1994

Zoetermeer zoals het was in het begin van deze eeuw / W.J. Veldhuizen, 1995

#21 eenentwintig monumentale hekken in Zoetermeer / M. Lameris, 1996

Nog verkrijgbaar:

Reeks: Historische straten in Zoetermeer: Stationsstraat / R. Grootveld, B. Koopmans, 1995 (f 5,-)

Boekje over monumenten en beeldbepalende gebouwen i.s.m. de gemeente Zoetermeer

Gebundeld Verleden, 1989 (f 10,-)
Jubileumboek van het H.G.O.S. met artikelen over 20e-eeuwse geschiedenis, herdrukt in 1993

Over de oorlog gesproken: Zoetermeer 1940-1945 / R. Grootveld, T. Vermeulen, 1990 (f 10,-)

Boekje met interviewfragmenten, i.s.m. Drukkerij Ribberink

Het Huis te Palenstein in Zegwaard, 1993 (f 15,-)

Boek over het historisch en archeologisch onderzoek naar dit kasteel

Samen onder een dak / R. Grootveld, B. Koopmans, 1995 (f 10,-)

Boekje over de geschiedenis van de Adventkerksgemeente en de Remonstrantse kerk i.o.v. de Adventkerksgemeente

Over de Reguliersdam, 1997 (f 20,-)
Boek over het historisch en archeologisch onderzoek naar de Zoetermeerse overtoom

De geur van krijt / R. Grootveld, B. Koopmans, P. van Rooijen, 1997

Brochure over onderwijsgeschiedenis en schoolgebouwen in Zoetermeer i.s.m. de gemeente Zoetermeer

Zeventien Zoetermeerse kerken / S. Langeveld, 1998 (f 7,50)

Boekje over kerkgebouwen t.g.v. Monumentendag i.s.m. gemeente Zoetermeer

Monumentaal groen in Zoetermeer / M. Ketting, 1999

Brochure over parken en ander groen t.g.v. Monumentendag i.s.m. de gemeente Zoetermeer

Aan de rand van Den Hoorn / P. van Domburg, R. Grootveld, 1999 (f. 7,50)

Brochure over het historisch en archeologisch onderzoek naar het perceel Den Hoorn 2

Een Juweel van een Heilige / M. Mosselman, 1999 (f. 7,50)

Brochure over het historisch en archeologisch onderzoek naar het perceel Dorpsstraat 77

Dorp in oorlog: Zoetermeer 1940-1945 / T. Vermeulen, 2000 (f. 48,95)

Boek over de tweede wereldoorlog i.s.m. het Gemeentearchief Zoetermeer

Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Dorpsstraat 7

2712 AB Zoetermeer

tel. 079 3190683

Lijst van geïnterviewde en aangehaalde personen

Mw. W. Brandhorst-van den Berg
Mw. Sj. de Bruin-van de Sande
Mw. M. Buitelaar-Berger
Dhr. J. Clement
Mw. R. van Doornen
Dhr. G. van Dorp
Dhr. J. Fidler
Dhr. C.B. Fischer
Dhr. J.H. Gahrman
Dhr. J.W. Groenewegen
Mw. A. Groenewegen-Vollebregt
Dhr. W. van Hamersvelt
Dhr. H. van Hamersvelt
Dhr. P. van Herwijnen
Dhr. M. Karens
Dhr. A.J. Karens
Dhr. J. Kentgens
Dhr. H. Klein
Dhr. T. Klos
Dhr. H. Klos
Dhr. G.C. van Leeuwen
Dhr. P. Lengkeek
Dhr. J. Moers
Mw. M.C.J. Moers-de Vree
Mw. A.A. Moers-Smits
Mw. F. Nahrgang-Berger
Dhr. N. Nieuwenhuijsen
Dhr. M.H. Nieuwets
Dhr. W. Olivier
Dhr. H.J. Oskam
Dhr. W.H. van der Ploeg
Dhr. P.G. Roos
Dhr. R.A. Roos
Mw. N. Roos-Loef
Mw. G. Roos-Nieuwenhuijsen
Dhr. W. Sebel

Dhr. H.W. Sloot
Mw. J. van Steenderen
Dhr. W. Steenhuis
Dhr. A. van Straalen
Dhr. J.W. van der Tas
Dhr. W. van der Tas
Dhr. W. Vis
Dhr. J. Vollebregt
Mw. A. Vollebregt-Zwetsloot
Dhr. P. van Waaij
Dhr. P. Wieriks
Mw. A. Wieriks-Windhorst
Mw. A. van Wieringen-Vollebregt
Mw. C.M. Wijsman-de Jong
Dhr. Th. Windmeijer
Dhr. A. Zaal